

R.LOODUS

Festi
valasem
laamatu-
olaafika

67821

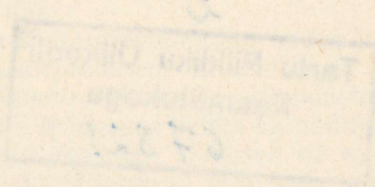
A-27629^{IV}

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
AJALOO INSTITUUT

R. LOODUS

**EESTI VARASEM
RAAMATUGRAAFIKA**

(kuni Oktoobrirevolutsioonini)

TALLINN 1966

Trükitud Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Toimetus- ja Kirjastusnõukogu otsusel
Toimetaja I. Solomõkova

TKN nr. 549

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
67821

Kaane kujundanud S. Liiberg

Eesti raamatugraafika tekkis ja arenes tihedas seoses kogu rahvusliku kunstiga. Vaatamata oma tähtsusele rahva esteetilises ja eetilises kasvatuses ning silmapaistvale kunstilisele väärtusele on eesti raamatugraafika senini jäänud põhjalikumalt ja süstemaatilisemalt läbi töötamata. Lünga varasema raamatugraafika uurimises püüab kas või osaliselt täita käesolev töö.

Märkusi eesti raamatugraafika kohta leidub juba Oktoobri-eelse perioodi ajakirjanduses. Enamikus on need mõnesõnalised viited raamatu välimusele kirjandusteoste retsensioonides. Mõningaid märkmeid leidub ka näituste arvustustes ja kirjanike kirjavahetuses. Üldiselt on aga kogu see materjal juhuslik, laialipillatud ja võrdlemisi väheütlev.

Ka kodanlikus Eestis ei ilmunud raamatugraafika kohta ühtegi ulatuslikumat üldistavat tööd. Siiski tehti katseid hinnata meie varasemat raamatukunsti, kusjuures rõhutati eriti «Noor-Eesti» liikumise tähtsust selle arengus. Neist tuleb mainida R. Parise artiklit¹ ja mõnda teist lühemat kirjutist. Üsnagi huvipakkuvat materjali leidub kunstnike kohta väljaantud monograafiates² ja muudes väljaannetes. On loomulik, et kunstnike tööd raamatu kujundamisel ja illustreerimisel käsitletakse neis olenevalt väljaande iseloomust võrdlemisi põgusalt.

¹ R. Paris, Kristjan Raud kui uute tähiste seadja eesti raamatu illustreerimises. Eesti Kirjandus, 1935, nr. 10.

² R. Paris, Konrad Mägi. Tartu, 1932. — J. Pert, Kristjan Raud. Tallinn, 1933. — A. Vaga, Aleksander Uurits. Tallinn, 1938; Nikolai Triik. Tartu—Tallinn, 1939. — R. Kangro-Pool, Kristjan Raud. Tallinn, 1939.

Kodanliku Eesti aegsetes käsitlustes on mõndagi väärtuslikku just raamatuajaloolise materjali ja formaalse analüüsi osas. On iseloomulik teatud objektivistlik suhtumine ainesse. Tõstetakse esile ja hinnatakse kõrgelt ainult nende kunstnike loomingut, kes olid seotud «Noor-Eesti» väljaannetega, paljude kunstnike loomingut aga ei puudutata üldse. Seetõttu jääb pilt muidugi ühekihkseks ja katkendlikuks.

Nõukogude ajast tuleb kõrgelt hinnata tööd, mida on materjali kogumisel eesti varasema raamatugraafika (peamiselt kuni 19. saj. lõpuni) kohta teinud A. Tassa³ ja H. Treumann.⁴ Väärtuslikke andmeid pakub ka V. Siku raamat.⁵ Eesti demokraatlikku graafikat aastatest 1905—1907, sealhulgas ka revolutsioonilist raamatuillustratsiooni, on oma uurimuses analüüsinud I. Solomõkova.⁶ Kui nimetatud töödele lisada veel raamatugraafikat käsitlevad loigud monograafiatest, artiklitest ja kataloogidest, saame pildi aktiveerunud uurimistööst sellel alal. Kuid sellest hoolimata ei saa raamatugraafika uurimisel tehtud tööd võrrelda nende tulemustega, mis on saadud eesti raamatuajaloo käsitlemisel. Märkimisväärsed tulemused raamatugraafikas ning esilekerkivad huvitavad probleemid aga tekitavad vajaduse täpsemaks, üldistavaks uurimiseks.

1. RAAMATUGRAAFIKAST ENNE RAHVUSLIKU KUNSTI TEKET

Eestikeelse raamatu kaunistamine ja illustreerimine algas juba tema tekke perioodil. Et käesoleva brošüüri eesmärgiks on jälgida eesti rahvusliku raamatukunsti arengut, siis puudutame eelnevat ajajärku ainult põgusalt.

XVII ja XVIII sajandil pärisorjuses elaval eesti rahval polnud mingeid võimalusi oma kultuuri arendamiseks. XVI sajandil tekkinud eestikeelne trükisõna on ka paaril-kolmel järgneval aastasajal peamiselt vaimuliku ilmega, kuigi XVIII sajandil levis ilmalik kirjandus juba laialdasemalt.

³ A. Tassa, Puulõikekunstist. Tallinn, 1948.

⁴ Artiklid ajakirjas „Keel ja Kirjandus“ 1959—1965 ja mujal.

⁵ V. Sikk, Eesti raamatu välimusest XVII ja XVIII sajandil. Tartu, 1941.

⁶ И. Соломыкова, Эстонская демократическая графика в период революции 1905—1907 годов. Таллин, 1955.

See oli eesti keelde tõlgitud muulaste kirjandus «armsale maarahvale», mis pidi levitama usku ja sõnakuulmist. Selleks pidi raamat ka välimuselt meeldiv olema.

XVII ja XVIII sajandil kaunistati eestikeelset raamatut peamiselt frontispisside, vinjettide ja initsiaalidega. Nendes on vastavalt ajajärgule märgata renessansi-, baroki- või rokokooajastu raamatukunstile omaseid elemente. Üldiselt on XVII ja XVIII sajandi eestikeelne raamat maitsekalt kujundatud, kusjuures trükkalid on osanud luua kooskõla kirjapildi ja kaunistuste vahel. Enamik raamatute kaunistustest on saksa päritoluga.⁷ Kohalike meistrite töid on vähe ja need ei paista eriti silma. Esiletõstmist väärivad mõned lõiked, millel autorid on, lähtudes etnograafilisest huvist, kujutanud eesti talupoegi. Kultuuriloolisest seisukohast on huvitav fakt, et sellesse varasesse perioodi kuulub esimese teada oleva eestlasest asjaarmastaja Hans Thali (Mango Hans, 1713—1781) töö raamatugraafika alalt. Nimelt joonistas see Urvaste köster oma käsikirjalistele raamatutele ise initsiaalid ja illustratsioonid, võttes eeskujuks selleaegseid trükiseid.^{7a}

XIX sajandi esimesel poolel tekkis eesti rahvuslik kirjandus, mille rajajateks olid Kr. J. Peterson, Fr. R. Faehlmann ja Fr. R. Kreutzwald. See ajajärk tõi ka raamatugraafikasse olulisi muutusi. Arvukamalt tõlgiti ja illustreeriti ilmalikke teoseid, laialdaselt levisid kalendrid.

1818. aastal asutas C. S. Walther Tallinnas esimese kivitrukikoja,⁸ millele aja jooksul lisandusid teised; 1835. aastal asus Fr. L. v. Maydell juhtima Tartus asuvat esimest puulõiketöökoda Venemaal. Balti saksa kunstielu intensiivistumine kajastus ka raamatukunstis. Baltlaste hulgast tõusid tol ajal esile tuntud illustreerijad nagu Fr. L. v. Maydell.

Kuigi XIX sajandi esimesel poolel võis Eestis nagu mujalgi maailmas märgata trükikunsti langust, arenes raamatuillustatsioon siiski mõnevõrra edasi.

⁷ Vt. V. Sikk, Eesti raamatu välimusest XVII ja XVIII sajandil. Tartu, 1941. Väärtuslikku materjali nende sajandite raamatuajaloo kohta pakub ka H. Treumanni „Veel mõnda Eesti raamatute Kirjastuskassa arhivaalide lehekülgedelt“ (Keel ja Kirjandus, 1962, nr. 12).

^{7a} H. Treumann, Vasetrükikodadest ja vaselõikekunstist Tallinnas. 1950. Käsikiri autori valduses. Mango Hansu kohta vt. ka: Eesti kirjanduse ajalugu I. Tallinn, 1965, lk. 211—213.

⁸ H. Treumann, Kivitrukikodade ajalooost Eestis. Polügrafist, 1958, nr. 2, lk. 10.

Üheks esileküündivamaks ja mitmekülgsemaks kunstnikuks oli Fr. L. v. Maydell (1795—1846), kes muutus otsitud illustraatoriks kogu Venemaal. Maydell juhtis kohaliku raamatuillustratsiooni välja diletantismi radadelt. Tema paremateks töödeks on illustratsioonid vene kirjanike teostele. V. Žukovski poemile «Undine» (1837), eriti aga A. Puškini «Mustlastele» loodud illustratsioonid (valminud XIX saj. 30-ndate aastate lõpul, avaldatud 1924. aastal Leningradis) iseloomustavad teda kui romantilise hingelaadiga kunstnikku, kes oskas sisse elada oma kangelaste sise maailma. Kunstniku kontuurjoonistuse laad, eriti aga romantiline mineviku- ja eksootikaarmastus ning intensiivne tundeelu viitavad otseselt saksa natsareenluse mõjudele.

Eestikeelsetele raamatutele tehtud illustratsioonidest tuleb nimetada seeriat G. H. Schüdlöffeli eestindatud didaktilisele jutustusele «Jõggi merres. . .» (1842, litograafia). Osa töödest on päteetilised, mõned aga tugevalt romantilised ja sentimentaalsed. Hoopis realistlikumad (kuigi ikka didaktilise nüansiga) on mitmed tema üksikillustratsioonid ja vinjetid eesti raamatutele. Nendest üheks hinnatavamaks on satiirilis-humoristlik frontispiss Fr. R. Kreutzwaldi raamatule «Vina-katk» (1840). Rahvapärasuse ja ilmekuse poolest läheneb see töö Madalmaade kunsti humoristlikele rahva elu kujutustele. Oma tervelt elutunnetuselt on viimastele lähedane ka kõrtsistseeni kujutav vinjett J. V. Janseni «Sannumetojas» III (1850). Maydelli üksikuid vinjette võib tihti kohata sajandi keskel väljaantud kalendrites ja mujal. Tuleb märkida, et Maydell oli esimesi kunstnikke, kes püüdis illustreerida eesti muistendeid, nende hulgas ka muistendeid Kalevipojast, kuigi üsna tagasihoidlike tulemustega.

Fr. L. v. Maydelli puulõiketöökoda, kus töötasid A. H. Schmid, A. O. Gern (1815—1885), A. Daugell (1830—1899) jt., varustas puulõigetega paljusid eestikeelseid väljaandeid, eriti kalendreid. Enamik nendest kuulub reprodutseeriva graafika valdkonda. Tutvustati lugejale võõramaiseid loomi, maastikke jne., samuti kodumaa linnade vaateid. Ilukirjandusliku teose otseseks komponendiks oli aga originaalne illustratsioonisari harva. Üksikuid vinjette ning illustratsioone kasutati korduvalt eri raamatutes ja tekstides, sageli olenemata viimaste sisust. Selline olukord valitses eriti ajakirjanduses ja kalendrites peaaegu kogu möödunud sajandi ja paiguti veel XX sajandi esimesel aastakümnelgi. Tähtis on seejuures aga just fakt,

et pilt (peamiselt puulõige) hakkas eestikeelses raamatus üha sagedamini esinema. See asjaolu valmistas pinda eesti rahvusliku raamatuillustratsiooni tekkeks.

Enne eesti raamatugraafika tekke juurde asumist peatume veel Fr. R. Kreutzwaldi «Eesti-rahva Ennemuistsetel juttudel» (XIX saj. 60-ndad aastad, puulõiked) ja J. V. Jannseni «Eesti Laste Rõõmul» I (1865 ja 1872). Viimane on varustatud Carl Anton Schulzi⁹ (1831—1884) arvukate litodega.

Nendele raamatutele mõeldud illustratsioonid olid nagu vahelüliks balti saksa ja tekkiva eesti rahvusliku raamatugraafika vahel. Senini oli eesti talurahva elu-olu kujutatud vaid üksikutes vinjettides; talupoegi vaadeldi eksootiliste olenditena või siis jagati neile heatahtlikke õpetusi. Nimeetatud kahes eesti rahvaraamatus kasutatakse illustratsiooni juba ulatuslikumalt ja süstemaatilisemalt. Peamine on aga suhtumine: varasem etnograafilis-eksootiline ja didaktiline käsitus asendub nendes töödes juba loomulikuma, siirama lähenemisega. Teatud pühapäevalikkus muidugi veel säilib, kuid see on iseloomulik ka paljudele XIX sajandi rahvusliku kunsti teostele. Rahvalikkuse taotlus, lähenemine kirjandusteoste vaimule tõstab nende illustratsioonide väärtust veelgi.

«Ennemuistsete juttude» illustratsioonid jäid osalt avaldamata, osa neist kasutati teistes väljaannetes (frontispiss «Eestimaa-rahva Kalendrile», 1862) ning osa «Ennemuistsete juttude» esimeses jaos (Tallinn, 1860).¹⁰ Tegemist on tõenäoliselt kahe kunstnikuga, sest juttude esimese jaos illustratsioonid erinevad oma kuivema käsituslaadi poolest initsiaalidega H. S. signeeritud, väljaandes kasutamata jäänud illustratsioonidest. Esimeste juures oletatakse Fr. N. Russowi kätt. Kunstnike hea joonistusoskus võimaldas luua koloriitseid muinasjutupilte. Piltide tõetruus käsituslaadis on ka annus romantikat (illustratsioon muinasjutule «Härjapõlvlaste riid» jt.). C. A. Schulzi litosid ehtjannsenlikele mõnusatele lastelugudele on «Laste Rõõmu» mõlemas väljaandes kokku üle kolmekümne. Kunstiliselt tugevamad on tema tööd 1872. a. väljaandes. Hinnatav

⁹ C. A. Schulzi kohta vt. H. Treumann, Kivitrükikodade ajaloost Eestis. Polügrafist, 1958, nr. 2.

¹⁰ Väljaande publitseerimisloost, illustratsioonide saatusest ja nende oletatavast autorist (Fr. N. Russow, J. R. Berendhoff, H. Schlichting) kirjutab H. Treumann oma artiklis „Lisandusi „Eesti rahva ennemuistsete juttude“ publitseerimisloole“ (Keel ja Kirjandus, 1960, nr. 2).

on illustratsioonide elavus ja kunstniku pöördumine rahva elu-olu poole. Sellised tööd nagu «Talumehed kootidega vilja peksmas» (1872. a. väljaanne) ja «Pruukost» (1865. a. väljaanne) annavad tunnistust juba tugevamatest realistlikest tendentsidest raamatugraafikas. Ka Schulzi töödes esineb veel elu ilustamist ja poseerimist, kuid üldiselt on kunstnik suutnud Jannseni teksti sisse elada ja seda omalaadselt kommenteerida. Väga elavad ja lastepärased on ka Schulzi pildid loomadest.

C. Schulz. Illustratsioon raamatule „Eesti Laste Rõõm“ I, 1872, lk. 2.

Balti sakslaste raamatuillustratsiooniline pärand ei ole suur. Ülevõtmisväärsed oli selles tekkiva rahvusliku kunsti jaoks väga napilt. Vastavaid mõjutusi võib märgata ainult eesti raamatugraafika pioneeride töödes.

2. BERENDHOFFIST GRENZSTEININI (1860—1900)

XIX sajandi teisel poolel seoses kapitalismi arengu ja rahvuse kujunemisega hakkas Eestis arenema kultuurielu. Kirjanduses tähistavad seda ajajärku Fr. R. Kreutzwaldi «Kalevipoeg»,¹¹ L. Koidula luule ja näidendid, E. Bornhöhe ajaloolised jutustused ning kriitilise realismi algus. Tekib pidev eesti ajakirjandus, mis peatselt hakkab kajastama kodanlik-demokraatliku ja kodanlik-klerikaalse suuna võitlust rahvuslikus liikumises. Ajakirjandus muutub oluliseks graafika levitajaks.

XIX sajandi teisel poolel tekkis ja arenes eesti rahvuslik kunst. Eesti kunsti areng oli tihedalt seotud võitlusega kodanlik-klerikaalse kultuuri ja rahvusliku surve vastu. See avaldub selgesti väljapaistva maalikunstniku J. Köleri loomingu ja tegevuses «Peterburi patriootide» rühmas, kus demokraatlikelt politsoonidelt astuti välja Balti erikorra vastu. Ka A. Weizenbergi, O. Hoffmanni, A. Adamsoni ja mitmete noorte kunstnike loomingu omandas side rahvaga määrava tähtsuse.

Kui eesti rahvuslik maal ja skulptuur käis sajandi keskpaigast alates arenguteed ning loodi mitmeid meistriteoseid, siis raamatu- ja ajakirjandusgraafika alal olid saavutused märksa tagasihoidlikumad (kuigi ka siin oli muidugi märgata arengutendentse).

Nagu muudki rahvuslikud eneseavaldused, nii elavnes sajandi teisel poolel, eriti aga viimasel veerandil, ka raamatute väljaandmine; sealjuures jäi seni domineerinud vaimulik kirjandus varju ilu- ja populaarteadusliku kirjanduse ning õpperaamatute kõrval. Sellisele tõusule raamatute väljaandmise alal ei suutnud aga sekundeerida nende kujundus. Kasutati palju peamiselt Saksamaalt pärinevaid vinjettide stereotüüpe ning illustratsioonidena balti saksa ja saksa kunstnike töid. Ei olnud veel teadlikku raamatukujundust, teksti ja illustratsioonide vahel puudus sisemine loogiline seos. Kui sajandi lõpupoole klišee leviku tõttu puulõike

¹¹ Juba „Kalevipoja“ esimest trükki kavatseti illustreerida, kuid majanduslike raskuste tõttu jäi see kavatsus teostamata. Kreutzwald pidas rahvaraamatute illustreerimist esialgu veel enneaegseks, kartes, et lugeja sellest ei hooli. Vt. Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus IV. Tallinn, 1959, lk. 54.

kasutamine vähenes, muutus kujundus veelgi hallimaks. Pearõhk langes nüüd raamatu massilisusele ja odavusele.¹²

Sellisel taustal hakkas arenema eesti rahvuslik raamatugraafika. Kuigi saavutati mõndagi, jäi üldpilt esialgu siiski veel kesiseks. Selle põhjuseks oli kõigepealt kirjastajate ja ostjate väike majanduslik kandejõud ning kunstnike nappus (olemasolevadki kunstnikud, kellest paljud töötasid väljaspool Eestit, osutasid raamatule vähe tähelepanu).

Rahvuslikule maalile ja skulptuurile balti saksa kunst mingit erilist mõju ei avaldanud. Seevastu raamatugraafikat mõjutas algselt balti saksa (ja ka saksa väikekoodanlik) graafika. Eestikeelsetes raamatutes kasutati kuni sajandi viimase veerandini hulgaliselt balti sakslaste joonistusi ja lõikeid. Pole imestada, et eesti varasem raamatugraafika võttis neilt üle nii mõndagi (silmas on peetud löikemaneeeri lähedust ja kohatist etnograafilist ning didaktilist nüanssi). Selle kõrval hakkasid arenema ka uued, rahvuslikule kunstile omased jooned.

Johann Rudolph Berendhoff (1827—1873) on üks rahvusliku illustratsiooni pioneere. Töötades peamiselt Peterburis, kuulus ta sealsetest eesti haritlastest moodustunud «Peterburi patriootide» rühma. Kunstniku teadaolev looming pole eriti ulatuslik; tema maalidest on tuntum «Eesti mõrsja» 1863. aastast.

Berendhoffi illustratsioonialane looming on seotud peamiselt 60-ndate aastate «Eesti Postimehega».¹³ Ajaleht ilmus asutamise peale (1864) žanrilise tiitlipildiga, mis hiljem vastavalt tähtpäevale või aastaajale vaheldus. Huvitavamad neist on ajalehe 4 tiitlipilti eri aastaegade jaoks, mida kasutati aastail 1868—1878. Ksülograafiks oli E. M. Jakobson.

Tiitlipiltidel on peategelaseks postimees vastavalt aastaajale vahelduva talumaastiku taustal. Kunstnik on kompositsiooni sisse toonud võimalikult palju: kirjakandja rändude kõrval (millel oli lehte propageeriv mõte) on autor näidanud taluinimesi, talutööd ja maastikku. Selles püüdes

¹² V. Miller, Eesti raamat ja trükikunst (eessõna raamatunäituse kataloogile) lk. 34. Käsikiri V. Milleri valduses.

¹³ H. Treumann, Johann Rudolph Berendhoff ja „Eesti Postimees“. Keel ja Kirjandus, 1961, nr. 12. Selles artiklis antakse ülevaade Berendhoffi tegevusest ja tõestatakse, et ta on „Eesti Postimehe“ tiitlipiltide autoriks (seni peeti neid osaliselt ksülograaf A. Daugelli töödeks).

J. R. Berendhoff. „Eesti Postimehe“ tiitlipilt, 1869.

kõike haarata on midagi Madalmaade kunstile omast. Nendes panoraamides püütakse näidata kodumaa maastiku kaunidust ja inimeste tööd. Samal ajal on see kõik nähtud läbi kergelt idealiseeriva romantilise loori. Saksa perekonnaajakirja «Gartenlaube» tiitlite ja romantikute (L. Richteri jt.) loomingu silmaspidamine on ilmne. Siiski on Berendhoffi töodes sundimatust ja siirust, mõnusat muhelemist, mis lähendab neid J. V. Jannseni poolt piltidele saateks kirjutatud lopsakatele kommentaaridele. Just see lihtsus ja rahvalikkus eraldab neid töid keskmistest balti sakslaste gravüüridest, milles ikka on tunda distantse kunstniku ja kujutatava vahel.

Detailiderikast joonistust annab nüanseeritud puulõige edasi üsna nõtkelt.

Berendhoffist hoopis produktiivsem kunstnik oli Eduard Magnus Jakobson (1847—1903), keda peetakse eesti rahvusliku raamatukunsti rajajaks. Tema umbes kahest ja poolest tuhandest tööst¹⁴ koosnev puulõikealane looming kuulub põhiliselt reprodutseeriva graafika valdkonda.

¹⁴ A. Tassa, Puulõikekunstist. Tallinn, 1948, lk. 53.

Jakobsoni esimesed puulõiked ilmusid 1866. a. «Eesti Postimehes»; tema aktiivne kunstialane tegevus kestis umbes 1890. aastani, seega ligi veerand sajandit. Selle aja jooksul valmisid tal puulõiked väga mitmesugustele väljaannetele — ajalehtedest ja õpikutest imalate sektantlike brošüürikesteni. Nii võime Jakobsoni loomingus eraldada kaks poolust. Populariseeriva, näitliku laadiga ja kaunistusliku funktsiooniga puulõiked ilmalikele väljaannetele on tema elutöö väärtuslikumaks osaks. Seevastu hulk puulõikeid tolleaegset raamatuturgu üleujutanud «Missiooni mesilastele», «Siioni sõnumetoojatele», «Taevariigi õiekestele» ja muule seesugusele ei lisa Jakobsonile kui kunstnikule midagi positiivset. Enamik neist sektantlust propageerivatest piltidest on maitsetute välismaiste illustratsioonide järellõiked, kusjuures lõigete kvaliteet on tihti üsna madal.

Kui võrrelda Jakobsoni pärandi paremikku Berendhoffi töödega, paistab silma, et esimene on hoopis kainema laadiga kunstnik. Jakobsonil puudub Berendhoffi kerge romantika, tema teostes on asjalikkust ja kuivust. Ksülograafina on Jakobson tugevam kui joonistajana. Detaili rõhutavad ja seejuures varjundirikkad ning sageli väga nõtked puulõiked näitavad teda oma ala meistrina. Peterburis õppis ta mõndagi omaaegselt Maydelli õpilaselt Daugelliilt. Tartu koolkonna ksülograafidega võrreldes on Jakobsoni lõiketehnika aga paindlikum ja õhulisem.

Mõned paremad raamatukaunistused on Jakobson teinud koostöös Peterburi kunstniku Adolphe Charlemagne'iga (1826—1901). Charlemagne, efektiivne ajaloomaalija, oli ühtlasi väga hinnatud illustreerijana, kelle töid paljundati eri tehnikates. Kaas C. R. Jakobsoni raamatule «Teadus ja Seadus põllul» I (1869) on sellele ajajärgule üsna tüüpiline. Puukeppidest kujundatud raamistusse on asetatud motiive J. Köleri maalidelt: ülal naine sirbiga ja mees vikatiga, all kunstniku kodukoht. Kaas on rõhutatult rahvuslik, jätab üleva ning piduliku, pisut raske üldmulje. Samal aastal väljaantud C. R. Jakobsoni raamatu «Vanemuine kandle healed» kaas, mis kujutab kanneldavat laulujumalat teda kuulavate inimeste ja loomadega, on üles ehitatud samal pidulikkust ja ülevust rõhutaval printsiiбил. Nende kaanekujunduste üldilme nagu toonitab iseseisvale kultuurilisele elule tõusva rahva eneseväärikust.

Jakobsoni üheks suuremaks tööks on puulõiked J. R. Aspelini raamatu «Muinaisjäänoksiä suomen suvun asumus-

E. M. Jakobson. Kaas C. R. Jakobsoni raamatule
 „Teadus ja Seadus põllul“ I, 1869.

aloilta» esimesele neljale vihule (1877—1880). Selle arheoloogia-alase teose joonistustele (autor C. Nummelin) andis Jakobson asjaliku, tugeva professionaalse tasemega ksülograafilise rüü.

E. M. Jakobson. Kaas „Vanemuine kandle healtele“, 1869.

Suured teened on E. M. Jakobsonil kooliraamatute illustreerijana. Tema puulõigete kaudu õpiti tundma paljugi uut laia maailmast. Kuid neil oli mitte üksnes kasvatuslik tähtsus. Paljud tema maastikke, inimesi ja loomi kujutavad tööd (sealhulgas ka tema oma joonistuste järgi lõigatud) on küllaltki elavad, mis tõstab nad näitliku vahendi tasemest kõrgemale. Nimetame siin näiteks arvukaid illustrat-

sioone C. R. Jakobsoni «Kooli Lugemise raamatule» (esimene trükk 1867; 40 järgneva aasta jooksul ilmus sellest 14 trükki).

Jakobsoni enese joonistuste järgi tehtud puulõigete arv ei ole kuigi suur. Ajalehtedes ja ajakirjades temalt ilmunud maastikud ja linnavaated on pisut protokolliva iseloomuga. Zanrilistes vinjettides ja illustratsioonides (näit. vinjett Saksa-Hansu ja Põllu-Tõnuga «Eesti Postimehes» 1868, nr. 26 jj.) aga annab kunstnik üsna rahvalikke ja huvitavaid tüüpe.

Kaanekaunistuste loomisel on Jakobson lähtunud Charlemagne'i eeskujudest. Eespool kirjeldatud kaantele on kompositsioonilt väga lähedane üks Jakobsoni paremaid kaane kujundusi 1882. aastal ilmunud raamatule «Oma maa pildid» I. Kunstnik on siin üsna orgaaniliselt ühendanud mitmed rahvapärased motiivid. Mõnedes kaanepiltides võimalikele raamatutele jõuab kunstnik aga hämmastava maitselageduseni, ühendades toretsevasse raamistusse inglised ja rahvarõivastes poseerivad talupojad, uhked kroonlühtrid ja lehmakarjad. Tundub, et suuremate kompositsioonide loomiseks pole Jakobsonil kalduvust, paremini õnnestuvad tal lihtsamad stseenid.

E. M. Jakobson polnud kaugeltki demokraatlik võitleja nagu tema vanem vend Carl Robert ja J. Köler. Tema loomingu paremik aga aitas küllalt oluliselt laiendada rahva silmaringi ning sisendada temasse usku oma loomingu lisse jõusse. Nii kiitis J. Hurt uhkusega «Kooli Lugemise raamatu» illustratsioone, pidades neid paremaks kõikidest saksa lugemike ja eesti raamatute omadest.¹⁵

Oma puulõigetega aitas Jakobson saksa autorite töid eesti raamatutest välja tõrjuda. Ta ei suutnud aga siiski täiesti lahti öelda balti saksa puulõikekunsti ning toleaegse vene ja saksa väikekodanliku illustratsiooni traditsioonidest ning rajada rahvusliku raamatukunsti tugeva omapäraga koolkonda. Kuid eesti raamatu agara illustreerijana käsitles ta soojalt kodumaist ainekku, aidates kaasa ärkamisaja eesrindlikele taotlustele. Ta oli viljakas meister, eesti raamatuillustratsiooni ja ühtlasi puulõike pioneer.

Ajal, mil Koidula lõi oma teosed ja ilmusid Bornhöhe ajaloolised jutustused, ei olnud raamatukunstil nende kõrvale seada ühtki vähegi arvestatavat ekvivalenti. 1884. aas-

¹⁵ Revallsche Zeitung, 18. dets. 1867, nr. 294.

tal kurdab «Ilusate raamatute armastaja» artiklis «Raamatute ehtimisest» «Eesti Postimehes», et paljud eestikeelsed raamatud «on sagedasti oma välimise kuju poolest nii viletsad, et häbi enesel kätte võttes, mis veel teisele kinkimisest rääkida».¹⁶ Artiklis tõstetakse esmakordselt eesti ajakirjanduses esile soov, et edaspidi antaks välja rohkem ilusaid raamatuid. See soov jäi aga veel aastateks ainult sooviks.

Jakobsoni kõrvale, kelle puulõiked 70-ndail ja 80-ndail aastail koos saksa ilutseva kunsti arsenalist laenatud illustratsioonide ning kaunistustega valitsesid paljudes raamatutes, ei astunud sel alal ühtki kunstnikku, kui mitte arvestada üksikute diletantide, nagu A. Nopassoni, G. Treieri ja teiste katsetusi kaanepiltide loomisel. Peamiselt kultuuriajaloolist huvi pakuvad kirjanik Eduard Bornhöhe (1862—1923) mõned joonistused M. Lipu raamatule «Laste lõbu» I (1891). Bornhöhe kirjast 14. oktoobril 1891 kirjastaja A. Buschile¹⁷ selgub muu hulgas, kuivõrd naiivselt-agaralt — rahvarõivaste jms. väljajoonistamisega — püüti tol ajal illustratsioonis rõhutada eestilist. Seda soovis kirjastaja isegi Z. Topeliuse jutu «Refanut» puhul! Mainitud kirjast nähtub ka honorari suurus — iga pildi eest maksti keskmiselt 3 rubla.

XIX sajandi viimasel aastakümnel võis aga eesti raamatuillustratsioonis märgata juba teatud edasiminekut. Esiteks — neil aastail eesti raamatukunst nagu kogus jõudu, et uue sajandi algul üllatada lugejat suhteliselt suurema mitmekesisuse ja rikkusega. Teiseks — eesti kunstnik lõi esimesed illustratsioonisarjad rahvusliku kirjanduse teostele, milles püüti juba silmas pidada väljaande ühtlust ja ilu.

1894. aastal ilmus K. E. Söödi teine luuletuskogu pealkirjaga «Rõõm ja mure», kus ta tundeküllaselt ja pisut elegiliselt laulab armastusest ja loodusest. Kunstnik Tõnis Grenzstein (1863—1916), kes 80-ndail aastail oli katsetanud karikatuuri valdkonnas, proovis nüüd võimeid raamatu illustreerimisel. Grenzstein joonistas luuletuskogule hulga illustratsioone ja vinjette ning A. Saal klišeeris need. Kõigile kunstniku joonistustele on omane ühtlane, veidi sentimentaalne kirjeldav laad. Autor püüab tungida luuletaja mõttemaailma ja edasi anda luuletuste sisu. Kuid üldiselt jäävad illustratsioonid veel siiski roh-

¹⁶ Eesti Postimees, 26. sept. 1884, nr. 39.

¹⁷ E. Bornhöhe, Jutud ja reisikirjad. Tallinn, 1963, lk. 389.

kern väliste kommentaaride tasemele — sügavam kirjaniku mõistmine puudub. Ka tema joonistuste korrektsus jätab mõndagi soovida. Kunstnik ei suuda lahti saada epi-
 goonlikust ilutsemisest, mida saksa odavamate väljaannete illustratsioonid nii väga kultiveerisid.

T. Grenzstein. Illustratsioon K. E. Söödi „Rõõmule ja murele“,
 1894, lk. 15.

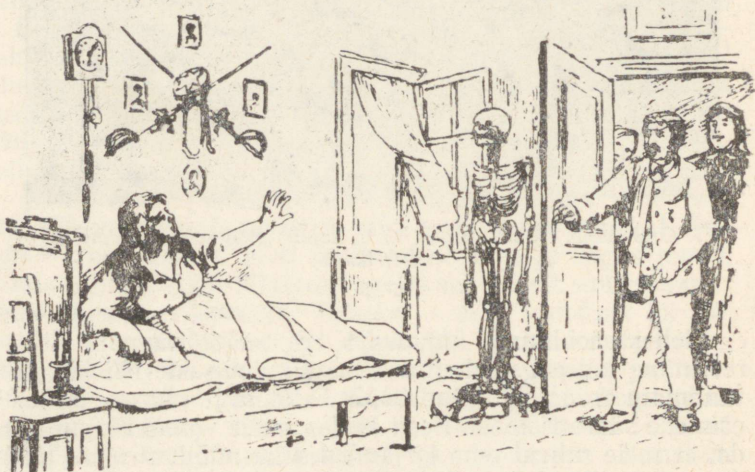
Sellest hoolimata kujunes K. E. Söödi raamatu illustreerimine tollaegses kultuurielus sündmuseks. Nii kirjutas tundmatu arvustaja «Lindas», et ««Rõõm ja mure» on tõesti esimene säärane toode Eesti keeles; meie võime rõõmu tunda, et meie rahval oma kirjanduses ka nüüd sarnane piltidega ehit (illustriert) luuletuste raamat on, mille pildid just laulude sisu kohaselt nimelt selle raamatu jaoks on valmistatud».¹⁸

Samal, 1894. aastal ilmus E. Vilde üks paremaid humoreske «Muhulaste imelikud juhtumised juubeli-laulupidul» kaheksa litograafilise illustratsiooniga.¹⁹ Kuigi joonistused

¹⁸ Linda, 1894, nr. 25, lk. 386.

¹⁹ „Muhulaste“ 2. trüki (1913) illustratsioonid produktiivselt, kuid diletantlikult joonistajalt B. Pendilt kordavad huvitaval kombel samu motive ja stseene, jäädes aga varasematest illustratsioonidest maha oma ilmse abitusega.

on signeerimata, võib neis oletada Grenzsteini kätt. Kirjaniku rahvalik humoristlik lugu on ajendanud illustratsioonide autorit kujutama jutustuse koomilisi kohti, palgelehel on toodud peategelaste portreed. Kunstnik ei ole aga suutnud tabada kirjaniku sädelevat lennukust, jäädes oma naiivselt realistliku, kohati pisut kohmaka käsitlusega nagu imestama Vilde humoristitalenti. Kuid joonistustes väljenduvas elutunnetuses on vahenditust, neis puudub «Rõõmu ja mure» kaunistuste ilutsev kallak. Elutõele lähenemisel on astunud samm edasi. Eestilise otsimine ja rõhutamine, mida väga armastasid Berendhoff ja Jakobson, on jäänud tagaplaanile, olustikku on nähtud läbi hoopis tõetruuma prisma. «Muhulaste» illustratsioonide naiivne realism leidis järgneva sajandi algul edasiarendamist.

T. Grenzstein? Illustratsioon E. Vilde „Muhulaste imelikkudele juhtumistele“, 1894, lk. 32/33.

«Rõõmu ja mure» ning «Muhulaste» illustratsioonid jäid sajandi lõpul veel erandnähtuseks. Enamik raamatuid lasti välja selliselt, nagu seda kirjeldab kaasaegne: «Eesti raamatukaupluste akendel seisid brošüüritud köited, trükitud halval paberil, odavate hallide kaantega. Need vaateaknad olid armetud saksa omade kõrval. Lepiti rahuldustundega, et kirjandust on juba üldse olemas. Arendamata maitsega trükitud kaaned kõnelesid vähenõudlikkusest, isegi Söödi

julge katse oma luuletusi («Rõõm ja mure» R. L.) sinisesse riidesse kõita tundus nagu midagi, mida õieti ei tohiks olla, tundus nagu väikese ülbusenagi. . .»²⁰

90-ndail aastail lisandus Grenzsteinile eesti raamatu illustreerimisel ka paar feist nime. Kuid nii Toomas Gutmann (1873—1936) kui ka Märt Pukits (1874—1961) astusid oma kunstnikuteel siis alles esimesi samme, põhiliselt langeb nende tegevus XX sajandi algusse.

Nii oli möödunud sajandil rahvusliku raamatukunsti areng üsnagi katkendlik ja märkimisväärsete saavutuste poolest kaugelgi mitte rikas. Nii Berendhoffi kui ka Jakobsoni looming, kuigi rikastunud uute, humanistlike ja rahvuslike joontega, oli siiski rohkem kõige eelneva kokkuvõtteks kui uue rajajaks. Alles Grenzsteini töödes võib märgata jooni, millest lähtusid kunstnikud XX sajandil, millal algas juba kogu eesti kujutava kunsti mitmekülsem areng.

3. ELAVNEMINE RAAMATUGRAAFIKAS (1900—1907)

Murrang eesti raamatu- ja ajakirjandusgraafika arengus XX sajandi esimestel aastatel oli tingitud suurtest muutustest Eesti ühiskondlik-poliitilises ja kultuurielus.

Kapitalism oli jõudnud oma viimsesse arenemisstaadiumi, imperialismi. Eesti kodanluse tugevnemisega kasvas ja ühtlasi vaesus proletariaat nii linnas kui maal.

Vaatamata rahvuslikule survele kutsus majandus- ja ühiskondliku elu intensiivistumine esile ka kultuurielu elavnemise. Oli peale kasvamas noor kunstnike põlvkond, kes hakkas innukalt arendama rahvuslikku kunsti. Paljud noored kunstnikud-raamatugraafikud õppisid Peterburis ja teistes Euroopa kunstikeskustes (M. Pukits, K. A. Hindrey, N. Triik jt.), mitmed said aga hariduse Eestis. A. Laikmaa rajas 1903. aastal Tallinnas ateljeekooli ja korraldas õpilasnäitusi. Aktiivse ühiskonnategelasena sisendas ta oma õpilastesse demokraatlikke vaateid. Ei ole juhus, et just tema õpilaste seast kasvasid 1905.—1907. a. revolutsiooni ajal aktiivsemad kunstnikud-võitlejad (O. Kallis, N. Triik, A. Uurits jt.). Kr. Raud, kes neil aastail ka raamatugraafikaga tegeles, avas 1904. aastal ateljeekooli Tartus.

²⁰ K. A. Hindrey, Tõnissoni juures. Tartu (1931), lk. 24.

XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul sammus kriitiline realism eesti kirjanduses võiduteed. Oma realistlikud väärtteosed löid E. Vilde, E. Peterson-Särgava, Juhan Liiv jt. Kuigi teoste esitrükkide ilmumisel nende illustreerimiseni veel ei jõutud, oli rikkaliku algupärase kirjanduse olemasolu juba raamatukunsti tekkimise üheks eelduseks. XX sajandi algul kandus raskuspunkt ajakirjandusgraafikale. Sajandivahetusel asutati intensiivselt uusi ajakirju, milles vinjett ja illustratsioon hakkasid eluõigust nõudma. Uue näo sai XX sajandi esimestel aastatel ka kódanlik perekonnaajakiri «Linda», mis hakkas ilmuma juba 1887. aastal. Juba algul avaldas «Linda» aeg-ajalt reproduktsioone eesti kunstnike originaalidest, kuid ilmetute laenatud pildikeste kõrval jäid need varju ja olid juhuslikud. Alates 1903. aastast aga koondas ajakiri enda ümber rühma noori kunstnikke, kes hakkasid «Lindat» kujundama kunstipäraseks pildiajakirjaks. Nende kunstnike (M. Pukits, R. Lepik, O. Jungberg, G. Mootse jt.) looming kajastab selgesti uusi tendentse eesti raamatuillustratsioonis. Ühtlasi moodustasid need kunstnikud oma kunstilistelt tõekspidamistelt üsna homogeense grupi.

«Linda» lugemisvara koosnes nii tõlgitud kui ka algupärastest romaanidest ja juttudest ning hulgast populaarteaduslikust materjalist. Selles leidis üsnagi palju väikekodanlikku. Väikekodanliku maitse kohane oli samuti laenatud pildimaterjal, mille hulgas oli küllalt palju L. Richteri ja H. Thoma epigoonide maitsetuid töid. Samal ajal reprodutseeriti aga ka hulk realistlikke kunstiteoseid Lääne ja eesti autoreilt ning mis peamine — ajakirja tööle püüti kaasa tõmmata noori kunstnikke. Nii ei olnud aastail 1903—1905 «Linda» numbrite kunstiline kujundus kaugeltki ühtlane. Enamik vinjette ei olnud artiklite ja juttudega seotud, vaid paigutati ajakirja lihtsalt selle ilustamiseks. Kuid juba see kaunistamise püügi oli positiivne.

Enamik «Linda» kaastööd teinud kunstnikest maksis lõivu juugendlikule maitsele.

Juugendstiil tekkis XIX sajandi lõpul vastukaaluks eklektitsismile. Kuigi juugendstiil levis peamiselt sisearhitektuuris ja tarbekunstis, leidis ta endale pinda ka raamatugraafikas. Saksamaal Müncheni ajakirja «Jugend» (asut. 1896) ümber koondunud kunstnikud O. Eckmann, A. Endell jt. saavutasid mõndagi huvitavat ornamendi alal. Sageli pöörduiti taimede poole, mida stiliseeriti lineaarselt, pinna-

liselt või väga liikuvalt ja paisutatult. Taimemotiividele lisandusid aga tihti ka ilutsevad figuurid jne. Selline laad levis sajandivahetusel raamatugraafikas ja leidis paljudes maades viljelejaid. Ei jäänud sellest puudutamata ka noor eesti raamatugraafika. Kahtlemata tõi ta kaasa elavust, juurdlemist üleeuroopaliste kunstiprobleemide üle, kuid ka stampi ja epigonismi.

Märt Pukits (1874—1961) oli esimesi kunstnikke, kelle loomingus esineb selle uue kunstistiili elemente. Tema raamatugraafika-alane intensiivsem looming kestis tosin aastat (1895—1907) ja ulatus loomulikult «Linda» raamidest välja. Pukitsa töodes (välja arvatud reprodutseerivad puulõiked) näeme mitmesuguste suundade ristumist. Peale juugendstiili on neisse jälgi jätnud saksa väikekodanlik järelromantika oma piltpostkaardiliku magususega. Mõnes töös esineb aga ka üsna tugev realistlik tendents, mis ilmneb püüdes lihtsalt ja siiralt edasi anda pildikesi kodumaa loodusest. Kr. Raua algatatud üritus — eesti rahvakunsti kogumine ja uurimine — põhjustas Pukitsa huvi rahvusliku ornamendi vastu. Selliste mõjude all arenes Pukitsa raamatugraafika.

Kuigi M. Pukitsa esimene töö pärineb juba 1895. aastast, ei toonud järgnevad seitse aastat tema loomingusse midagi väärtuslikumat (välja arvatud mõned reprodutseerivad toonpuulõiked). Tähelepanu väärib fakt, et tema poolt «Lõbule ja teadusele» I (1898) loodud kaanejoonis on üks esimesi juugendstiilis kunstiteoseid Eestis.

Lõpetanud 1902. aastal Leipzigi Graafiliste Kunstide Akadeemia, lülitus kunstnik pärast kodumaale saabumist siinsesse kunstiellu, tegutsedes nii vabakunstnikuna kui ka tõlkijana. Tartus viibides lõi Pukitsa paari aasta jooksul hulga sullejoonistusi-vinjette ja puulõikeid.

Tema 1903. ja 1905. aastal «Lindas» avaldatud vinjetid kujutavad endast lihtsaid looduspildikesi. Valgusrikkad talvised külavaated, vulisevad ojakesed metsaserval, südasuvised metsad ja põllud — selline on kunstniku temaatika. Nendest piltidest hoovab rahulikku, peaaegu idüllilist meeleolu, kuid nendes puudub see piltpostkaardilik ilutsemine, mis on omane paljudele laenatud piltidele ja ka mõnele Pukitsa žanrijoonistusele.

Tihti ümbritseb Pukits oma kergelt stiliseeritud looduspildikesed keeruliste, kapriisete ja lopsakate raamistustega. Need on samuti nagu taimemotiivilised stiliseeritud

pikad vertikaalsed vinjetidki juugendliku stiili selgemaid avaldusi Pukitsa kunstis.

Pukits lõi ka kaanekujundusi. Nimetamisväärne on tema poolt «Linda» 1903. a. jõulunumbri lehe loodud kaanepilt Fr. R. Kreutzwaldi portreega, millel kunstnik on teda kujutanud vananenud, kuid siiski vaimselt erksa inimesena. Meeleolukas on ka Peterburis ilmunud ajakirja «Album» 1906. a. esimese numbri kaanepilt talveõhtuse talumaastikuga.

Pukitsa väljapaistvaimaks saavutuseks on aga kaas K. E. Söödi luuletuskogule «Mälestused ja lootused» (1903). Rahutu, kergelt venivast joonestikust koosnev raamistus ümbritseb nii kaane ülaosas asuvat tiitlivälja kui ka kaanepilti, millel mõtetesse vajunud poeet vaatleb oma kodunurme. Hinnatav on kunstniku sisseelamine luuletaja emotsiooniküllastesse kodulauludesse, tema kohati nukravõitu mõtisklustesse. Kirjanik jätkab selles kogus õieti oma «Rõõmu ja mure» teemasid, kusjuures eelgiline tundetoon on tugevnenud. Pukits on saavutanud harmoonia kirjaniku kavatsusega: kaanepildist hoovab vastu kergelt melanhooliat, mis liitub suvepäeva helge elurõõmuga. Värvitoonid on puhtad ja kirkad, kuigi pisut tagasihoidud. Kunstnik on kõrvale heitnud kõik liigsed detailid ning loonud kompositsioonilt ühtse ja mõtte-tiheda töö. «Mälestuste ja lootuste» 3-värviline puulõikes kaas on esimene suurem saavutus värvilise puulõike alal eesti graafikas. Ühtlasi on nimetatud töö kerge juugendliku stilisatsiooni õnnestunumaks näiteks rahvuslikus raamatukunstis.

Nagu mainitud, tundis Pukits huvi eesti rahvakunsti vastu. Tema vinjette eesti rahvusliku vöökirja motiividel võib

M. Pukits. Vinjett „Lindale“, 1903, lk. 599.

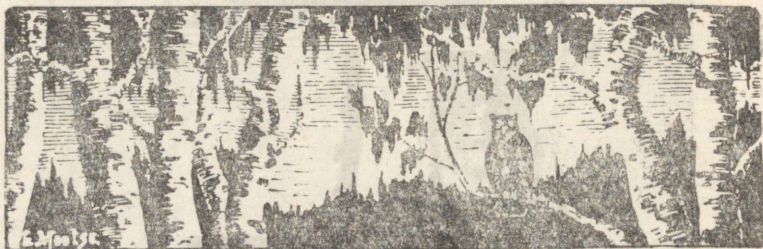

M. Pukits, Kaas K. E. Söödi „Mälestustele ja lootustele“, 1903.

näha «Noor-Eesti» I albumis (1905), V. Reimanni «Kivides ja Kildudes» I (1907) jm. Üldiselt on aga taolised tööd veel kopeerivad ja kuivad, neis pole rahvuslikud motiivid loominguks ümber töötatud, nagu tegi seda mõni aeg hiljem Kr. Raud. Kuid kindla tendentsi kandjatena meie raamatukunsti vääriwad nad märkimist. Olgu mainitud, et neil aegadel unistas Pukits ka «Kalevipoja» illustreerimisest. See unistus jäi aga (peale üksiku katse) teostamata.

Pukitsat tuleb lugeda üheks huvitavamaks isiksuseks XX saj. alguse raamatukunstnike peres. Tema loomingus peegeldusid selgesti kõik tolle aja raamatugraafikale iseloomulikud tendentsid. Sel alal lõi ta ka püsivaid väärtusi.

Pukitsa kõrval esinesid «Lindas» aktiivselt G. Mootse (1885—1957), R. Lepik (1881—1918) ja O. Jungberg (1881—1937). Kõik nad löid põhiliselt sulejoonistusi — maastikuvinjette (Jungberg joonistas ka figuure) — ja olid üks vähem, teine rohkem mõjutatud juugendstiilist.

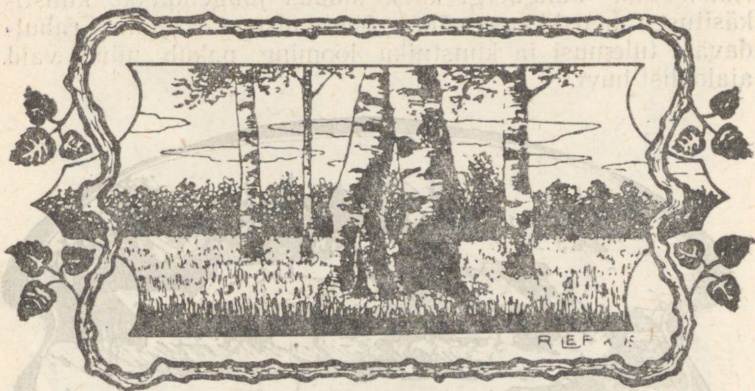

G. Mootse. Vinjett „Lindale“, 1905, lk. 457.

Nendest kõige viljakam, mitmekesisem ja tugevam kunstnik oli G u s t a v M o o t s e. Domineerivaks teemaks on tema töödes kodumaa maastik, mida elustavad vahel loomad, linnud ja inimesed. Üsna lihtsate realistlike pildikeste kõrval on tal maastikke, kus kunstnik püüab toonitada ekspressiivsust. Kohati on neis tõelist elamust, tihti aga jäävad nad kunstlikuks. Sellest rõhutatud väljenduslikkusest (milles võib ära tunda juugendlikku vormide paisutust) jäi ainult väike samm sümbolismini, mis hiljem kunstniku loomingus juurduma hakkab.²¹

Rudolf Lepik on võrdlemisi kitsa temaatikaga kunstnik. Tema ülesehituselt ranged, korrektsed ja detaile rõhutavad vinjetid mõjuvad kuivavõitu ning igavalt. Lepiku joonistustes domineerivad gruppidena asetatud, pildi servast äralõigatud kasetüved. Muide, selline lõigatud puutüvede motiiv on juugendstiilile üsna omane. Nagu teisedki kunstnikud, nii ümbritseb ka Lepik oma vinjetid silmatorkava raamistusega.

²¹ Sümbolismi sugemeid võib märgata juba Mootse esimeses ilmunud töös, raamatu „Kiired“ III (Tartu, 1902) kaanekujunduses.

R. Lepik. Vinjett „Lindale”, 1905, lk. 271.

Lepiku vinjette (need on kahtlemata tema loomingu tunnuksiks ja parimaks osaks) üksikult vaadeldes võib leida neis vahel lihtsa ja huvitava lõigu loodusest, kuid vähene fantaasia viib kunstniku enesekordamisele.

Kõige rohkem on juugendstiil mõju avaldanud Osvaldi Jungbergi loominguale. Ta oli õieti selle stiili kõige järjekindlam jälgendaja Eestis, kes andis väga vähe originaalset. Jungbergil on küll joonistusoskust ja vilumust, kuid puudu tuleb maitsest. Tema stiliseeritud juustega naispead ja ilustatud rahvarõivais naisefiguurid maastiku taustal on õieti epigoonide väheväärtuslike joonistuste va-

O. Jungberg. Vinjett „Lindale”, 1905, lk. 203.

riatsioonid. Jungbergi katse siduda juugendlikku kunsti-
käsitust rahvuslikkuse välise rõhutamisega ei andnud rahul-
davaid tulemusi ja kunstniku looming pakub nüüd vaid
ajaloolist huvi.

Sõnakene Eesti saludele.

*S*aledais Eesti saludes
On meil mõnda noorta meesia,
Xel on süda soe sees.

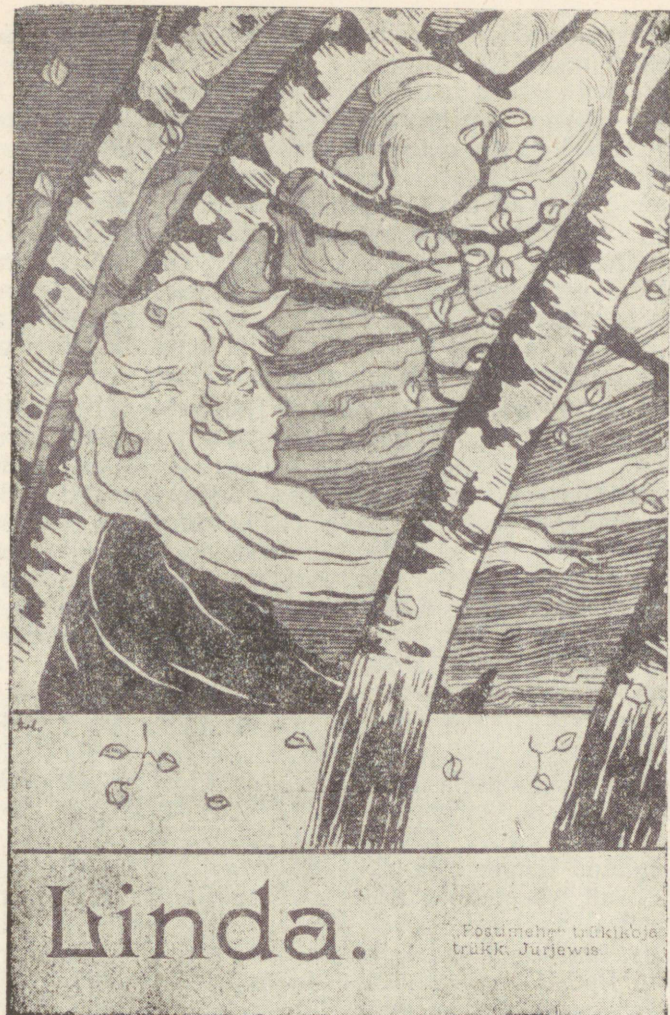
On ka Eesti salu-süles
Mõnda noorta neiukestä,
Xel on silmad sinised

Xui mina saaksin südamesse
Jgale mehele imbuä,
Siis mina sõnaksin säääl nõnda.
„Põle, põle, sa süda noori,
Põleta pidawad pidemed,
Sooruta sortsi-sidemed.
Wähe meil waewa wäärilista.

A. Sonne. Vinjett „Lindale“, 1904, lk. 547.

Eelmainitute kõrval esines «Linda» lehekülgedel veel hulk teisi kunstnikke. Anna Sonne (1866—1929) mõnedes sulejoonistustes on üsna vahenditult looduspoeesiait, kuid paiguti koormab ta oma vinjette liiga tugevate juugendlike raamistustega.²²

²² Fr. Tuglas meenutab, et Anna Sonne saatis „Lindale“ ainult juhuslikke töid. Enamiku oma joonistustest avaldas ta vene ajakirjanduses („Niva“, „Vestnik znaniija“ jt.). Vestlusest Fr. Tuglasega 16. detsembril 1960.

Arbo. Kaas „Linda”, 1905, nr. 19/20.

Temperamentsete, kuid samuti juugendlikust maitsest mõjustatud joonistustega esines 1905. aastal pseudonüümne kunstnik A r b o. Oma töödes suudab ta edasi anda looduse meeleolukust. Arbo töötas revolutsiooni perioodil ka vene

pilkeajakirjadele «Pojedinok» (1906) ja «Jumoristitšeski ježenedelnik» (1907).

Eelmainitud kunstnike töödest erinevad Karl August Hindrey (1875—1949) esimesed illustratsioonid, nimelt 1903. aastal «Lindas» avaldatud Fr. Tuglase jutustusele «Hunt».²³ Need värsked, rahvalikud ja humoorikad stseenid liituvad hästi kirjaniku rahvaelu lopsaka kujutusega. Oma lihtsuse ja siirusega annavad nad silmad ette paljudele ilutsevatele pildikestele. Kuigi Hindrey on joonistuslikult veel ebakindel, võib nendes illustratsioonides näha juba kunstniku hilisemale laadile omaseid jooni. 1905. aastal ilmuma hakanud «Lastelehele» lõi kunstnik hulga väga lastepäraseid mõnusa huumoriga joonistusi.

«Lindas» avaldati ka paljude teiste noorte kunstnike tööde reproduktsioone. Eriti tahaks tähelepanu juhtida noorelt surnud kunstniku Albert Thomsoni (1873—1901) joonistustele. Tema intiimsetes ja värsketes metsavaadetes on palju õhku ja valgust, niiskust ja udu, õrna looduslüürikat. See liigutav poeesia teeb need joonistused ka reproduktsioonidena auditavaks. Võrreldes kunstniku möödunud sajandi lõpul tehtud diletantlike illustratsioonidega raamatule «Balakirev, Peeter Suure kuulus naljahammas»,²⁴ on need suureks sammuks edasi.

«Lindat» tuleb vaadelda kui ühte eesti varasema raamatugraafika edendajat. Jäädes kujunduslikult ilmeltselt veel heterogeenseks (ilmse juugendliku nüansiga), andis ta siiski noortele võimaluse esinemiseks. Ajakirjas avaldatud sulejoonistuste paremikus on osatud näha Eestimaa looduse tagasihoidlikku ilu. Realistlikud tendentsid on neis tihti ühendatud juugendliku stilisatsiooniga. Maitsekalt, tagasihoidlikult rakendatuna andis see isegi hinnatavaid tulemusi (Pukits), vastasel korral võis viia aga labasusse (Jungberg). Igal juhul näitab juugendstiili kiire levik (tema rudimendid püsisid veel revolutsioonijärgsel perioodilgi) noorte kunstnike ärksat reageerimist üldistele kunstiprobleemidele. Katse siduda rahvuslikkuse välist rõhutamist juugendliku maneeriga aga ebaõnnestus.

Sajandi alguse eesti raamatugraafika ilmet ei määranud ainult «Linda» kunstnikud. Kui nende loomingus oli nii

²³ Kirjanik ise peab neid Hindrey õnnestunumateks illustratsioonideks. Vestlusest Fr. Tuglasega 16. detsembril 1960.

²⁴ Raamatu 4. trükis (1903) on 10 illustratsiooni.

mõndagi mehaaniliselt ülevõetut, siis teine osa kunstnikke arendas edasi seda, millel Grenzstein omal ajal peatuma jäi: lihtsat, tõetruud ja pisut naiivset joonistuslaadi ning elutunnetust. Siit kasvas välja sajandi alguse eesti raamatugraafika teine suund, mis kaunistuslike funktsioonide asemel pööras peatähelepanu joonistuste selgitavale, jutustavale küljele.²⁵

Selle suuna esindajatest vaatleme kõigepealt Toomas Gutmanni (1873—1936) loomingut. Tema töödest on tähtsamad ulatuslikud illustratsioonisarjad «Juhan Liivi kirjatööde kogule» (1904) ja «Eduard Bornhöhe kirjatööde kogule» (1905).²⁶

Gutmanni tunni juba varem karikatuuride ja vinjettide autorina ning temalt oli ilmunud illustratsioon E. Vilde ja O. Müntheri juttudele «Teataja» 1904. a. kalendris. Kuid oma parima illustratsiooni alal andis ta mainitud klassikute kogumikele. See oli eesti graafikas esimene katse ühe kirjaniku kogu loomingut sisuliselt illustreerida. Kokku 200 illustratsiooni, lisaks kaanekujundused — juba selline arv oli eesti ilukirjanduse illustreerimisel seninägematu.

Gutmann kui illustraator on asjalik, pisut kuivavõitu joonistuslaadiga. Kuigi sisuline üldistus annab tal tihti maad olustikupiltidele, on ta oma paremates töedes siiski suutnud luua üsna tabavaid tüüpe ning pingelisi stseene. Mitmete tööde puhul aga häirib joonistuse ebakindlus. Juugendstiil ei ole Gutmanni peaaegu üldse mõjutanud. Tema loomingule tuleks otsida paralleele kõigepealt toleaegsest soome realistlikust raamatuillustratsioonist (A. Frey jt.), mis koos tõlgetega ulatus ka lahe lõunakaldale.

J. Liivi kogutud teoste joonistustest tõusevad esile 37 illustratsiooni «Varjule», eesti klassikalise kirjanduse ühele tähtteosele, mis haarab humanismi ja rahvapärasusega. Kirjanik loob oma jutustuses mitmeid täisverelisi inimtüüpe. Ka kunstnikul on selles osas õnnestumisi: karakterportreed totakast Tõmmust, asjalikust mõisa vahimehest, kärmest

²⁵ Siia kuuluvad õieti ka K. A. Hindrey illustratsioonid Fr. Tuglase „Hundile“.

²⁶ Gutmanni nimetatud töid on alusetult peetud Grenzsteini omadeks (vt. Raamatu osa Eesti arengus, Tartu, 1935, lk. 155). Gutmanni autorisust tõendavad aga selged asjaolud: 1) Grenzstein viibis sel ajal juba pidevalt välismaal, mistõttu tal sellise suure töö jaoks eeldused puudusid, 2) veelgi enam aga stiil kriitiline võrdlus Gutmanni joonistustega tema mapist Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnas (KM KO, reg. 1960/112) ja mujalt.

Räpsi-Reinust ja Veni-Villemist. Esiletõstmist väärivad vahimehe ja Reinu žanriline portree, kus kunstnik on tabanud kuju olemuse. Gutmann loeb alati tähelepanelikult

teksti, vahel muutub kramplik kinnipidamine tekstist isegi takistuseks loovale fantaasiale. Kuid mainitud portreedes on palju ehtliivilikku. Mitmes töös (saunastseenid) kõlavad sotsiaalse ebavõrdsuse noodid; paljud joonistused jäävad aga skemaatiliseks, suuremad stseenid kalduvad teatraalsusse.

Teistest töödest on tähelepanuväärsemad tugeva koomilise nüansi-ga joonistused Liivi humoristlikele juttudele.

Mõisa vahimees.

T. Gutmann. Illustratsioon „Juhan Liivi kirjatööde kogule“, 1904, lk. 161.

Noorema põlvkonna rahvustunde kasvatamisel olid suure tähtsusega E. Bornhöhe ajaloolised jutustused, mis õpetasid vihkama eestlaste põliseid vaenlasi ja armastama oma paljukannatanud rahvast. Teatud osa oli sealjuures (1905. a. väljaande puhul) ka T. Gutmanni illustatsioonidel. See nähtub eriti kirjanik J. Parijõe mälestustest: «... lugesime ja põlesime. Elamus oli igatahes suur. Ka täiskasvanud lugesid õhinal, jutt käis külas ringi. On üksikasjaliselt meeles väljaandes leidunud pildid. Hiljemini olen palju piltide näinud, kuid unustanud. Tekitas negatiivset tunnet, vihkamist mõisnikkude ja kaastunnet kaasaegsete vastu.»²⁷

Kunstniku poolt Bornhöhe teostele loodud 117 illustatsioonihulgas on erineva väärtusega töid. Onnestunumates

²⁷ Roamatu osa Eesti arengus. Tartu, 1935, lk. 172.

neist suudab ta kirjandusteoste kujusid ja sündmuse edasi anda üsnagi elavalt. Gutmanni köidavad just teksti dramaatilisemad ja põnevamad kohad. Rohkem kui Liivi teoste puhul on ta siin tabanud sündmuste sõlmpunkte.

«Kõige hõlpsamalt ta raudõrnedega elaja tõrist linnu ja
moutas talle terve jabinua teta riiana ühele».

T. Gutmann. Illustratsioon „Eduard Bornhöhe kirja-
tööde kogule“, 1905, lk. 10.

Kõige õnnestunumad selles sarjas on «Tasuja» illustratsioonid. Teose positiivseid kangelasi kujutab ta soojalt, kuid seejuures jääb sageli avamata negatiivse leeri loomus. «Tasuja» üheks huvitavamaks illustratsiooniks on pilt Vahuri

ja karu heitlusega. Vahuri kujus on tugevust ja uhkust, mida rõhutavad veelgi piiskopi ehmunud nägu ja looma tume siluett. Võitluspinget on Jaanuse ja Oodo hoogsas kahevõitluse stseenis. Paatosliku tõrvikut hoidva ratsanikuga on püütud edasi anda kogu teose ideed.

Ka «Villu võitlustele» on kunstnik loonud mitmeid õnestunud tüüpe: vägilaslik sepp Villu, sisemises arengus antud Priidu jt. Nii selles teoses kui ka teistes illustratsioonides jäävad aga Gutmanni naiskujud kahvatuks ja väheveenvaks. «Kuulsuse narride» illustratsioonides on tubli annus humoorikust, mis liidab nad tihedalt kirjaniku tekstiga. Vesipruul ja teised taolised kujud on loodud lõbusa pilkamislustiga, mis kohati ulatub jämekoomikani.

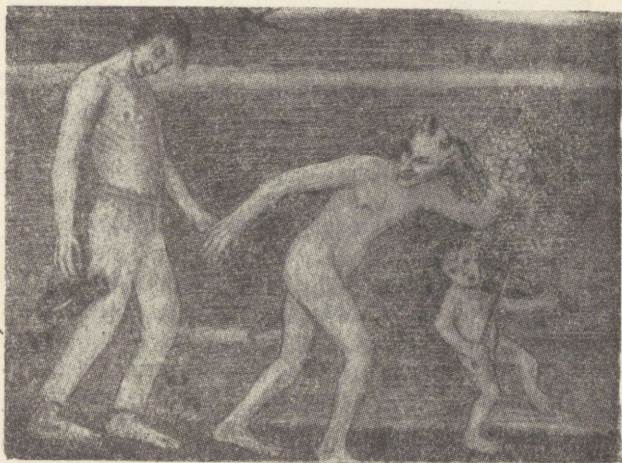
Gutmanni illustratsioonid ei tõuse muidugi interpreteeritavate kirjandusteoste tasemele. Neid hinnates tuleb aga arvestada ajastut ja tingimusi, töö ühiskondlikku tähtsust. Hoolimata oma kõikuvast tasemest ja illustratiivsusest väärivad Gutmanni looming eesti raamatugraafikas äramärkimist.

Oma kunstikäsituselt on Gutmannile lähedane Hans Möldermann (1876—1914), kelle üksikuid kaanekujundusi ja illustratsioone, mis on küll kunstiliselt üsna nõrgad, leidub sajandi algusaastate raamatuis. Möldermann

H. Möldermann. Illustratsioon „Kavala-Hansu ja Vanapagana loole“, 1905, lk. 24.

oli nagu Gutmanni põhiliselt iseõppija. Tema iseloomulik naiivrealistlik joonistuslaad on aga Gutmanni omast tatumatum. Möldermanni üheks õnnestunumaks saavutuseks on 50 sulejoonistust 1905. aastal ilmunud raamatule «Kavalahansu ja Vanapagana lugu». Need illustatsioonid, kuigi joonistuslikult kohmakad, on meeldivad just oma lopsaka rahvalikkuse ja siira naiivsuse tõttu. Hans on tõeline nupumees, Vanapagan aga pimedada jõu kehastus. Nende seikluste edasiandmisel on kunstnik tabanud rahvalugude meeleolu, mistõttu nad said üsna populaarseks.

Kr. Raud. Illustatsioon M. Granfeldi raamatule „Kolm kõnet lastele“, 1904, lk. 19.

Kristjan Raud (1865—1943) tegevus rahvakunsti koguja ja populariseerijana on üldtuntud. Juba XX sajandi esimesest kümnendist pärinevates töodes näeme kunstniku püüet mõista rahvakunsti olemust ja selle baasil luua uut rahvuslikus kunstis. Eespool vihjati ka M. Pukitsa katsetele tuua raamatukaunistusse rahvaornamentika, peamiselt vöökirja motiive. Kui Pukitsa töodes näeme mehaanilist ärajoonistamist, siis Kr. Raud suhtub rahvakunsti loovalt, püüdes mitte ära joonistada, vaid tungida joonistatava olemusse. Tema figuurides, maastikupiltides ja teistes joonistustes on palju rustikaalset, mis aga rajaneb kindlal vormitundel ja joonistusoskusel.

Kuigi Kr. Raua realistlike joonistuste reproduktsioone ilmus juba sajandi lõpupoole ajakirjanduses, oli tema esimeseks illustreeritud raamatuks M. Granfelti karskussisu-line brošüür «Kolm kõnet lastele» (1904). Mõne illustratsiooni ja vinjetiga vihuke moodustab küll ebäühtlase ansambli, kuid näitab selgesti Raua taotlusi rahvuslikust vaimust kantud raamatugraafika loomisel. Mitmesuguste

Kr. Raud. Kaas A. Lätte „Meestekooridele“, 1906.

motiividega vinjetid on lihtsad, talupoeglikult tahumatud, kuid sellistena stiilsed.

Kr. Raud. Kaas J. Aho „Raudteele“, 1906.

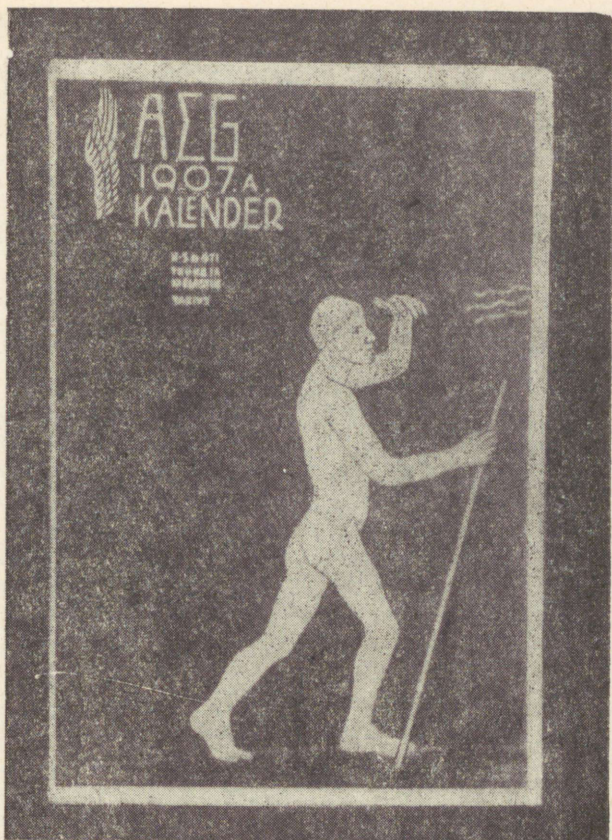
Illustratsioonidest köidab humoristlik kelgusõidu pilt, eriti aga omapärane Bakhose peo variant oma ehtraualike sümbolsete arhaiseeritud tüüpidega. Eluline, sügav sümbolika oli üldse neil aastail tähtsaks komponendiks Raua loomingus.

Nimetatud illustratsioonid on esimesteks sammudeks teel, mille keskel on J. Liivi luuletuskogu (1910) kujundus, lõpus aga «Kalevipoja» (1936) illustratsioonid.

Kr. Raua varasemate paremate raamatugraafiliste tööde hulka tuleb lugeda kaasi A. Lätte «Meestekooridele», O. Müntheri «Sulejoonistustele», J. Aho «Raudteele» (kõik 1906) ja kalendri «Aeg» (1907). Nendes kaanekujundustes ilmneb selgesti kunstniku püüd anda lugejale kauni väliskujundusega raamat. Sellest kõneleb kujunduse ja kirja kooskõla ning pinna kaalutud jaotus. Esimesed kaks kaanekujundust on lahendatud allegooriliselt (tööd on seejuures rahvapärased ja ilmekad, eriti kaas «Meestekooridele»), kolmas — rahvalik-žanrilises laadis. Kr. Raud püüab oma kaanepiltides, nagu mitmetes teisteski tolleaegsetes töödes, väljendada sügavat filosoofilist sisu. See ilmneb eriti kalendri kaanekujunduses. Tumedal foonil eraldub teekäija hele siluett. Kompositsiooni iseloomustab selgus, lakoonilisus ja mõttetihedus. Teekäija sammuks nagu inimkonna õilsa mõtte kehastajana mõõtmatus ruumis ikka edasi, millelegi eemal aimatava kauni poole. Seega võib arvata, et töös kajastuvad, kuigi sümboolselt, vaibuva revolutsiooni üllad taotlused. Kalendri kaanekujunduses on optimismi, tulevikule vastu sammumise kindlust ja otsustavust, siin puudub see traagiline pinge, mis iseloomustab 1905. aastal loodud joonistust «Millal?». Siiski ei vasta raamatu sisekujundus aga suurepärasele kaanele. Ka «Noor-Eesti» I albumile (1905) joonistatud väikesed vinjetid on oma sümboolikaga sisurikkad. Selle albumi mitme kunstniku poolt loodud kaunistuslik osa on küll ebaühtlane, kuid oma romantilis-sümbolistliku tunglevusega väljendab hästi rühmituse püüdlusi tema tegevuse algusaastatel.

Kr. Raud esindas meie varases raamatukunstis suunda, mis kõige sügavamalt ja kaasaegsemalt mõistis rahvuslikkuse olemust. Tänu suurele üldistusvõimele on Kr. Raua varasem raamatukaunistuslik pärand sisukas ja uudne, kaugel niihästi juugendlik-järelromantilistest harrastustest kui ka naiivsest realismist.

1905.—1907. a. revolutsioon päästis valla rahva kütkes hoitud jõud. Võitlus tsarismi, mõisnikkonna ja kodanlusega sai ka progressiivsete kunstimeistrite esmajärguliseks ülesandeks. J. Lilienbachi sotsiaaldemokraatlikes satiirilehtedes, E. Vilde «Kaagis» ja mujal esinesid võitlevate karikatuuride ja joonistustega paljud noored kunstnikud: O. Kallis,

Kr. Raud. Kaas kalendrite „Aeg“, 1907.

A. Jansen, N. Triik, A. Uurits, K. Mägi jt. Nendest kujunesid revolutsioonijärgsel perioodil silmapaistvad rahvusliku kunsti meistrid, kes andsid oma pänuse ka raamatukunsti. Kuna seda perioodi eesti demokraatlikus graafikas on ammendavalt käsitletud oma uurimuses I. Solomõkova,²⁸ siis ei ole tarvidust siinkohal sellel pikemalt peatuda. Märgime vaid Ant's Laikmaa (1866—1942) laialdast revolutsioonilist tegevust, tema osavõttu (koos õpilastega) töölis-

²⁸ Vt. И. П. Соломыкова, Эстонская демократическая графика в период революции 1905—1907 г. Таллин, 1955.

A. Laikmaa. Kaas albumile „Edasi“ I, 1905.

albumi «Edasi» I (1905) illustreerimisest. Väljapaistvaimaks saavutuseks on siin A. Laikmaa revolutsioonilisest paato-
sest õhkuv kaanejoonistus punalippu hoidva töölisega. Al-
bumi sisekujunduseks on peamiselt revolutsioonilise sisuga
reproduktioonid. J. Lilienbachi satiirilehtede («Tapper»,
«Tiiu Tasane» jt.) kujundus on ühtlasem, isegi vinjette ja

muid kaunistusi läbib satiiriline joon (A. Uuritsa, A. Janseni jt. tööd). Vägivallategusid mahasurutud rahva kallal mõistab teravalt hukka H. Möldermanni joonistustesari.

Nii oli enamik kunstnikke neil võitluspäevil revolutsioonilise rahva poolel ning andis oma kunstirelvaga väerika panuse revolutsiooni heaks.

Heites pilgu eesti raamatugraafika poolesaja-aastasele arenguloole, näeme, kuidas tagasihoidlikust poolreprodutseerivast ajakirjandusgraafikast arenes pikapeale raamatukunst, mis seadis oma eesmärgiks rahva huvide teenimise.

Möödunud sajandil oli areng vaevaline ja väheviljakas. Kuigi suudeti luua esimesed illustratsioonisarjad rahvusliku kirjanduse teostele, jäid need kunstiliselt veel nõrgaks. Alles XX sajandi algus tõi kaasa pöörde elavama tegevuse suunas. See oli seotud kogu eesti kunsti arenguga. «Linda» kunstnikering, kes ühendas tugevad välismõjud kodumaise looduse siira tunnetamisega, tõi eesti raamatukunsti kunsti-pärase stilisatsiooni ja püüde trükiteost ühtlasemalt kujundada. Ajakirja ümber koondunud kunstnike looming oli nagu provintslikuks eellooks hilisemale «Noor-Eesti» kunstipärase raamatu taotlusele.

Kõrvuti mainituga arenes raamatukunstmis ka teine suund, mis baseerus XIX sajandi saavutustel (Grenzsteini illustratsioonid) ja viljeles jutustavat naiivrealistlikku illustratsiooni. Gutmanni illustratsioonisarjad olid olulised rahvusliku kirjanduse teoste lahtimõtestamisel ja lugejaskonna vaimsel mõjutamisel. Selle jutustava illustratsiooni jätkuna arenes uueks kvaliteediks 1905.—1907. a. revolutsiooni aegne demokraatlik raamatu- ja ajakirjandusgraafika.

Kolmanda, kõige vähem levinud suuna lätteid tuleb otsida rahvakunstist. Põhiliselt Kr. Raua arendatuna saavutas see suund huvitavaid ja sisurikkaid tulemusi. Kr. Raualt pärinevadki selle perioodi paremad raamatukaaned.

Seega toimus umbes 5 aasta jooksul eesti rahvuslikus raamatukunstmis suur murrang. XIX sajandi üksluisus asendus uute otsingute mitmekesisusega. Tähtis on, et kunstnikud ei lasknud siiski silmist sisu ja looduse ning inimeste kujutamise andsid vaatajale elamuse ja raamatule kauniduse. Kuigi mõne kunstniku loomingus esines väikekodanlikku maitsetust või laskumist dekadentlikku meeleolutsusse, ei määra see peamist arengu üldilmes.

Kuigi vaadeldava perioodi lõpul tegeles Eestis raamatugraafikaga juba hulk eripärase ilmega kunstnikke, kes löid illustratsioone, vinjette ja kaasi paljudele teostele, ei suudetud siiski veel luua sellist raamatut, mille sisu, kunstiline kujundus ja trükitehniline teostus oleksid moodustanud ühtse stiilse terviku. See sai teoks mõni aasta hiljem. Ka ei suudetud neil aastail veel luua täiesti rahvuslikku stiili raamatugraafikas. Kuid selle alged kasvasid pikkamööda. Et 1910-ndail aastail võis ilmuda kaunilt kujundatud raamat, selles on oma teened kahtlemata just sajandi alguse raamatugraafikal.

4. TÕUS JA SAAVUTUSED (1907—1917)

Kahe kodanlik-demokraatliku revolutsiooni vahelistel aastatel arenes eesti kunsti- ja kultuurielu intensiivselt. Neid aastaid märgivad ühiskondlik-poliitilises elus Stolõpini reaktsioon, sellele järgnev töölisliikumise tõus ja Esimene maailmasõda. See «oli ajajärk, kus Eesti kodanlus endale kahekordised püksid jalga ajas. Osteti mõisaid, aeti talukohti kokku, ehitati linnades majasid jne. See oli isikliku ahnitsemise ajajärk. Kodanluse ülempealikud ühendasid kapitali.»²⁹

Ka kultuuririndel teravnesid kahe leeri vastuolud. Esimese vene revolutsiooni lüüasaamine kutsus esile selle kaasaajooksikute laostumise, paljastas nende püüded kohaneda reaktsiooniga. Kuigi dekadents ei leidnud Venemaal tänu tugevaile realistlikele kunstitraditsioonidele sellist soodsat pinda nagu Läänes, ei olnud ta siingi tähtsusetu. Ka eesti kultuuris levis revolutsioonijärgseil aastail pessimism ja subjektiivne idealism. Revolutsiooni ajal tekkinud «Noor-Eesti» liikumises, mis algselt väljendas revolutsioonilis-romantilisi ideid, hakkas nüüd domineerima püüd olla kõrgemal igasugustest parteidest, luua kunsti kunsti pärast. Niisugused idealistlikud loosungid väljendasid kodanluse ideoloogiat. Kuigi selle ajajärgu «Noor-Eestil» oli kirjanusliku keele, sõnavara avardamise ja värssi lihvimise seisu-

²⁹ Spartaklane, Veste Eesti kodanlusest, kuidas ta võimule pääsis ja mis pärast seda sündis. „Tapri“ raamatukogu (1917), nr. 6, lk. 5.

kohalt edasiviiv osa, tähendas reaalsest elust eemaldumine ja realismivastane poos ometi dekadentsi.³⁰ Tuleb aga silmas pidada, et «Noor-Eesti» ümber koondunud kultuuritegelased ei moodustanud siiski täiesti homogeenset gruppi ja nende vaated aja jooksul muutusid.

Kui «Noor-Eestiga» seotud kirjandus on käsitlemist leidnud, siis selle rühmituse mõjuga seotud kujutäva kunsti küsimused on veel läbi töötamata. On aga ilmne, et kuigi mõne eesti kunstniku teoses võib konstateerida sümbolismi ja pessimismi mõjusid, siis üldiselt ei suutnud dekadents eesti kujutavas kunstis juurduda. Teatud määral on «Noor-Eesti» ideoloogia, eriti vormi kui tähtsaima propageerimine, muidugi mõjunud. Jäädes reaalsuše pinnale andis aga vormi- ja värviprobleemide sügavam läbitöötamine kunstis edasiviivaid tulemusi. Seda võib märgata ka tollaegses raamatugraafikas: enamik «Noor-Eesti» väljaandeid kuulub oma kujunduselt paremate hulka.

«Noor-Eesti» esteetilised vaated said proletaarsete kultuuritegelaste poolt terava kriitika osaliseks. O. Müntner, H. Pöögelmann, G. Tikerpuu, eesti töörahva juht V. Kingissepp ja teised astusid oma marksistlikes artiklites otsustavalt välja kunsti parteituse vastu. «Ei ole «kunsti kunsti pärast», vaid on — kunst elu pärast,»³¹ kirjutab G. Tikerpuu. Ta näitas, et kunst peab aitama paljastada ühiskondliku elu vastuolusid. Rõhutatakse kunsti demokraatiseerimise vajadust, kunsti sügavat klassiiseloomu. Ühelt poolt «Noor-Eesti» ja teiselt poolt tööliklassi huve esindava esteetilise mõtte vahelises võitluses ilmneb kahe maailmavaate võitlus eesti rahvuslikus kultuuris.

On märkimisväärne, et käsitletaval perioodil ilmunud proletaarseid väljaandeid, nagu J. Lilienbachi albumeid «Edasi» ja «Mõtted» ning ajakirja «Töö», püüti võimaluse korral illustreerida.

Vaadeldaval aastakümnel oli eesti kirjanduspõld üsnagi viljakas: E. Vilde, A. Kitzberg, A. H. Tammsaare, O. Luts, Fr. Tuglas ja teised kirjanikud lõid rea oma paremaid teoseid. Süvenes kirjanike kunstimeisterlikkus. Aasta-aastalt anti välja ikka rohkem raamatuid. Kui 1907. aastal ilmus 387 ja 1908. aastal 444 trükist, siis kõrgpunkt saavutati 1913.

³⁰ E. Sögel, Gustav Suitsu elu- ja luuletajateest. G. Suits, Luuletused, Tallinn, 1959, lk. 26—27.

³¹ M. Mõru, Kunst ja Eesti kodanlus. Tallinn, 1910, lk. 12.

aastal 702 trükisega (arvestatud ei ole ajakirjandust). Esimene maailmasõda tõi sel alal kaasa märgatava languse. Üldiselt aga ületab XX sajandi esimese 17 aastat raamatutoodang kvantitatiivselt kõigi eelmiste sajandite kogu trükitoodangu.³² Seejuures on ligi veerand (23%) vaadeldava ajajärgu trükistest ilukirjandus. Eriti kasvas populaarteadusliku kirjanduse väljaandmine, moodustades 21,5% kogu- toodangust, kuna vaimuliku kirjanduse osatähtsus tublisti langes.³³ Illustreeriti peamiselt muidugi ilukirjandust.

Kui sajandi algul tegeles raamatugraafikaga võrdlemisi vähe kunstnikke, siis nüüd suurenes nende arv ja tegevusväli märgatavalt. Raamatu kaunistamisel ja illustreerimisel seati üles kindlmaid, teadlikumaid eesmärke. Tulemuseks olid sellised tööd, mida liialdamata võib lugeda eesti kunsti paremikuks kuuluvaiks. Kunstnike ja raamatu kirjastajate ülesandeks ei olnud mitte ainult teose sisu ja kunstilise kujunduse sobitamine, vaid kogu polügraafilise ja kunstilise teostuse põhjalik läbimõtlemine. Etendavad ju trükise ilmes suurt osa formaat, kõiide, paber, ladu, šrift, tühjad paberipinnad jne. W. Morrise poolt XIX sajandi lõpul äratatud huvi kõigekülgselt kauni raamatu vastu levis paljudes maades, jõudes peatselt ka Eestisse. Tulemused ei lasknud end kaua oodata.

«Noor-Eesti» kirjastuse väljaannete maitsekal kujundusel oli kahtlemata väga suur tähtsus eesti raamatukunsti arengus. Sellele kirjastusele tegid kaastööd väljapaistvad kunstnikud, nagu Kr. Raud, N. Triik, A. Uurits jt. Kuid ei tohi alahinnata ka mõne teise kirjastuse raamatute kujundust. Paljud progressiivse kirjastuse «Mõte», kirjastusosaühingu «Maa» ja K. E. Söödi kirjastuse raamatud on oma väliskujunduselt võrdväärised «Noor-Eesti» väljaannetega.

Teatud määral näitab meie tolleaegse trüki- ja raamatukunsti arengut ka fakt, et 1914. aastal Leipzигis toimunud rahvusvahelisele polügraafia ja graafika näitusele suudeti välja panna terve hulk «Noor-Eesti», «Maa» ja teiste kirjastuste raamatuid.³⁴

Nagu öeldud, ilmus ajavahemikul 1907—1917 raamatuturule väga palju teoseid. Juba puhtpraktilisel eesmärgil, ostjaskonna leidmiseks, oli vaja neid kaunina välja anda.

³² R. Antik, Eesti raamat 1535—1935. Tartu, 1935, lk. 44.

³³ Samas, lk. 64.

³⁴ Каталог русского отдела. Международная выставка печатного дела и графики в Лейпциге 1914, lk. 248, 250 jt.

Rahvuslik kodanlus rikastus, kirjastustel oli kandejõudu, mis võimaldas kasutada kunstnikke. Kultuuri ja kunsti arenguga kaasnes omakorda ühiskonna esteetiliste nõuete kasv. Sellises dialektilises protsessis arenes rahvuslik raamatugraafika.

Oleks vääri mööda minna medali teisest küljest. Osa kirjastajaid tootis küllaltki suurel hulgal endiselt halle, keskmise tasemega raamatuid (me ei räägi siin kirjanduslikust makulatuurist), jättes need üldse kujundamata või kasutades selleks juhuslikku ja maitsetut laenatud materjali. Viimane kordus sageli kõige erinevamate raamatutes. Mõningatel juhtudel suudeti küll ka laenatud illustratsioonidega raamatuid kaunina välja anda.

Üldiselt domineeris vaadeldaval perioodil raamatugraafikas püüd kauni, ühtlase raamatu loomisele, teose ideelisele mõttele vastava raamatukujunduse loomisele, mis kasvataks rahva esteetilist maitset.

*

Üheks silmapaistvamaks saavutuseks eesti raamatukunsti ajaloos on Kristjan Raua kujundatud «Juhan Liivi luuletused». Teos ilmus «Noor-Eesti» väljaandena 1910. aastal.^{34a}

Kr. Raud lõi sellele hulga ornamentaalseid kaunistusi päisliistude ja teiste vinjettide näol. Need on kunstnikul tegelikult paljuaastase rahvakunstialase uurimistöö resultaadiks. Kr. Raud on omalaadselt stiliseerinud ja rütmistanud eesti vöökirja elemente ning kasutanud motiive kodumaa taimestikust. Sammal, ristikehein, vahtraleht, lumehelvest jne. on nendeks lihtsateks elementideks, millest kunstnik loob läbitunnetatud ja stiilsed pisiteosed. Kaunistused on pinnalised, üles ehitatud paindlike joonte ja laikude vahelduvale mõjule. Nendes õleks nagu ühte sulanud rahvakunsti arhailine hõng ja metsade ning nurmede tagasihoidlik, elustav hingus. Kord on kaunistuste rütm rahulik, nendes on suvise looduse lopsakust, kord nagu väreleksid taimemotiivid tulekeeltena sügistuules, kord õhkub joonistustest talvapäeva külmust. Oma lihtsuse ja karge poeetilisusega harmo-

^{34a} Esimene trükk, mis erines järgnevast kaunistuste detailide ja paigutuse, samuti šrifti poolest, ilmus 1909. aastal. See hävitati aga peaaegu täielikult, sest kujundus ei vastanud väljaandjate soovidele. Raamatu esimese ja teise trüki kujundustehnilist külge on käsitlenud H. Treumann oma artiklis „Bibliofiilseid marginaale“ (Keel ja Kirjandus, 1965, nr. 6).

neeruvad kaunistused Liivi tunderikka realistlik-romantilise luulega, milles domineerib looduslüürika. Nii nagu Liivi luuletused on tihedasti seotud rahvaluulega, nii on ka Raua kunstil omapärane seos rahvakunstiga. See suurendab harmooniat veelgi.

Kr. Raud. Esileht „Juhan Liivi luuletustele“, 1910.

Kaanest kaaneni on raamat omaette meistritööks raamatukunstis. Esikaant ehib nagu sissejuhatusena ühe teoses esineva õiemotiivi rütmikas variant. Esimestele lehekülgedele on kleebistena paigutatud sümbolse varjundiga

joonistused ja N. Triigi poolt loodud J. Liivi portree. Edasi järgnevad mitmesugused vinjetid. Kui mitte arvestada paljusid pisivinjette, siis on neid saja ümber: ikka paaris, tühjal leheküljel vinjett ja paaritul, luuletusega leheküljel piklik päisliist. Vinjett annab teema, päisliistul ja selle all olevail pisikaunistustel leiab see arendamist. Siit ka kõrvuti asuvate lehekülgede haruldane ühtlus. Kaunistused korduvad aeg-ajalt, kordub ka diskreetne värvitoon. See kõik annab raamatule ühtlase rütmi. Peamine aga on see, et ilustuste ja luuletuste tundetoon sulab ühte, orgaaniliseks tervikuks.

Raamatu kujundamisel on silmas peetud kõiki trükikunsti vahendeid: hea tugev paber, lihtne hõre antiikva, puhtad valged paberipinnad, maitsekas ladu ja trükivärv tõstavad raamatu nägusust. Selline kõigekülgne raamatu elementide arvestamine (sisu, kaunistus ja trükitehnika) oli eesti raamatukunstis erandlik ja jäi ühtlasi pikemaks ajaks ületamatuks saavutuseks. Nii tunnistas R. Paris veel 1935. aastal, et see «on välises kunstilises käsitluses tänapäevani ületamata trükitoode eesti raamatuturul».³⁵

Kr. Raua sama kaunistusmaterjali on kasutatud veel A. Kallase koostatud üsna maitsekalt kujundatud luulevalimikus «Etnische Klänge» (1911), ajakirjas «Noor-Eesti» (1910) jm. Viimases jäävad Kr. Raua päisliistud aga tekstiga vähem seotuks.

«Juhan Liivi luuletuste» kaunistused on hilisemate, «Kalevipoja» illustratsioonide kõrval Kr. Raua suuremaks raamatugraafiliseks tööks. Ornamentika meisterliku ärakasutamise poolest on need kaunistused kahtlemata tipuks eesti raamatukunstis. Teiste, järgnevalt vaadeldavate kunstnike looming võttis pisut erineva suuna.

Kuni 1917. aastani ilmus Kr. Raualt veel ainult üksikuid väiksemaid raamatukaunistuslikke töid, nagu muuseumi märgiga kaanekujundus Eesti Rahva Muuseumi aastaraamatutele 1914—1915 jt.

1911. aastal kerkis seoses «Kalevipoja» ilmumise 50. aastapäevaga üles eepose uue väljaande illustreerimise küsimus.³⁶ Kuigi iluväljaannet seekord siiski ei ilmunud, ärkas

³⁵ R. Paris, Kristjan Raud kui uute tähiste seadja eesti raamatu illustreerimises. Eesti Kirjandus, 1935, nr. 10, lk. 438.

³⁶ See küsimus jäi päevakorrale aastateks ega hääbunud otsekohe, nagu väidab H. Uprus oma sissejuhatavas artiklis raamatule „Kalevipoeg kunstis“ (Tallinn, 1962, lk. 13).

kunstnike elav hüvi eepose aine vastu. Eesti Kirjanduse Selts asutas isegi «Kalevipoja» iluväljaande kapitali.

Ka Kr. Rauale oli eepose teema väga südamelähedane. Kuigi illustreerijale esitatud tingimused olid algul vastuvõtmatud,³⁷ nõustus ta 1913. aastal siiski pakutud tööga.³⁸ Sellele pühendus ta juba 1914. a. kevadest peale,³⁹ saades ettemaksuna 200 rubla honorari,⁴⁰ 1915. aastal maksis Eesti Kirjanduse Selts Kr. Rauale illustreerimise eest 250 rubla.⁴¹

Et nendele aastatele langeb ainult suure töö algus ja pealegi puudub vastav kindel dateeritud materjal,⁴² piirdumegi siinkohal ainult esitatud faktidega. Kr. Raud lõi neil aastail küll täiuslikke raamatugraafika-alaseid töid, kuid vähe.

Nikolai Triik (1884—1940) on selles valdkonnas hoopis agaramalt tegutsenud. Tema esimeseks avalikuks esinemiseks oli väike kaanejoonistus «Noor-Eesti» I albumile 1905. aastal. See kujutab kihutavat ratsanikku, kes hoiab põlevat tõrvikut. Lennukas ja hoogne joonistus oli nagu tormlevaks prelüüdiks kogu Triigi hilisemale loominguks. Ka järgnevatel aastail jäi kunstniku graafika-alane tegevus seotuks «Noor-Eesti» väljaannetega.

Triigi loominguiline pale kujunes välja Pariisis, Norras ja Peterburis veedetud aastail (1906—1909). Põhjamaade (eriti A. Gallén-Kallela ja A. Munthe) ning vene (N. Roerich) kunstnike mõjutusel ärkas tas hüvi oma rahva muinasaja kujutamise vastu, mida õhutas veelgi rahvakunsti aussetõstmise kodumaal. Selle tulemusena lõi Triik mitmeid suuri kompositsioone «Kalevipoja» teemadel («Lennuk» jt.).

Rahvusromantiline temaatika kajastub loomulikult ka kunstniku raamatugraafika-alastes töödes. Omalaadseks «Lennuki» algvariandiks on kaas «Noor-Eesti» 1909. a. ilmunud III albumile (joonistatud 1908. a.). Sellel on kujutatud tihedalt sammaste vahel asetsev viikingilaev, mille kohal kõrgub sambaid ühendav ornamentaalne kaar. Stili-

³⁷ „Kalevipoeg kunstis“, lk. 13.

³⁸ J. W. Veski, Eesti Kirjanduse Seltsi tegevus 1914. a. Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamat VII (1914). Jurjev, 1915, lk. 73.

³⁹ Samas.

⁴⁰ Eesti Kirjanduse Seltsi rahaline aruanne aastal 1914. Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamat VII, lk. 81.

⁴¹ Eesti Kirjanduse Seltsi rahaline aruanne aastal 1916. Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamat IX (1916). Tartu, 1917, lk. 65.

⁴² Kr. Raua vanima Kalevipoja-ainelise dateeritud tööna tuntakse 1914. a. loodud kompositsiooni „Tüli soome sepa juures“.

seeritud detail (sammastel maskid, ülal päike, tähed jne.) etendab kompositsioonis küllalt tähtsat osa, lisades sellele mitmesuguseid tundevarjundeid.

Kunstnik on kaane üles ehitanud väga rangelt ja hoolikalt, isegi nagu teatud kramplikkusega. Kuid küllaltki silmapaistev stiililine ühtsus ja läbitunnetatus muudavad töö terviklikuks ning maitsekaks. On tähelepanuväärne, et selline range renessansskunstile viitav kompositsiooniskeem on tolle aja kaanekujunduses (näit. A. Uuritsa tööd) üsna levinud.

«Noor-Eesti» III albumi kaanekujunduse monumentaalne tasakaalukus muutub ajakirja «Noor-Eesti» (1910/1911) kaane sõjapildis ärevaks tunglemiseks. Siinne barokselt mõjuv üleküllastatus ei tundu aga kuhjavana, kõikjal on näha kunstniku organiseerivat kätt. Nii ajakirja kaanes kui ka sisekujunduses võib märgata seda tunglevat rahutust, mis lööb veelgi markantsemalt välja kunstniku mõningates hilisemates töödes. Poosid on surutud, rakursid keerulised; Kr. Raua arhailisele rahulikule ornamendile vastandab Triik püsimatult läbipõimuva, rahutu ornamendi.

Vaadeldud tööde trotslik, sõjakas meeleolu harmoneerub hästi väljaannete iseloomuga. Mõnes 1909. aastal loodud kaanejoonistuses (A. H. Tammsaare «Noored hinged», Ansomardi «Elu-pudemed») taotleb kunstnik aga lihtsalt ornamentaalset pinnakaunistust, seda sisuga sügavamalt seostamata.

Triigi üheks suuremaks illustratsioonialaseks tööks on aastail 1909—1910 loodud kümme tušijoonistust eesti muinasjuttudele. Seitse nendest ilmus 1911. aastal väljaantud M. J. Eiseni «Eesti ennemuistsetes juttudes».

Ka muinasjuttude illustratsioonide kohta kehtib mõndagi eelöeldust. Need on enamikus suurejoonelised kompositsioonid. Rikkalik erinev šrafuur ja paindlik stilisatsioon võimaldavad edasi anda peeni meeleolunüansse. Enamikus töödes ei kujuta ta niivõrd tegevust, kuivõrd tundmusi. Figuuriga võrdne osa on selle ümbrusel. Domineerib kergelt salapärane üldine meeleolu. Kõiges selles leidub nii mõndagi ühist Triigi õpetaja N. Roerichi kunstikäsitusega. Mõningat mõju on talle avaldanud (näit. illustratsioon muinasjutule «Jaanitulelised») ka Kr. Raud. Triik erineb neist mõlemast aga juba oma tormakama temperamendi tõttu.

N. Triik ei saavutanud muinasjuttudele loodud illustratsioonides sellist rahvuslikku omapära nagu hiljem Kr. Raud

N. Triik. Kaas ajakirjale „Noor-Eesti“, 1910/11.

Kalevipoja-ainelistes töödes. Tuleb aga arvestada, et need Triigi tööd kuuluvad esimeste muinasjututeemaliste illustratsioonide hulka eesti kunstis. Paljud lehed sellest sarjast, nagu «Tuuleema», «Seitse venda», «Surm vangis» jt., köidavad praegugi oma ürgsuse ja ekspressiivsusega.

N. Triik. Illustratsioon M. J. Eiseni „Eesti ennemuistsetele juttudele“, 1911, lk. 114.

1911.—1912. aastani Berliinis viibides lõi Triik hulga töid kirjandusteoste ainestikul. Nimetame neist piltpostkaartide sarja «Vene kirjanikud illustratsioonides» ning akvarellis ja temperas lehti vene luuletajate teostele. Viimastest tõusevad eriti esile lehed M. Lermontovi «Deemoni»

ainetel. Nendes töödes võib märgata ekspressiivse ja sümbolse alge tugevnemist.

Kui mitmetes Triigi eespool käsitletud graafilistes töödes väljendub jõud ja energia, siis 1913. aastal ilmunud G. Suitsu luuletuskogu «Tuulemaa» kaanejoonistuses ja frontispissis võib märgata rahunemist. Triiki vallutab Suitsu luulet lugedes vaikne, lüüriline tundetoon. Luuletaja ööst, surutisest ja sügise hallusest kõnelevad impressionistlik-sümbolistlikud värsid, milles kajastuvad pettumusmeeleolud,⁴³ ei sundinud aga illustraatorit pessimismi tõmbuma. Vastupidi, kunstnik toob esile luuleteoses peituvat kauni harmoonia. Mõtiskledes loetu üle, annab ta edasi Suitsu luule musikaalsuse. Haruldast poetilist ilu rõhutab pildi ovaalne kuju, mustade ja valgete pindade tasakaalukas rütm, figuride plastilisus. Eriti luuleline on frontispissi motiiv lillekastjaga. See on ülistuslaul tärkavale elule. Joonistus inspireeris G. Suitsu looma veel üht samas kogus avaldatud luuletust «Kastan lille».⁴⁴ On tähelepanuväärne, et Triik on nendes töödes muutunud äärmiselt napolisõnaliseks ja üldistavaks, säilitades seejuures sügava poeesia. Maitsekas lihtsus ja lakoonilisus domineerib kogu raamatu kujunduses. Triigi joonistused on siin kõlavaks ja meloodiliseks üvertüüriks.

1914. aastal kirjastuse «Maa» poolt väljaantud M. Martna teose «Külast» kaanekujunduses märkame aga jälle jõulisi noote. Kaanel kujutatud vanamehes on sünget kontemplatiivsust. See muutub aga 1916. a. «Meie Matsi» kalendri kalendaariumi piltides nagu rahva vitaalsuse väljenduseks. Barokne voogavus, kunstniku tugev temperament lööb siin küll rohkem välja kui kusagil mujal. Lõi ju kunstnik sel ajajärgul ka oma jõulise «Simsoni»; mainitud kalendaariumisari oli nagu viimase rahvalikuks ekvivalendiks.

Tähtraamatu illustratsioonid kujutavad mitmekülgset rahva tööd ja elu; nendes on talupoeglikku jõudu, tööpääst ja ilu. Esiletõstmist väärivad tööstsenid, eriti heinakuu niitmispilt. Tugevad talupojakujud on surutud kitsasse raami, mis nende jõuliste liigutuste tõttu nagu ähvardaks puruneda. Monumentaalsus ja elurõõmus, optimistlik meeleolu on sarja suurteks voorusteks. Kalendaariumi joonistused on õnnestunud näiteks rahvapärasuse ja ekspressiivse stilisat-

⁴³ E. Sögel, Gustav Suitsu elu- ja luuletoojateest. G. Suits, Luuletused. Tallinn, 1919, lk. 32.

⁴⁴ A. Vaga, Nikolai Triik. Tartu—Tallinn, 1938, lk. 52.

N. Triik. Frontispiss G. Suitsu „Tuulemaale”, 1913.

siooni ühendamisest. Varasemates illustratsioonides esinev sümbolne element on siin kadunud, kunstniku vaba ja hoogne suletõmme vormib elu selle igapäevases mitmekesisuses. Nimetatud sarjas on tähelepanav ka raskuspunkti kandumine kaemuslikult, intuiitiivselt konkreetsele tegevusele.

Heites pilgu tagasi N. Triigi varasemale raamatugraafikale, tuleb märkida selle mitmekülgst. Rahvusromantiline muinasaja käsitlemine, tundeküllane poesia, tugev rahva-

N. Triik. Illustratsioon „Meie Matsi“ kalendrile, 1916, lk. 8.

pärane realism — need on Triigi raamatugraafika iseloomulikud tahud. Selles näeme arengut vabama, jõulisema ja sügavama poole. Kuigi joonistus- ja kohati ka tunnetusviisid (eriti varasemate tööde puhul) on märgata N. Roerichi, A. Gallén-Kallela jt. kunstnike mõju, juugendstiili ja ekspressionismi sugemeid, on N. Triik need enamasti ikka suutnud sulatada ühtseks omapäraseks temperamentseks tervikuks. Triigi loomingus on võrdväärne nii kujutav kui ka ornamentaalne element. Talle on omased niihästi tunglevad kompositsioonid kui ka haprad ja väga lihtsad ornamenti lahendused (näit. tagasihoidlik stiilne kartušš M. Underi «Sonettide» kaanel; 1917).

N. Triigi teened tolle aja raamatugraafikale olid suured. Suund, mida ta esindas ning mis rajanes joonte ja pindade väljendusrikkusel ning tugeval sisemisel seosel kujundatava kirjandusteosega, muutus eesti raamatugraafikas tooniandvaks.

Aleksander Uuritsat (1888—1918) seob Triigiga huvi mütoloogia ja muinasaja vastu ning joone väljendusrikkuse taotlus. Ka Uuritsa õpetajaks oli N. Roerich ning kunstniku loomingus võib täheldada nii Roerichi kui ka tema teise õpetaja I. Bilibini graafika mõjusid.

Uuritsa kui raamatukunstniku tegevus oli üsna laialdane. Ta on loonud kaanekujundusi ja illustratsioone mitmesugustele väljaannetele, kusjuures väljapaistval kohal on mütoloogiline ainek. Nagu Triik, nii püüdleb ka Uurits oma kaanekujundustes kogumõjule, kasutades rikkalikult peenelt stiliseeritud põhjamaist ornamenti. Kuid Uuritsal puudub Triigi ülekeev temperament, tema tööd on rahulikud ja kained.

1910. aasta paiku lõi Uurits mitmeid kaanekujundusi, mis paistavad silma oma monumentaalse kompositsiooniga. Antoloogia «Eesti luule» (1910, K. E. Söödi kirjastus) kaanepildi ülesehitus meenutab Raffaeli «Ateena kooli» kompositsiooni skeemi. Laiast trepist astuvad alla Vanemuine ja Kalevipoeg — rahva vaimujõu ja teotahte sümbolid. Need figuurid on kogu tasakaaluka ülesehituse keskpunktiks. Tähtis osa on ornamendil. See esineb templi võimsatel samastel, ülal friisil ja tiitlikilbil, sobides hästi kokku kompositsiooni ülevuse ja kargusega.

Renessanslik, eepiline joon ilmneb ka Uuritsa teistes kaanepiltides (näit. kaanes tähtraamatule «Külvaja» — 1910, 1911). Range ja suurejooneline ülesehitus tugevdab siin esinevate sümboolsete elementide mõju. Klassikaline lihtsus on iseloomulik ka M. J. Eiseni raamatu «Eesti muistsed jumalad ja vägimehed» (1913) kaanejoonistusele.

Sisult rohkem kaasaega kajastav on kaanejoonistus artiklite kogumikule «Ääsitules» II (1910), kus muu hulgas avaldati ka V. Buki artikkel «Uusromantismus ja «Noor-Eesti»». Kaanel on mitmeid kaasaegse töölise kujutusi, mis olid esimesteks selletaolisteks eesti raamatugraafikas pärast revolutsiooni. Kaane ülaosas on tiitlikiri, taustaks mitmesugused tööstseenid (kahjuks upub kiri neisse ega ole hästi loetav). Kaanekujunduse peamise osa moodustab triiptühhon keskse valukojastseeniga. Autor on püüdnud siin siduda rahvusromantilistele töödele omast stilisatsiooni kaasaja temaatikaga. Kuigi tööliste kujud jäävad üsnagi skemaatiliseks, on üldist tööõhkkonda siiski suudetud tabada.

Kui Uuritsa kaanekujundusi iseloomustab kompositsiooni rangus ja suurejoonelisus, siis illustratsioonides väljenduvad mitmekülgsemad tundetoonid. Üldiselt jääb aga ka neis domineerima lihtsus ja selgus. Eelkõige pakuvad huvi kunstniku illustratsioonid muinasilma teemadel. Kunstiliselt lähimõeldumad on tööd M. J. Eiseni «Eesti muistsetele ju-

A. Uurits. Kaas „Eesti luulele“, 1910.

A. Uurits. Kaas kirjatööde kogule „Ääsitules“ II, 1910.

malatele ja vägimeestele» ning C. Recha «Näkingeitsile» (1912).

Eiseni raamatus on Uuritsalt 6 illustratsiooni ja 4 korduvat, väga kalligraafilist päisliistu. Illustratsioonidest on kaks Kalevipoja-teemalised ja loodud ilmselt Eesti Kirjan-

duse Seltsi poolt korraldatud «Kalevipoja» illustreerimise võistluse jaoks.⁴⁵ Ülejäänute tegelasteks on Koit ja Hämarik, Vanemuine, Suur Tõll või Vanapagan ja Kaval-Ants. Uuritsa kangelased on üldiselt üsna maised, neis puudub Triigi kujudele omane paatos. Pearõhk ei lange mitte ilmetusele, vaid kogumõjule. Paljudes tema töödes valitseb nagu ürgne rahu, milles on aga muinasjutu poeesiat ja saladuslikku võlu (illustratsioon «Koidule ja Hämarikule»). Jõuli-

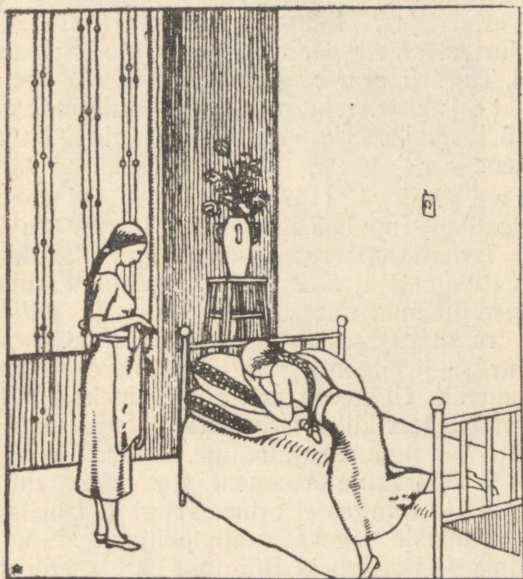
A. Uurits. Illustratsioon „Koidule ja Hämarikule“ M. J. Eiseni raamatus „Eesti muistsed jumalad ja vägimehed“, 1913, lk. 11.

sem ja hoogsam on «Kalevipoeg kündmas». Kõik illustratsioonid on teostatud ühtlases joonistuslaadis. Kergelt veniv, pehme ja sujuv joon on kompositsiooni peamiseks elementiks. Kunstnik on oskuslikult ära kasutanud ka täiesti vabaks jäetud pindu, suutes need liita pildi orgaaniliseks ja vajalikuks osaks.

⁴⁵ Vt. A. Vaga, Aleksander Uurits, Tallinn, 1938, lk. 20.

«Näkingeitsi» illustratsioonides on kunstnik samuti nagu mujalgi kujutanud huvitavamaid ja sisukamaid stseene. Nendes on ohtra vaba pinna kasutamise saavutatud õhukirikus ja selgus. Joonetõmme on nõtkete ja kohati isegi nagu laulev (illustratsioon kammiva Näkingeitsiga); kompositsioonides on head rütmid, need on väga vaheldusrikkad (näit. kirikustseen). See kõik aitab kaasa muinasjutu sisu õigele ja meeleolukale avamisele.

Mõnikord ei ole kunstnik siiski suutnud joont sisule allutada: stilisatsioon on muutunud lamedaks, figuurid elastseteks nukukesteks. Selle halva, juugendliku veniva joonetõmbe ohvriks on langenud nii mõnigi hästi kavandatud illustratsioon.

A. Uurits. Illustratsioon M. Sillaotsa „Algajatele“, 1912, lk. 68.

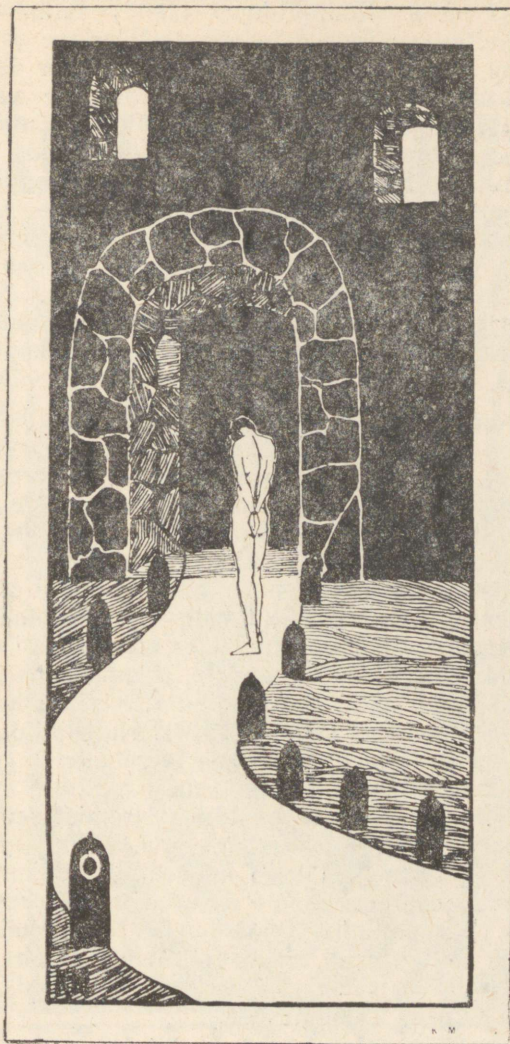
Uuritsa teistest raamatugraafika-alastest töedest tuleb esile tõsta 3 illustratsiooni ja kaant M. Sillaotsa «Algajatele» (1912). Nendes õhulistes stiilikindlalt läbiviidud joonistustes on raamatu sisule vastavat tütarlapselikku õrnust.

Kuigi Uurits on loonud ka portreid ja kompositsiooni-
maale, etendab raamatugraafika ta loomingus domineerivat
osa. Ühtlasi on see rahvusromantika üheks väljapaistvaks
näiteks eesti kunstis. Uuritsa raamatugraafika ei teinud läbi
sellist arengut nagu Triigi oma, kuigi ta joonekäsitlus
muutus aja jooksul kindlamaks ja kompositsioon lihtsamaks.
Tema töodes jäävad tunded harilikult ikka sordiini alla,
nende diapaseen on väike. Kirjandusteost illustreerides ei
pea ta silmas mitte niivõrd situatsiooni edasiandmise täp-
sust, kuivõrd selles peituvat mõtet. Palju tähelepanu pööras
Uurits joone paindlikkusele ja ilmekusele, samuti komposit-
sioonile. Seda tegi ta sisu parema esiletoomise nimel ja see
andis tulemusi.

Uuritsa raamatugraafika laadile lähedased on ka Au-
gust Roosilehe (1887—1941) joonistused S. Lager-
löfi jutule «Karri ja Hallkasuka elulugu» (1911). Roosilehe
tööd on Uuritsa omadest ainult veidi robustsemad ja eba-
kindlamad. Tundub, et noor kunstnik pole siin veel suutnud
luua oma «käekirja» ja on kinni eeskujudes. Aastail
1914—1915 loodud seeria «Kalevipoja» ainel on aga juba
isikupärasem.

Konrad Mägi (1878—1925) on kõigepealt välja-
paistev maalikunstnik-kolorist, kelle loomingus graafika
jääb varju. Tema raamatugraafikal on aga siiski kindel koht
eesti raamatukunsti ajaloos. Mäe raamatukujundused näi-
tavad väljakujunenud maitset ja stiilitunnet. Väljenduslaa-
dilt on ta raamatugraafika osalt eelkäsitletud kunstnike
(Triigi, Uuritsa jt.) loomingle lähedane, osalt aga erineb
sellest tunduvalt. Ühine on neil püüd ilmekale stiliseerimi-
sele ja ühtlase, tervikliku kujunduse loomisele. Mägi kui
peisažisti huvitab figuuri kujutamine vähem, teda köidab roh-
kem taim- ja abstraktne ornament. Rahvusromantilisi taot-
lusi kunstniku loomingus ei esine. Triigi ja Uuritsa raama-
tukunstile avaldasid tugevat mõju põhjamaade kunst ning
vene kunstnikest Roerich ja Bilibin. Mägi orienteerub (küll
ilma sügava läbitunnetamiseta) aga rohkem A. Beardsley
peenele graafikale ja mõnedele «Mir Iskusstva» kunstni-
kele, nagu J. Lanceray, D. Mitrohhin jt. Kui Triigi kunst on
üldiselt mehine ja julge, Uuritsal valitseb tagasihoidud tun-
deelu, siis Mäe raamatugraafika on õrn ja habras, selles
leidub rokokoolikku kergust ja elegantsi.

Mäe üksikuid, mitte küll originaalseid vinjette näeme
juba esimese vene revolutsiooni ajal. Nii on J. Lilienbachi

K. Mägi. Illustratsioon ajakirjale „Tapper”,
1906, nr. 4, lk. 16.

«Lendlehes» nr. 2 «Kuulipilduja» (1906) ilmunud vinjett mao ja põlvitava naise⁴⁶ tegelikult lähedane variatsioon J. Lanceray taolisele vinjetile ajakirjas «Mir Iskusstva» (1899). Kütkes hoitud rahva ja isevalitsuse vahekorda, kuigi vägagi subjektiivselt nähtuna, kujutab kunstnik erutava sümboolikaga oma joonistuses, mis ilmus 1906. a. «Tapris» nr. 4. Kaastöö J. Lilienbachi töölisajakirjadele viitab selgelt noore kunstniku demokraatlikele vaadetele. 1906. aastal Ahvenamaal viibides joonistas Mägi hapraid sambla- ja kivimotiividega vinjette, millest osa avaldati Fr. Tuglase novellikogus «Kahekesi»⁴⁷ (1908). Joonistuste õhulisuses ja kerguses on vahetut loodusetunnetust ning värskust. Raamatus jäävad nad siiski ainult kaunistavaks materjaliks, olles külaolustikulise sisuga väga vähe seotud.

Saabunud 1912. aastal pikemaajaliselt välismaareisilt kodumaale, loob ta siin järgneval aastal mitmed kaanekujundused. Kunstnik täidab oma paindliku ornamendiga kogu kaanepinna, sulatades sinna juurde selge ja välja paistva tiitlikirja. Kompositsiooni rõhutatud liigendus ei kahjusta üldpildi kergust ja elegantsi, vaid toonitab tugevat rütmi. Stilisatsioon on õrnem ja tundlikum kui ühelgi eespool käsitletud kunstnikul. Rütmikas taimornament on peamiseks elemendiks kaanekujundustes «Noor-Eesti» kirjastusel ilmunud A. Kallase «Lahkuvate laevade linnale» (1913) ja K. E. Söödi kirjastuse väljaantud J. Kärneri loodusluule kogumikule «Tähtede varjud» (1913). Nimetatud kaanekujundustes on taimornament hoopis julgemate ja organiseeritumate joonte ning pindadega kui vinjettides raamatule «Kahekesi». Nendes töodes on tunda sisemist seost kirjandusteosega. Eriti selgesti ilmneb see O. Wilde'i muinasjutu «Õnnelik kuningapoeg» (1913) kaanepildis, milles kirjaniku rafineeritud, elegantses laadis esitatud imeilus muinaslugu leiab väga lähedase interpretatsiooni. Nimetatud raamatu andis välja K. E. Söödi kirjastus Tartus. Tuleb rõhutada, et mitmed selle kirjastuse väljaanded võivad edukalt võistelda «Noor-Eesti» raamatutega.

Mäe kaanekujundused 1913. aastal «Noor-Eesti» kirjastusel ilmunud O. Lutsu «Kevade» II osale ning A. H. Tammsaare «Vanadele ja noortele» on aga väärtuseks omaette.

⁴⁶ Sama vinjett avaldati 1909. aastal Tallinnas „Mõtte“ kirjastusel ilmunud raamatu „Trükisõna ja tsensoriamet“ kaanel.

⁴⁷ R. Paris, Konrad Mägi. Tartu, 1932, lk. 73.

JAAN KÄRNER

TÄHTEDE VARJUD

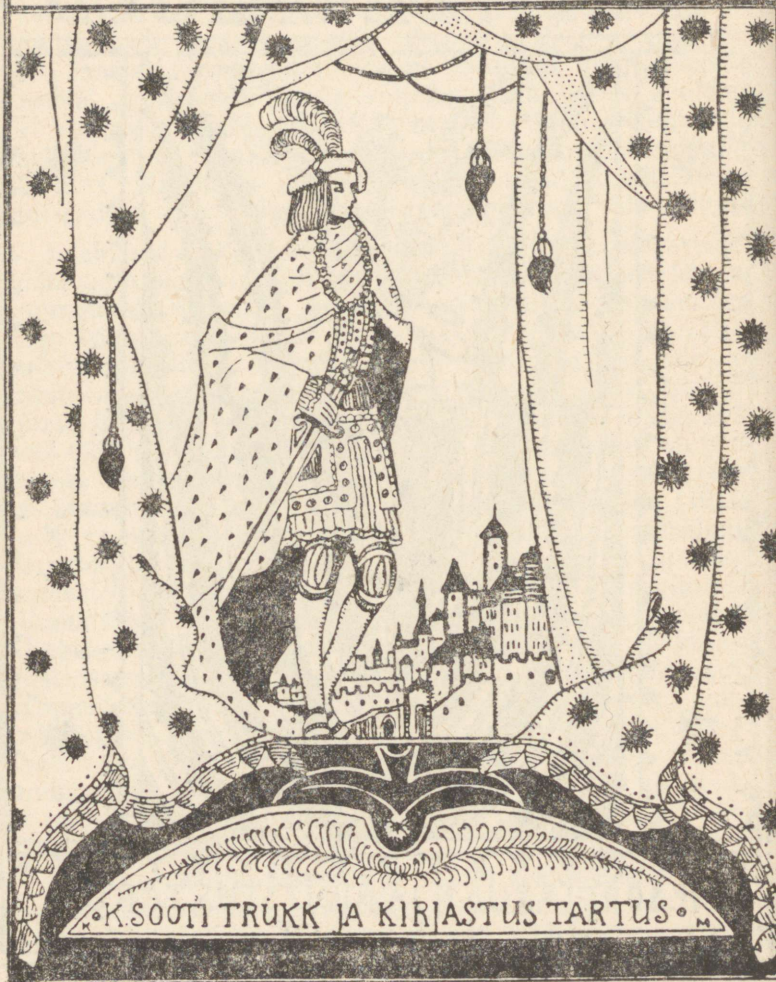

K.SÖÖTI TRÜKK JAKIRJASTUS TARTUS

K. Mägi. Kaas J. Käneri „Tähtede varjudele“, 1913.

O. WILDE

ÕNNELIK KUNINGAPOEG.

K. Mägi. Kaas O. Wilde'i „Õnnelikule kuningapojale“, 1913.

Nende peen stiliseeritud ornament on kaugel teoste rahvapärasest sisust, mis nõuab hoopis teistsugust lähenemisviisi.

Osa K. Mäe raamatugraafikast kuulub Oktoobri-järgsesse perioodi.

Ka Günther Reindorffi (sünd. 1889) varasem raamatugraafika-alane looming on teatud määral «Mir Iskustva» stilisatsioonitaotluste mõju all. Aastail 1910—1915 tegi Reindorff kaastööd mitmele suuremale vene pildiajakirjale.⁴⁸ Alustanud üsna looduslähedaste, peente, filigraansete maastikuvinjettidega (Ves Mir, 1910), suundub ta efektse ornamentide kujutamisele ja seejärel retrospektiivsele käsituslaadile (Novoje Vremja, 1914). Võrreldes «Mir Iskustva» meistrite töödega torkab viimastes silma süžee suurem osatähtsus. Noor kunstnik ei suuda siiski läbi tunnetada mineviku kunsti stiilide olemust ja need tööd jäävad rohkem moejoone järgimiseks. Ometi ennustavad ta varased vinjetid, päisliistud ja raamistused oma täpse ja hoolika joonistusega tulevast meistrit. Reindorff elas vaadeldaval ajajärgul peamiselt Peterburis ja seetõttu ta eestikeelset kirjandust ei illustreerinud.

Enamiku eelkäsitletud kunstnike raamatugraafilises loomingus võis täheldada rahvusromantilisi taotlusi. Nende kunst oli oma väljenduslaadi poolest Põhjamaade muinasromantilise kunsti üheks omapäraseks osaks. Samal ajal on nende, eriti Mäe loomingule mõju avaldanud «Mir Iskustva» rühmituse stilisatsiooniharrastused.⁴⁹ Ei ole kahtlust, et see kõik tõi mitmekesisust ja värskust eesti raamatukunsti. Viimane arenes vaadeldaval aastakümnel kiiresti, eriti kui arvestada asjaolusid, et enamiku kunstnike looming oli siiski omanäoline ja et tugevnes raamatu kujunduse seos kirjandusteose ideega. Muidugi esines ka juhtumeid, kus teose sisu ja kunstiline kujundus eksisteerisid omaette, kuid väljapaistvamatel kunstnikel küll harva. Pildi ja teksti sisulist sobimatust soodustasid tihti ka kirjastajad, kes raamatu kaunistamise tuhinas ilustusi mehaaniliselt kasutasid.

Järgnevalt käsitletavate kunstnike looming on vähem homogeenne. Osa nendest läheneb ekspressionismile ja de-

⁴⁸ Весь мир, 1910; Нива, 1910—1912; Иллюстрированное приложение к газете «Новое время», 1913—1915.

⁴⁹ Nagu teada, viisid need tihti realismist kaugele. Mõnel määral on taolise estetismi näiteks A. Jakimšenko ilustused ajakirjale „Noor-Eesti“ (1910, nr. 3). Kuid peenutsev retrospektiivsus ja elukaugus eesti raamatugraafikas siiski tugevamini ei juurdunud.

koratiivsusele, osa loob väga looduslähedasi realistlikke töid. Mõni kunstnik on kaldunud halvamaigulisse sümbolismi ja stampi. Dekadents ei jätnud oma mõju avaldamata.

Aleksander Tassa (1882—1955) on loonud vinjette ja raamatukaasi. Tema vinjettidel, mis avaldati «Noor-Eesti» III albumis (1909), on üsnagi tugev sugestiivne mõju. Kunstniku dekoratiivsetes meremotiivides peitub mingi jõuline müstika. Nendes töodes ei ole raske näha jaapani puulõikekunsti ja juugendstiili mõjusid. Kahjuks täidavad nad raamatus ainult kaunistuslikke funktsioone, jäädes «kunst kunsti pärast» avalduseks.

A. Tassa. Vinjett Fr. Tuglase „Õhtu taevale“, 1913, lk. 83.

Tassa suuremaid raamatugraafilisi töid on vinjetid Fr. Tuglase novellikogule «Õhtu taevale» («Noor-Eesti», 1913). Kogu külaolustikulistes armastusnovellides ei puudu ka ühiskonnakriitiline joon. Tassa 8 vinjetti, mis on raamatu sisuga üsna nõrgalt seotud, kuuluvad ekspressionismi selgemate avalduste hulka eesti raamatugraafikas. Kunstnik kasutab mõnikord isegi täiesti abstraktset vormi kõnet. Ebamäärased taime- ja muud motiivid väänlevad ning põimuvad palavikuliselt üksteisesse. Kõige huvitavam on vinjett novellile «Midia» oma lõõmava tunde puhanguga.

Tassa tugev temperament tungib esile ka tema kaane kaunistustes (V. Ridala «Kauged rannad», 1914 jt.). Nen

des kasutab ta ikka mitmesuguseid lopsakaid ornamente, küllusesarvi, kartuške jne., kusjuures kaunistuste kokkusobitamine kirjandusteose iseloomuga kunstnikku palju ei huvita. Üldiselt jääb Tassa tollaegne raamatugraafika rohkem omapäraste vormiliste eksperimentide tasemele.

Peet Areni (sünd. 1889) kaanejoonistustes on Tassaga võrreldes rohkem lihtsust ja konkreetset. Tema Oktoobri-eelne looming kannab üldiselt veel väljakujunematause pitserit; nii maalides kui ka graafikas võib märgata dekoratiivseid ja ekspressionistlikke jooni. Raamatugraafikat on kunstnikul vähe — ainult mõned kaanejoonistused. Aren suhtub oma ülesannetesse üsna naiivselt ja lihtsalt, n.ö. täht-tähelst, lahendamata sügavamaid sisulisi probleeme. Nii kujutab M. Metsanurga «Orjade» (ilmunud «Maa» kirjastusel 1912) kaanepilt nelja sammuvat orja, kirjatööde kogu «Voog» I⁵⁰ (1913) kaas lainevoogu ja M. Sillaotsa jutustuse «Anna Holm» («Maa», 1913) kaanekujundus peategelase pisut pealiskaudset portreed. Kaks viimast on kunstniku huvitavamateks sellealasteks töödeks. «Anna Holmi» kaane puhul haaras kunstnikku probleem, kuidas ovaalsesse raamistusse orgaaniliselt paigutada naisefiguur. See on tal küll õnnestunud, kuid probleemi lahenduse formaalsus jäi domineerima sisulise külje üle. Seda tööd iseloomustab tugev dekoratiivne kallak ja kerge ekspressiivsus. Lihtsam ja hoogsam on «Voo» kaas kartušikujulise vinjetiga. Taolised baroksed «kartušid» olid tol ajal kaanekujundustes küllaltki levinud.

Ka August Janseni (1881—1957) tollaegseid raamatukujundusi võib sõrmedel üles lugeda. Janseni ja Areni töid ühendab dekoratiivsuse ja kerge ekspressiivsuse taotlus. Siiski on Jansen suutnud rohkem üldistada ja sisse tungida. Oma parima kaanepildi on Jansen loonud ühiskonna ja kunstniku vahekordi käsitlevale E. Vilde näidendile «Tabamata ime», mis ilmus «Maa» kirjastusel 1912. a. Jansen vastandab siin boheemlasest pianisti teda pimesi imetlevale kuulajaskonnale. Saalepi kujule on antud irooniline nüanss. Tugev kontrast, väljendusrikas figuur ja üldine dekoratiivne lahendus teevad töö meeldejäävaks. Nii Vilde teos kui ka Janseni kaanekujundus sellele tõstsid esile tolle-

⁵⁰ See kirjanduslik kogumik anti välja nagu vastukaaluks „Noor-Eesti“ taotlustele; M. Metsanurk, J. Kämer, H. Raudsepp jt. esinesid siin realistlike paladega.

ANNA HOLM

M. SILLAOTS

☪ ☪ TALLINNAS ☪ ☪
KIRJASTUSE ÜHISUS „MAA“

P. Aren. Kaas M. Sillaotsa „Anna Holmile“, 1913.

TABAMATA IME

EDUARD WILDE

KIRJASTUSE-ÜHISUS „MÄÄ“ TALLINNAS

aegse eesti kodanluse ühe küllaltki iseloomuliku joone — äärmiselt hoolimatu suhtumise oma kunstimeistriesse ja kõige välismaise kummardamise. J. Vahtra kirjutas 1916. aastal nõrdimusega, et enamik eesti kunstnikke peab oma parima loominguaja ohverdama kõhuorjusele. «Tuli kord salkkonnal eesti rahva liikmetel pöörane mõte pähe eesti kunstnikeks hakata ja nüüd peavad nad valusasti oma naha peal seda tunda saama.

Seltskond (kodanlus — R. L.) on hoolimatuses nende vastu rekordi võtnud.

Meil hakatakse eesti kunstnikust ainult siis kõnelema, kui temale võõrsilt häid sõnumeid tuleb.

Kui keegi võõrsilt kiitust leiab, alles siis hõisatakse meil «vasikavaimustusega»: «See on meie, see on meiel». . .⁵¹

1913. aastal «Maa» kirjastusel väljaantud K. Rumori «Lumiste kõrguste poole» ja K. Kotsari «Paigulised» on mõlemad Janseni kaanepildiga. Lahendatud küll vähem konkreetse situatsiooni kujutamise, on nad samuti dekoratiivsed ja tihedalt seotud raamatu ideestikuga. Nii Areni kui ka Janseni kaanekujundustes paistab silma tiitlikirja selgus ning kooskõla kaanepildiga. Kirjastuse «Maa» värvikaarte kaanekujundustega kaasneb ikka ka raamatu lihtne ja maitsekas trükipilt ning hea paber.

Mõned kaanekujundused lõi mitmekülgne noor kunstnik Oskar Kallis (1891—1917), kes on tuntud demokraatliku karikaturistina, peamiselt aga väljapaistvate «Kalevipoja»-aineliste maalide autorina. Viimased on

O. Kallis. Initsiaal J. Mändmetsa „Külale“, 1915.

rahvusromantika originaalsemaid ja huvitavamaid avaldusi eesti kunstis. Rahvusromantilised taotlused ei ilmne aga Kallise raamatugraafilistes töodes (välja arvatud kaks illustratsiooni H. Vuolijoki luuletusele «Sõja laul», mis ilmus ajakirjas «Tallinna Kaja» 1914. a.). Osa tema raamatukaasi

⁵¹ J. Vahtra, Olla või mitte? . . . Valitud tööd. Tallinn, 1961, lk. 227.

kujutab kerges ekspressiivses laadis talumaastikke. Kallise huvitavamateks raamatukunstialasteks töödeks on arvukad initsiaalid «Tallinna Kajas» 1915. aastal ilmunud J. Mändmetsa laastukogule «Küla»⁵² ja kaanekujundus E. Vilde «Mäeküla piimamehele» («Mõte», 1916). Initsiaalides kujutab kunstnik lopsakaid romantilis-realistliku põiminguga

O. Kallis. Kaas E. Vilde „Mäeküla piimamehele“, 1916.

⁵² Samade initsiaalidega ilmus „Küla“ eri raamatuna „Maa“ kirjastusel 1916. aastal.

stseenikesi külaelust ja maastikupildikesi. Kohati esineb kerget stilisatsiooni. Tööd paeluvad oma siiruse ja vastavusega raamatu sisule. Nendes võib täheldada saksa barokse initsiaali kompositsiooniliste printsiipide mõningat elustamist. Oma rahvalikkuse tõttu on joonistustel mõndagi ühist ka A. Gallén-Kallela initsiaalidega A. Kivi «Seitsmele vennale» (1908). «Mäeküla piimamehe» kaanes on Kallis oskustlikult ühendanud reklaamilise ülesande üldise kunstilise kujundusega, luues maitseka, tervikliku töö.

Üheks produktiivsemaks eesti raamatuillustreerijaks oli neil aastail G u s t a v M o o t s e. Mootse debüteeris sel alal juba sajandi esimestel aastatel, luues muu hulgas ka sümbolistliku kallakuga vinjette. See sümbolistlik joon Mootse loomingus kulmineerub arvukates vinjettides L. Grossi luuletus- ja laastukogule «Elu lapsed» (1907). Raamatu pessimistlik müstiline sisu vastab langusmeeleoludele, mis haarasid kodanlikku intelligentsi reaktsioonipäevil. Ka Mootse poolt raamatule loodud kaunistused on dekadentlike ideede kütkes. Kunstnik kujutab kurjakuulutavaid musti linde, pimedust, sümbolseid ilutsevaid naisefiguure, surma. Pseudoklassitsistlik magusus vaheldub efektitseva süngusega. Ei ole kahtlust autori joonistuslikus vilumuses, kuid ideed, mida ta väljendab, on elukauged. Samuti on tema illustratsioonides kordamist ja stampi. Nii muutuvad pika-peale eksitavaks peaaegu igas joonistuses (ja seda mitte ainult «Elu lastes») esinevad lendlevate lindude siluetid, üsna ühetüübilised figuurid jne. Tolleaegses arvustuses märgitakse «Elu laste» kaunistuste vähest mõjujõudu.⁵³

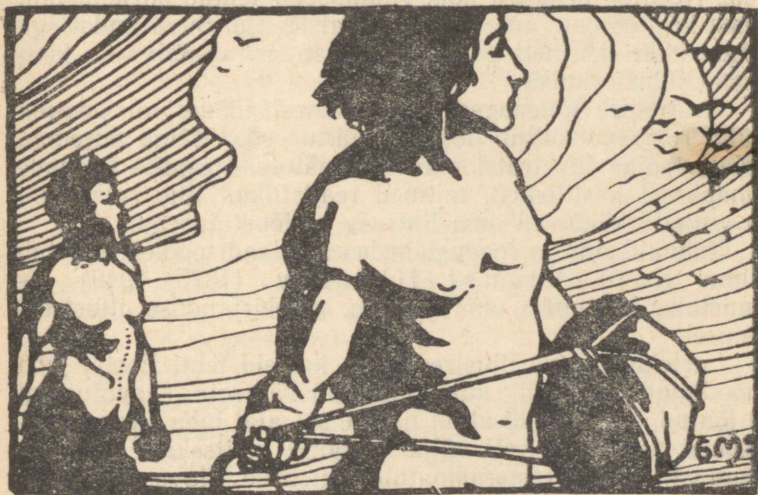
«Elu laste» joonistustega sattus kunstnik täielikult halva, väikekodanliku kunsti sõiduvette. Siin leiab järjekordselt kinnitust leninlik tees kahest kultuurist: «Igas rahvuslikus kultuuris on kaks rahvuslikku kultuuri. On Puriškevitsite, Gutškovide ja Struvede suurvene kultuur, — kuid on ka suurvene kultuur, mida iseloomustavad Tšernõševski ja Plehhanovi nimed.»⁵⁴ Tagurliku kunsti hulka kuuluvad ka mitmed Mootse sümbolistlikud, ilutsevad vinjetid, mis ilmusid ajakirjanduses järgnevail aastail.

Siiski poleks õiglane eitavalt suhtuda Mootse kogu tolleaegsesse loomingusse. Kalevipoja-aineliste illustrat-

⁵³ B. Linde, Kirjandusline ülevaade. Kirjandus ja Teadus, 1908, nr. 4, lk. 31.

⁵⁴ V. I. Lenin, Teosed, 20. kd. Tallinn, 1953, lk. 15.

sioonide loomisel saavutas kunstnik positiivseid tulemusi. Need joonistused avaldati 1911. aastal «Lastelehe» 10. numbris ja 1913. aastal tõid nad autorile auhinna «Kalevipoja» iluväljaande kapitalist.⁵⁵ Kunstnik trakteerib «Kalevipoja» stseene üsna lihtsalt ja igapäevaselt. Mitmed joonistused lähenevad tavalistele žanripildikestele. Paremini on õnnestunud tugevama sümboolse värvinguga tööd, nagu «Soome tuuslar», «Paharet Kääpa kaldal mõõgaga» jt. Kui Mootse Kalevipojas on üldiselt vähe heroilisust, siis stseenis «Kalevipoeg kivi viskamas» on kunstnik suutnud luua jõulise ja julge kangelase kuju. Mõnel määral kahandab tööde mõjujõudu joonetõmbe vähene tundlikkus, siledus.

G. Mootse., Illustratsioon „Kalevipoeg kivi viskamas” „Lastelehele”, 1911, nr. 10, lk. 153.

«Lastelehele» lõi Mootse tol perioodil palju illustratsioone. Mõnele neist on iseloomulik üsna tugev väikekandlik ilutsev joon (päkapikupildid jt.); paljud muinasjutude illustratsioonid on liiga kirjeldavad ja detailsed, neis puudub poeesia. Märkimist väärivad 1912. aasta numbres esinevad arvukad illustratsioonid eesti külaelu teemal, mis pakuvad huvi eelkõige oma näitlikkuse tõttu.

⁵⁵ Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamat VI. Tartu, 1914, lk. 82.

Peterburis elades töötas Mootse ka vene ajakirjandusele: sellistele levinud väljaannetele nagu «Niva», «Ves Mir», «Novoje Vremja», «Novaja Vsemirnaja Illjustratsija», «Ogonjok» jt.⁵⁶ Siin oli kunstnik väga produktiivne. Mootse tegutses vene pilkelehtedes ka karikaturistina.

Mootse loomingu vene ajakirjandusele võib jaotada põhiliselt kahte ossa. Ühe osa moodustavad ainult kaunistuslikke funktsioone täitvad vinjetid, päisliistud, raamistused jms. Enamasti kalduvad need ikka sümbolismi või ilutsemisse. Kompositsioonilt ja kujundeilt on nad monotoonsed ja korduvad, kuid joonistuslikust küljest korrektsed. Teise osa moodustavad arvukad illustratsioonid ajaviitekirjandusele. Need on peaaegu kõik vilumusega tehtud, kirjeldavad, pisut käsitöölised, nn. tarbeillustratsioonid. Süvenemist ega sügavat sisu neis pole, juba illustreeritud palad ise kuuluvad tühiste hulka.

G. Mootse tolaaegsetest arvukatest töödest on enamik nüüd rohkem kultuuriloolise väärtusega. Tema paremad «Kalevipoja» illustratsioonid aga näitavad eepose teemade omapäraselt käsitlemist, mitmed realistlikud illustratsioonid ja vinjetid köidavad oma lihtsuse ja lõpetatusega.

Rahvalikuma ja looduslähedasema laadi poolest paistab silma Karl August Hindrey (1875—1949) — kunstnik, kes andis oma parima lastekirjanduse illustreerimisel.

Lastekirjanduse illustreerimise katseid tehti Eestis juba möödunud sajandil, kuid märkimisväärsete saavutusteni ei jõutud. XX sajandi algul näeme sel alal juba süstemaatilisemat tegevust. Anti välja küllaltki maitsekalt illustreeritud välismaiste lasteraamatute äratrükke. Elavust tõi 1901. aastal ilmuma hakanud «Lasteleht», millele tegid kaastööd mitmed kunstnikud, nende hulgas ka Hindrey. Paremateks saavutusteks meie lastekirjanduse illustreerimisel Oktoobri-eelsel perioodil jäävadki Hindrey tööd. Nendes liitub lapsepärasus rahvalikkuse ning omapärase südamliku tundetooniga. Osa illustratsioone on didaktilise iseloomuga, kusjuures halvad lapsed saavad ikka halastamatult karistada (Hindrey järgib neis teatud määral W. Buschi süzeelisi lahendusi).

⁵⁶ Oma autobiograafias nimetab Mootse 20 vene perioodilist väljaannet, millele ta kaastööd tegi. Autobiograafia järgi on ta illustreerinud ka hulga raamatuid. Vt. ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakond, F 193, M 27:5.

1907. aastal ilmusid K. E. Söödi kirjastusel «Eesti muinasjutud lastele». Hindrey joonistas neile 16 illustratsiooni. Kunstniku joonistused viivad vaataja pooleldi reaalsesse, pooleldi muinasjutuilmale. Iseloomulik on teatud panteistlik ellusuhtumine: lugupidamine ja austus looduse vastu, hea alge ülistamine. Selle tõttu on need tööd lahutamatud muinasjuttudest. Hindrey on tunnetanud rahvaloomingu võlu ja selle omapäraselt kunsti keelde tõlkinud. Ta ei otsi nagu rahvusromantikud põhjamaise saagade maailma paa-
tost ja salapära. Hindrey kodune, intiimne romantika on rahvalikult lihtne ja siiras. Loodusjõudude ja inimese kokkupõrked on tema peateemaks. Kunstniku väljendusviis on lakooniline, joonetõmme väga liikuv. Tihti kasutab ta meeleolu loomiseks musta ja valge kontrasti («Virmalised» jt.). Väga rahvapärased on hästi ilmestatud tüübid. Hindrey paremateks töödeks on veel illustratsioonid muinasjuttudele «Metsavanad», «Pakase kingitus» jt. Märkimisväärne on kunstniku püüe kogu raamatut ühtlaselt kujundada. Oma-
aegne arvustus kiitis väga raamatu illustratsioone ja välimust.⁵⁷

Ka 1911. aastal «Postimehe» kirjastuse poolt väljaantud Ansomardi «Lastejuttude» illustratsioonid on elavad ja värsked. Kohaline naiviseeritus aitab lastel kujutatut paremini mõista. Siin ilmneb ka Hindreyle mõnikord iseloomulik liialdatud ekspressiivsus.

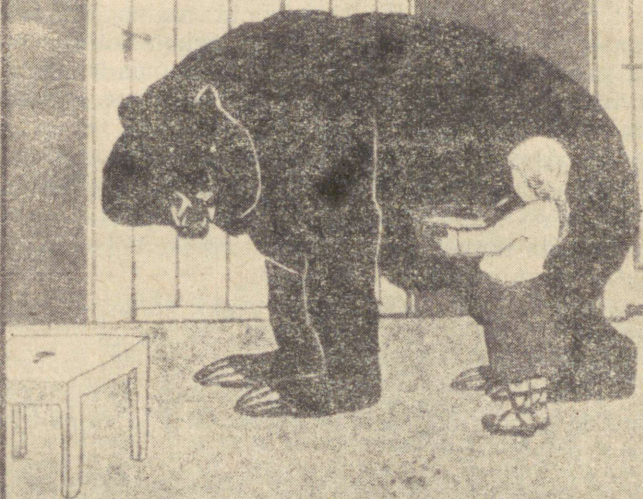
Üksmeelselt tõsteti toleleagses ajakirjanduses esile illustratsioonid J. Lattiku «Meie noortele» (K. E. Söödi kirjastus, 1907; täiendatud kordustrukk 1913. a.). Nii märgib A. Kallas: «Hindrey pildid on väga hääd, neis on lõbusaid ja hästi märki läinud tüüpuseid külatänavatelt ja vainudelt, õigeid Eesti poisijussid.»⁵⁸

Kirjaniku humoristlikele võrumurdelistele lookestele laste elust on Hindrey kohaseks interpreteerijaks. Tema joonistustes on palju südamlikkust ja armastust väikeste kangelaste vastu. Kunstnik tunneb hästi laste hingeelu ja nende omavahelisi suhteid ning annab neid edasi mõistva kerge huumoriga (näit. illustratsioonid jutukesele «Imä õel!» jne.). Näib, et Hindrey produktiivne töö karikaturistina on jälgi jätnud ka ta raamatugraafilisse loominguusse. Siit humoristlik, kergelt groteskne ja elav joonistuslaad, oskus kasutada

⁵⁷ Rahvaleht, 20. dets. 1907. — Elu, 25. jaan. 1908.

⁵⁸ Eesti Kirjandus, 1907, nr. 3, lk. 146.

ANSOMARDI
LASTEJUTUD

POSEMENE-TRÜKKIJA-KIRIASTUS-TARTUS

K. A. Hindrey. Illustratsioon J. Lattiku „Meie noortele“, 1907, lk. 33.

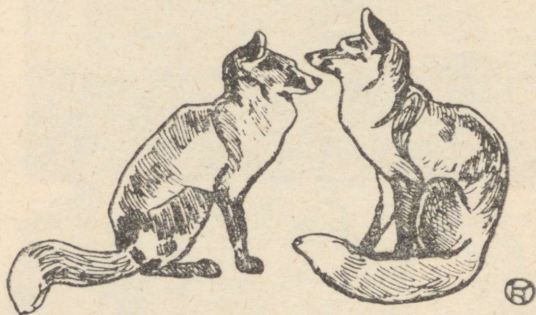
poose ja miimikat. Seevastu pole mõned traagilise nüansiga pildid autoril õnnestunud: liialdatud ekspressiivsuse tõttu mõjuvad nad kuidagi võikalt.

Hindrey hakkas esimesena looma värssidega pildiraamatuid. Juba 1906. aastal ilmus «Pambu-Peedu», 1907. aastal järgnesid «Seene-Mikk», «Piripilli-Liisu» jt. Need tugeva didaktilise maiguga, kohati naturalismi kalduvad raamatukesed said aastate jooksul laste hulgas võrdlemisi populaarseks.

K. A. Hindrey on loonud ka kaanekujundusi ilukirjanduslikele ja muudele teostele. Need ei tõuse aga tema illustatsioonide tasemele: osa neist on ilutsevad (näit. kaas W. Rosenstrauchi luuletuskogule «Põhjalilled» I, 1908), osa pseudoklassitsistlikud (Eesti Üliõpilaste Seltsi album» VIII, 1910).

Hindrey looming on vastuoluline. Nii kuulub osa kunstniku karikatuuridest reaktioonilise kodanliku kultuuri valdkonda. Kuid tema illustatsioonid lasteraamatutele on omalaadseks panuseks eesti realistliku kunsti pärandis. Hindrey nagu mõne teisegi tolaeagse kunstniku loomingule tuleb läheneda diferentseeritult, eraldades kõlgaste hulgast väärtusliku tera.

Lastele on loonud ka Paul Burman (1888—1934). Burmani maalija^{talent} leidis väljenduse temperamentsetes väga lopsakalt maalitud maastiku-, lille- ja loomamaalides. Burman õppis 1907. aastal Peterburi Kunstide Akadeemias F. Roubaud' juhendamisel. Sealt pärinebki ta huvi loomade vastu. Viimaste kujutamises ei ole Burmanil eesti kunstis küll võrdset. Ka tema raamatugraafilise loomingu moodustavad joonistused loomadest. Ta on illustreerinud kolm raamatut: pildiraamatud lastele «Koduloomad» ja «Metsloomad» (1912) ning «Eesti elu» (1913). Pildiraamatute

P. Burman, Vinjett kogumikule „Eesti elu“, 1913, lk. 103.

illustratsioonid on värsked, kergelt eskiislikud, kuid jõulised. Kunstnik annab osavalt edasi loomade plastilisi liigutusi, pooside ja ilmete kaudu neile iseloomulikku. Ülaltvaade lisab joonistustele ülevaatlikkust ja avarust. Üks paremaid sulejoonistusi, «Kitsed ja sikud» («Koduloomad»), on väga lähedane kunstniku tuntud maalile «Kitsed». Burmani joonistustes kohtume loomade maailmaga, täis pulseerivat elu ja huvitavaid iseloomustusi. Kahjuks on aga trükitehniline teostus hooletu.

Tolleaegne kriitika andis Burmani raamatule positiivse hinnangu. K. A. Hindrey kirjutab, et «raamatus avaldab ennast tema and suurepäraliselt. Pildid on hästi joonistatud ja toredasti raami sisse komponeeritud.»⁵⁹

«Eesti elu» loomavinjetid on oma iseloomult lähedased eelkäsitletud illustreerimistele, kuid joonistuslikult veelgi

⁵⁹ KAH [K. A. Hindrey], Paul Burman „Pildid lastele“ I ja II. „Postimees“, 7. nov. 1912.

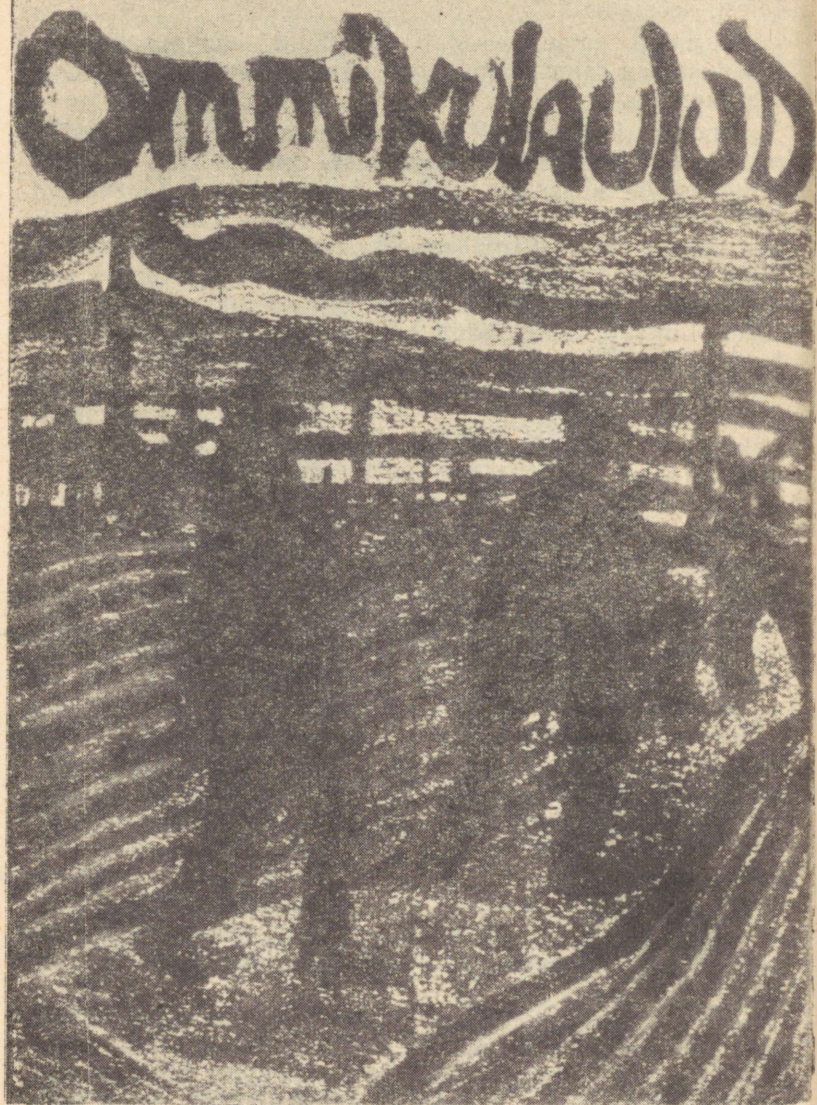
põgusamad ja lihtsamad. Sealjuures on karakteristikaväga tabav. Kahjuks täidavad need suurepärase vinjetid raamatuis ainult kitsalt kaunistavat ülesannet, olles sisuga täiesti seostamata.

Burmani impulsiivsed, vahenditult loomajoonistused moodustavad täiesti omalaadse osa tolleaegses eesti raamatukunstimis.

Andekas karikaturist Otto Krusten (1888—1937) on loonud ka mõne kaanekujunduse, nendest kaks paremat progressiivse kirjastuse «Mõte» raamatuile. J. Lilienbachi võitlusvaimust kantud «Ommikulaulude» (1909) kaanelt kuulduksid nagu hommikused vabrikuviled ja hämaruses tööle ruttavate tööliste raskete sammude kaja. Nendes koiduvalguse poole liikuvates siluettides on midagi laermänslikku. Lihtsalt, plakatlikult on lahendatud kaanekujundus L. Andrejevi «Jutule seitsmest ülespoodust» (1908). Nime-tame siinkohal ka Krusteni satiirilisi illustratsioone V. Buki ja J. Lilienbachi raamatule «Herrad seltsimehed riigimoonakateks» (1908) ja E. Vilde humoreskile «Uued orjad» (kogus «Muiged», 1914). Need paistavad silma karikatuurile omase tabavuse ja lõikava ironiaga.

1912. aastal noorena surnud Rudolf Hirsch ja tema looming on senini jäänud unarusse. Temalt on teada karikatuure ja raamatuillustratsioone. Viimastest on parimad 43 joonistust E. Peterson-Särgava raamatule «Ennemuistsed jutud Reinuvaderist Rebasest», mis ilmus 1912. aastal Tallinnas. Kuigi nad on täsemelt ebaühtlased, on autor paremates töödes kerge huumoriga näidanud loomade vahetordi ja iseloomu. Kunstnik ei püüa midagi üldistada, vaid lihtsas, arusaadavas vormis näidata ja jutustada. Kujutusviis on tal väga tõetruu ja detailirikas. Nii on Hirschi illustratsioonid loodud selles rahvalik-realistlikus laadis, mida viljelesid juba eelnenud perioodil Thomas Gutmann (temalt ilmub ka nüüd üksikuid töid) ja Hans Möldermann. Viimase poolt illustreeritud «Eesti rahvanaljas» (1909) on üle saja joonistuse, milles autor jääb oma endise talupoeglikult lihtsa ja kohmaka kujutusviisi juurde.

Sotsiaaldemokraatliku ajakirja «Töö» 1909. a. jõulualbumile joonistas kaanekujunduse ja illustratsioonid juba revolutsiooniaastail progressiivse karikaturistina tuntuks saanud Aleksander Promet (1878—1938). Nagu kõik töölisväljaanded tol perioodil, nii püüdis ka «Töö» rõhku

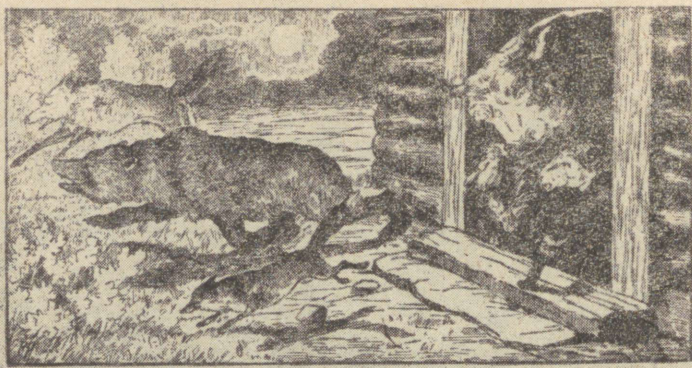
O. Krusten. Kaas J. Lilienbachi „Ommikulauludele“, 1909.

O. Krusten. Illustratsioon E. Vilde följetonide kogule „Muidged“, 1914, lk. 79.

panna oma kujunduslikule küljele. Prometi kaanekujundus on värvikas, mõjudes peamiselt oma õnnestunud sümbolikaaga: tööliste poolt kaljuseina lõhutud avausest paistab sisse päike.

Peenema joonekäsitlusega on mõned Voldemar Kangro-Pooli (1889–1943) kaanekujundused. Osa neist ei suuda haarata oma pealesurutud sümbolika, osa aga kuiva joonistuslaadi tõttu. Huvipakkuvad on mõned Roman Nymani (1881–1951) initsiaalid ajakirjas «Noor-Eesti» nr. 4 (1910). Need mõjuvad oma stiliseeritud taimornamendiga stiilselt, kuigi pisut raskelt.

R. Hirsch. Illustratsioon E. Petersoni „Ennemuistsetele juttudele Reinuvaderist Rebasest“, 1912, lk. 25.

Lehitsedes nende aastate pildiajakirju, võib seal tihti kohata Rudolf Lepiku ja Oskar Jungbergi juugendlikus laadjs vinjette. Üksikuid kaanekujundusi ja vinjette on loonud Jaan Koort (1883—1935), Eila Saul, Eduard Poland (1883—1957) jt. kunstnikud, samuti kirjanik Friedebert Tuglas (sünd. 1886). Nimesid kuhjub kahtlemata palju, kuid need ei lisa enam midagi uut. Tahaks veel rõhutada, et hoolimata paljudest eespool nimetatud väljapaistvatest saavutustest polnud diletantism veel kaugeltki välja juuritud. Küllaliki kujukaks näiteks sellest on B. Pendi produktsioon, mis ujutas üle paljude raamatute leheküljed, muu hulgas ka 1913. aastal ilmunud «Eduard Vilde kirjatööde kogu». Hoolimata Vilde vastuseisust oli kirjastaja neid «käpardlikke karikatuure»⁶⁰ siiski kasutanud. See näitab selgesti, et õiged arusaamad raamatu kaunistamisest ja illustreerimisest polnud veel füldiselt juurdunud. Kuid see asjaolu ei määra peamist üldilmes.

*

Käsitletud perioodi raamatugraafikast kokkuvõtteid tehes tuleb kõigepealt rõhutada kunstilise taseme järsku tõusu. Kunstipärase raamatu loomine oli sel ajal ajalooli-

⁶⁰ E. Vilde, Teosed. Artikleid ja kirju. Tallinn, 1957, lk. 532.

KÄRMED TRÜKITUD J. & A. PAALMANNI TRÜKIKOJAS, TALLINNAS.

A. Promet. Kaas ajakirja „Töö“ jõulualbumile, 1909.

selt küpsenud vajaduseks. Sellekohaseid taotlusi esines juba enne 1905.—1907. aasta revolutsiooni. Kõrvuti «Noor-Eestiga» oli siin suuri teeneid ka rühmitusse mittekuulunud kunstnikel ja kirjastustel.

Esiletõstmist väärib proletaarsete väljaannete kujundus. On teada, et J. Lilienbach pööras suurt tähelepanu oma raamatute ja ajakirjade väliskujundusele (muidugi tuleb siin arvestada tema üsnagi nappe võimalusi). Nägusad on satiiriajakirjad, mida ta andis välja revolutsioonias-tail 1905—1907. Ühtlasema välimuse taotlus ilmneb ka tema töölisalbumis «Edasi» (1905—1918), almanahhis «Mõtted» jm. Eriti tuleb esile tõsta «Edasi» III albumit (1910), mis oma hea paberi, väga tervikliku ornamentaalse kujunduse (see on ilmselt küll laenatud) poolest kuulub tolle aja meeldivamalt kujundatud raamatute hulka. Kuigi ei saa eitada J. Lilienbachi kunstiliste vaadete teatud naiivsust ja ebakindlust, tuleb tema arusaamist raamatu esteetilisest mõjujõust kõigiti hinnata. Maitseka kujundusega tõusevad esile ka progressiivse kirjastuse «Mõte» raamatud (meenutame siin O. Krusteni ja O. Kallise töid). Pildirikas on sotsiaaldemokraatlik ajakiri «Töö». Seejuures on tähtsaim kõigi nende väljaannete sisuline progressiivsus, mida piltkaunistus ikka kas otseselt või kaudselt toetab.⁶¹

«Noor-Eestiga» võistlesid raamatu kaunis kujundamises mitmed kirjastused. Suured teened on sel alal K. E. Söödi kirjastusel, kuid võib-olla veelgi suuremad kirjastusel «Maa». Viimase kaanekujunduste dekoratiivne ja ekspres-siivne nüanss on omane ka «Mõtte» väljaannete kaantele. Reklaamiline ülesanne on neil hästi seotud kunstilisega.

Niisiis ei tehtud raamatugraafika alal edusamme mitte üksnes «Noor-Eesti» rühmituses. See oli laiem, üldisem nähtus.

Käsitletaval ajajärgul tekkisid raamatukunstis järgmised uued jooned ja nihked.

Ilmneb püüd kujundada raamatut ühtse, tervikliku organismina. Sel alal on kahtlemata kõige täiuslikumaks saavutuseks «Juhan Liivi luuletuste» kujundus Kr. Raualt.

⁶¹ Siinkohal ei või aga mööda minna ka „Noor-Eesti“ väljaannete puudustest. Nendeks on (eriti perioodikas) kaunistusliku osa kohatine sisuline eraldatus tekstist ja mõnikord sissekippuv esteeditsemine (A. Jakimtsenko tööd ajakirjas), samuti jutustava illustratsiooni alahindamine.

Kunstipärasast vinjetti, illustratsiooni ja kaanekujundust rakendatakse laialdasemalt ja oskuslikumalt kui varem. Osa kunstnikke (peamiselt need, kes töötasid «Noor-Eesti» kirjastusele) ei taotle mitte sisu ümberjutustamist või kirjeldamist, vaid püüab nipsis ja selges vormis välja tuua kirjandusteose ideed. Ka jutustav illustratsioon jääb püsima ja areneb edasi. Selles ilmneb suurem süvenemine, tugevam poeetiline alltekst ja suurem isikupärasus. Kirjandusteos ja selle kunstiline interpretatsioon on seega tihti tugevalt seotud.

Tolleaegne raamatukunst on õige mitmekülgse ilmega. Väga tähtsal kohal on rahvusromantiline suund, mis omapäraselt kajastab põhjamaade, vene ja eesti maalikunsti esinenud taotlusi. Muinasaja kujutamise ja väljendatakse usku rahva väarikusse, tegelikult puudutatakse sellega ka kaasaegseid probleeme. Rahvusromantika kõrval eksisteerib veel teine stilisatsiooni taotlev suund, mille eeskujud võivad leida mõnede «Mir Iskustva» gruppi kuulunud kunstnike loomingust.

Nagu maalikunsti, nii avaldub ka raamatugraafikas ekspressiivne ja dekoratiivne kallak (Aren, Jansen jt.). Siin-seal võib kohata juugendstiili rudimente. Puhtamal kujul esindab seda stiili O. Jungbergi ja R. Lepiku looming.

Tugevneb naturilähedust taotlev suund. Siin saadakse üle sajandi algul valitsenud ühekülgisusest ja naiivsusest ning luuakse silmapaistva omapäraga kunstitöid (eelkõige Hindrey).

Käsitletud perioodil areneb eesti raamatukunsti ka ajastule küllalt iseloomulik dekadentlik-sümbolistlik alge (peamiselt Mootse loomingus). Just siin, aga samuti ka mõningates sisututes stiliseeringutes tuleb kõige selgemini esile tolle aja elukaige kunsti pale. See moodustab vastasrinnal realistlikule, sisukale raamatugraafikale.

Tolle aja eesti raamatugraafika paremik kuulub aga realistliku kunsti valdkonda. Kunstiliste käekirjade mitmekesisus näitab eesti kunstnike suurt huvi aktuaalsete kunsti-probleemide vastu. Ühtlasi näitab see, et raamatukunst arenes tihedas seoses kogu eesti kunstiga, peegeldades üldisi taotlusi sisu ja vormi alal. Ka raamatugraafikas nähtub eesti kunsti iseseisvumise protsess. Tugevneb kunstnike individuaalsus, mis toob mitmekesisust graafikasse.

Eesti toleaegse raamatugraafika iseloomulikeks joonteks on mõtte lihtsus ja selgus, emotsionaalsus ja rahva-

pärasus. Erandid ei muuda üldpilti. Domineerib sulejoonis-
tus ja akvarell, teisi tehnikaid peaaegu ei kasutata.

Eesti Oktoobri-eelne raamatugraafika ei ole kaugeltki
püüdnud. Märkisime juba dekadentlike sugemete olemas-
olu, kohatist joonistuse vähest seostamist tekstiga ja eba-
õiget trakteerimist. Nagu noore kunstiharu puhul loomulik,
oldi paiguti liigselt kinni eeskujudes. Vähe loodi illustrat-
sioonide seeriaid, peamine rõhk langes kaantele.

Raamatugraafika omandas suurema esteetilis-kasvatus-
liku tähtsuse ühiskonnas. 1917. aasta künnisel astus raa-
matugraafikasse juba uus vahetus (A. Vabbe, E. Viiralt jt.),
kes tõi siia uusi tuuli. Nende kunstnike looming andis
ilme järgnevale perioodile. Oktoobri-eelsel ajajärgul rajati
eesti raamatukunstile tugevad realistlikud alused, millele
toetumata oleksid edasised saavutused olnud mõeldamatud.

EESTI RAAMATUILLUSTRATSIOONI BIBLIOGRAAFIAT

- Agori, Vello** (Gori, 1894—1944)
Kodu, 1911. Vinjetid.
H. Prants, Soome sugu rahvaste ajalooline arenemine.
Tallinn, 1911. Vinjett.
Весь мир, 1912. Vinjetid.
- Arbo**
Linda, 1905. Kaaned, vinjetid.
- Aren, Peet** (sünd. 1889)
M. Metsanurk, Orjad. Tallinn, 1912. Kaas.
A. Tõnurist, Narva. Tallinn, 1912. Kaas.
Voog I. Tallinn, 1913. Kaas.
M. Sillaots, Anna Holm. Tallinn, [1913]. Kaas.
Oma Maa II, III, 1913. Kaaned.
Perekonnaleht, „Estonia“-number, 1913. Kaas.
E. Vilde, Muiged. 1914. Illustratsioonid.
- Berendhoff, Johann Rudolph** (1827—1873)
Eesti Postimees, 1. jaan. 1864 jj. Tiitlipilt. Ksülograaf A. Daugell.
Eesti Postimees, 25. aug. 1865. Aleksander I mälestussammas.
Eesti Postimees, 19. juuni 1868. Suvepilt tiitlile
Eesti Postimees, 18. sept. 1868. Sügispilt tiitlile
Eesti Postimees, 1. jaan. 1869. Talvepilt tiitlile
Eesti Postimees, 9. apr. 1869. Kevadpilt tiitlile } Ksülograaf
E. M. Jakobson.
- Bornhöhe, Eduard** (1862—1923)
Laste lõbu I, 1891. Kaaned, illustratsioonid.
D. Defoe, Robinsoni imelikud juhtumised maal ja merel. Tallinn,
1895 ja 1902. Kaaned.
- Burman, Paul Vilhelm** (1888—1934)
Koduloomad. Pildid lastele I. Tallinn, [1912]. Illustratsioonid.
Metsloomad. Pildid lastele II. Tallinn, [1912]. Illustratsioonid.
Eesti elu. Tallinn, 1913. Vinjetid.
Perekonnaleht, 1913. Illustratsioon.
- Grenzstein, Tõnis** (1863—1916)
K. E. Sööt, Rõõm ja mure. Jurjev, 1894. Illustratsioonid.
E. Vilde, Muhulaste ilmelikud juhtumised juubeli-laulupidul. Tartu,
1894. Illustratsioonid?
- Gutmann, Toomas** (1873—1936)
16-nes Rahva leht. Lihavõtte leht, 1904. Vinjetid.
17-nes Rahva leht. Jõulu leht, 1904. Vinjett.

- „Teetaja“ kalender, 1904. Illustratsioonid.
 Juhan Liivi kirjatööde kogu. Tallinn, 1904. Kaas, illustratsioonid.
 Eduard Bornhöhe kirjatööde kogu, Revel, 1905. Kaas, illustratsioonid.
 Edasi II, 1906. Vinjetid.
 „Sõnumete“ lisa, 1906. Vinjett.
 Lendleht, nr. 8,14, 1907. Vinjetid.
 Tagasi, 1907. Vinjett.
 Teadus, 1907. Vinjett.
 Töö, 1907. Vinjett.
 Kirjandus, 1907. Vinjett.
 Mõtted I, 1909. Vinjett.
 23 Rahva leht. Jõulu leht, 1910. Kaas.
 E. Vilde, Muiged. 1914. Vinjett.
 „Meie Matsi“ kalender, 1916. Illustratsioonid.
 E. Peterson, Kolonist. Tallinn, 1916. Kaas.
 E. Peterson, Jõulupuu. Tallinn, 1916. Kaas.
- Hindrey, Karl August (1875—1949)**
 Linda, 1903—1904. Illustratsioonid.
 Noor-Eesti I [album], 1905. Vinjetid, illustratsioon.
 Võitluse päevil. Tartu, [1905]. Kaas.
 Lasteleht, 1905—1907, 1909, 1913, 1915—1916. Illustratsioonid.
 Pambu-Peedu. Tartu, 1906. Illustratsioonid.
 Seene-Mikk. Tartu, 1907. Illustratsioonid.
 Piri pilli-Liisu. Tartu, 1907. Illustratsioonid.
 Eesti muinasjutud lastele. Tartu, 1907. Illustratsioonid.
 J. Lattik, Meie noored. Tartu, 1907, 1913. Illustratsioonid.
 K. Timiräsew, Charles Darwin ja tema õpetus. Tartu, 1907. Kaas.
 Fr. Mihkelson, Kahekesi. Tartu, 1908. Kaas.
 W. Rosenstrauch, Põhjalilled I. Tartu, 1908. Kaas.
 A. H. Tammsaare, Pikad sammud. Tartu, 1908. Kaas.
 E. Leino, Ühepäeva liblikad. Tartu, [1908]. Kaas.
 Postimees 1857—1907. Tartu, 1909. Kaas.
 Ansomardi, Sõja päevilt. Tartu, 1910. Kaas.
 Eesti Üliõpilaste Seltsi album VIII. Tartu, 1910. Kaas.
 Noor-Eesti [ajakiri], 1910. Vinjett.
 Külaline, 1911. Vinjett.
 Ansomardi, Lastejutud. Tartu, 1911. Illustratsioonid.
 A. Kitzberg, Kaval-Ants ja Vanapagan. Viljandi, 1912. Kaas.
 V. Tamman, Laulmise õpetus. Tartu, 1913. Kaas, illustratsioonid.
 „Postimehe“ tähtraamat, 1916. Kaas.
- Hirsch, Rudolf (surn. 1912)**
 E. Peterson, Ennemuistsed jutud Reinuvaderist Rebasest. Tallinn, 1912. Kaas, illustratsioonid.
 C. Recha, Hundi õnnepäev. Tallinn, 1912. Illustratsioonid (koos M. Hirschiga).
- Ivask, Udo (1878—1922)**
 Лукоморье, 1915. Vinjetid.
- Jakobson, Eduard Magnus* (1847—1903)**

* E. M. Jakobsoni tööde (arvestatud on tema lõikeid nii teiste kunstnike kui ka ta oma joonistuste järgi) loetelu haarab ainult peamise kunstniku loomingu. Seejuures toetutakse A. Tassa teosele „Puu-lõikekunstist“ (Tallinn, 1948).

- Eesti Postimees, 1866—1869. Mitmesugused puulõiked.
- C. R. Jakobson, Kooli Lugemise raamat I. Tartu, 1867. Illustratsioonid. (Aastail 1867—1906 ilmus sellest õpikust 15 trükki.)
- C. R. Jakobson, Veikene Geograafia ehk Maade teaduse käsiraamat. Tartu, 1868. Illustratsioonid.
- C. R. Jakobson, Vanemuine kandle healed. Peterburi, 1869. Kaas. Sama kaanepilt ka raamatu 1871. aastal ilmunud teisel jaol.
- C. R. Jakobson, Teadus ja Seadus põllul I. St. Peeterburg, 1869. Kaas.
- C. R. Jakobson, Rõõmus laulja I. Tartu, 1872. Kaas.
- Missioni mesilane I. Tartu, 1873. Kaas, illustratsioonid ja vinjetid.
- E. M. Jakobson, Laste sõber I. Tartu, 1874. Kaas, illustratsioonid.
- C. R. Jakobson, Kooli Lugemise raamat II. Tartu, 1875. Illustratsioonid.
- J. R. Rekruti laulud. Tallinn, 1875. Kaas, vinjett.
- C. R. Jakobson, Kooli Lugemise raamat III. Tartu, 1876. Illustratsioonid.
- Mõnda loodusest ja teadusest I. Tartu, 1876. Illustratsioonid.
- E. M. Jakobson, Laste sõber II. Tartu, 1877. Illustratsioonid.
- E. M. Jakobson, Siioni sõnumetooja leht I—VIII. Tartu, Riia, 1877—1889. Illustratsioonid, vinjetid.
- J. R. Aspelin, Muinajäänöksiä Suomen suvun asumusaloilta. Helsinki, 1877—1884. Illustratsioonid.
- J. Pärman, Looduse lugu I, II. Tartu, 1878, 1879. Kaas, illustratsioonid.
- Andreas Hooper. Tallinn, 1878. Kaas.
- M. Jaanson, Truu Lapsearmastus. Tartu, 1879. Kaas.
- J. Pärman, Töötatud maa. Tartu, 1879. Illustratsioonid.
- E. M. Jakobson, Laste sõber III. Tartu, 1879. Illustratsioonid.
- C. R. Jakobson, Helmed. Esimene jagu. Tartu, 1880. Illustratsioonid.
- Oma maa pildid I, II. Tartu, 1882, 1883. Kaas.
- Rota, 1885, 1886. Illustratsioonid.
- Vastne Võro keeli ABD raamat. Tartu, 1885. Illustratsioonid.
- E. M. Jakobson, Rõõmsad Evangeeliumi laulud I. Riia, 1886, Kaas, illustratsioonid.
- E. M. Jakobson, Laste sõber IV. Riia, 1886. Illustratsioonid.
- D. L. Moody, Üks kõne. Riia, 1886. Tagakaas.
- Kündja, 1886. Illustratsioonid.
- A. Grenzstein, Eesti lugemise-raamat I. Tartu, 1887. Illustratsioonid.
- P. Laredei, Laululind Laanesoo lepikus. Pärnu, 1888. Tiitliilustus.
- Vaiksed tunnid Keetsemani-aedas. Tallinn, 1888. Illustratsioonid.
- E. M. Jakobson, Eesti rahva tuikene I. Riia, 1889. Illustratsioonid.
- E. M. Jakobson, Siioni kalender, 1890. Riia. Illustratsioonid.
- Kodu-laste raamat. Tartu, 1891. Kaas.
- J. Johanson-Pärna, Kuulus Eesti rahva hariduse töötaja Carl Robert Jakobson. Tallinn, 1891. C. R. Jakobsoni portree.
- Ilus pildi raamat lastele. Tartu, 1892, Illustratsioonid.
- R. Keil, Peastetud orjad. Tallinn, 1893. Kaas.
- Vaene laps Anton. Tallinn, 1895. Kaas.
- J. Pärman, Töötatud maa. Tartu, 1897. Illustratsioonid.

- Laste Pildi-raamat. Tallinn, 1898. Kaas, illustratsioonid.
 G. Allo, Laste sõber eluteel I. Tallinn, 1902. Illustratsioonid.
 J. Mädasson, Viis kõige kallimat nime. Tallinn, 1905. Vinjett.
 Mai Roos. Tartu, 1906. Vinjett.
- Jansen, August (1881—1957)**
 Kirves, 1906. Illustratsioon.
 Tiiu Tasane, 1906. Tiitliilustus.
 Kolgata, 1907. Illustratsioon.
 E. Vilde, Tabamata ime. Tallinn, 1912. Kaas.
 K. Rumor, Lumiste kõrguste poole. Tallinn, 1913. Kaas.
 K. Kotsar, Paigulised. Tallinn, 1913. Kaas.
 Oma Maa II, 1913. Illustratsioonid.
 E. Vilde, Muiged, 1914. Illustratsioon.
- Jungberg-Noormägi, Osvald (1881—1937)**
 Linda, 1904—1905. Illustratsioonid, vinjetid.
 Lasteleht, 1905—1906. Illustratsioonid, vinjetid.
 J. Järv, Vallimäe neitsi. Tartu, 1906. Kaas, vinjett.
 Mai Roos. Tartu, 1906. Vinjett.
 Kodu, 1908—1909. Kaas, vinjetid, illustratsioonid.
 J. Elken, Ringmängud nootidega. Tartu. Kaas.
- Kallis, Oskar (1891—1917)**
 V. Kataja, Kroonutorpar. Tallinn, 1912. Kaas.
 J. Mändmets, Isa talus. Tallinn, 1913. Kaas.
 Tallinna Kaja, 1914—1915. Illustratsioonid, vinjetid, initsiaalid.
 J. Mändmets, Küla. Tallinn, [1916]. Kaas, initsiaalid.
 H. Vuolijoki, Sõja laul. Tallinn, 1915. Kaas.
 A. Olt, Koduloomade tervishoid ja sünnitamisabi. Tallinn, 1915.
 Kaas.
 E. Peterson, Kirjatööde-kogu I. 1916. Kaas.
 E. Vilde, Mäeküla piimamees. Tallinn, 1916. Kaas.
 Eesti Rahva Muuseum, 1916, 1917. Kaas.
 Spartaklane, Veste eesti kodanlusest, kuidas ta võimule pääsis ja mis pärast seda sündis. 1917. Kaas.
- Kangro-Pool, Voldemar (1889—1943)**
 M. Heiberg, Luule. Tartu, 1913. Kaas.
 Moment esimene. Tartu, 1913. Kaas.
 M. Heiberg, Enne viimset päeva. Tartu, [1914]. Illustratsioon.
- Kivi, Alfred Konstantin (1883—1934)**
 Eesti Kunstiseltsi Näituse nimekirj. Tallinn, [1910]. Kaas, vinjett.
 J. Lintrop, Nutt ja naer. Tallinn, [1910]. Kaas.
- Koort, Jaan (1883—1935)**
 V. Grünthal, Laulud. 1908. Kaas.
- Krusten, Otto (1888—1937)**
 Töö, 1908. Tiitliilustus.
 M. Metsanurk, Isamaa õilmed. Tallinn, 1908. Kaas.
 R. G. Ingersoll, Üksteise vastu käivad kohad piiblis. Tallinn, [1908].
 Kaas.
 L. Andrejev, Jutt seitsmest ülespoodust. Tallinn, [1908]. Kaas.
 S. Sarapuu, J. Mürgisuu (W. Buk ja J. Lilienbach), Herrad seltsimehed riigimoonakateks. [1908]. Illustratsioonid.
 J. Lilienbach, Ommikulaulud. Tallinn, 1909. Kaas.
 J. Rajastik, Närtsinud neiud. Tallinn, 1909. Kaas.
 E. Vilde, Muiged. 1914. Illustratsioonid.

Kuusik, Andres (1874)

H. J. S-z, Tõganitsa Hääd. Jurjev, 1899, 1902. Kaas.

I. S. Turgenev, Mõisnikkude pesa. Jurjev, 1900. Kaas.

J. M. Sommer, Naljacad laulud Eesti meeste kooridele. Jurjev, 1900. Vinjett.

Rahva Lõbu-leht, 1900—1904. Kaas, vinjetid.

Tõtt ja nalja I. Jurjev, 1901. Kaas, illustratsioonid.

Kiired II. Jurjev, 1901. Kaas.

H. J. Schmalz, Nalja laulik. Jurjev, [1901], 1905. Kaas, vinjetid.

A. Läte, Loodus, süda, isamaa. Segakoord. Jurjev, 1901. Vinjett.

Lõbu laulik. Tartu, 1902. Kaas.

L. Schneller, Paulus — paganate apostel. Jurjev, 1902. Illustratsioonid.

Linda, 1903. Illustratsioonid.

K. O. Lindequist, Üleüldine ajalugu. 1903—1905. Illustratsioonid.

Lasteleht, 1905. Illustratsioonid.

L. Tolstoi, Põrgu võit. Tartu. Vinjett

E. Vilde, Astla vastu. Vinjett.

Laikmaa, Ants (1866—1942)

Edasi I, 1905; II, 1906. Kaas.

Lendleht nr. 8, 11, 14. 1907. Kaas.

Ääsitules I, 1908. Kaas.

A. Heraklides, Eesti usk. Tallinn, 1908. Kaas.

Lepik, Rudolf (1881—1918)

Linda, 1905. Vinjetid.

Lasteleht, 1905—1913. Vinjetid.

Tervis, 1907—1908. Vinjetid.

W. Hauff, Muinasjutud piltidega. Tartu, 1908. Initsiaal.

Kodu, 1908—1909. Vinjetid.

Nooresooleht, 1909. Vinjetid.

Eesti Naesterahvas, 1910. Vinjetid.

O. Oja, Läbielatud lootused. Pärnu. Kaas.

Pärnu maakonna laulupeo album. Tartu. Kaas, vinjetid, initsiaalid.

V. Tamman, Laulmise õpetus. Tartu, 1913. Vinjetid.

F. Karlson, Pihid. Tartu, 1914. Kaas.

F. Külpe, Ema süda. Pärnu. Kaas.

Moorats, Peet (1880—1908)

Ulak, 1908—1909. Tiitliilustus.*

Mootse, Gustav (1885—1957)

Kiired III. Tartu, 1902. Kaas.

Linda, 1904—1905. Vinjetid.

Lasteleht, 1905—1913, 1916—1917. Illustratsioonid, vinjetid.

A. Sauleet, Teelahkmed. Tartu, 1905. Initsiaal.

Нива, 1905, 1908—1910. Vinjetid.

Застрельщик, 1906. Vinjetid, illustratsioonid.

Jakob Liivi kirjatööd. Tartu, [1906]. Vinjett.

L. Gross, Elu lapsed. Tartu, 1907. Kaas, illustratsioonid, vinjetid.

Серый волк, 1908. Illustratsioon.

Rahvalehe kirjandus ja teadus, 1909. Illustratsioon.

Nooresooleht, 1909. Kaas.

* A. Tassa andmeil on Mooratsi töid ajavahemikul 1899—1908 ilmunud Viljandi „Rahvalehes“, „Postimehe“ lisas, „Nivas“ jm. Vt. A. Tassa, Puulõikekunstist. Tallinn, 1948, lk. 81.

- Журнал «З», 1912. Vinjetid, illustratsioonid.
 Весь мир, 1912—1914. Vinjetid.
 Новая всемирная иллюстрация, 1912—1915. Kaaned, illustratsioonid, vinjetid.
 V. Tamman, Laulmise õpetus. Tartu, 1913. Vinjetid.
 Огонёк, 1913. Illustratsioonid.
 Иллюстрированное приложение к газете «Новое время», 1914. Illustratsioon.*
- M ä g i, Konrad (1878—1925)**
 Tapper, 1906. Illustratsioonid.
 Tiiu Tasane, 1906. Illustratsioon.
 Kuulipilduja, 1906/1907. Vinjett.
 F. Mihkelson, Kahekesi. Tartu, 1908. Vinjetid.
 V. Lvov-Rogatševski, Trükisõna ja tsensuriamet. Tallinn, 1909. Kaas.
 Noor-Eesti [ajakiri], 1910. Vinjetid.
 Aasta I, 1912. Tiitelleht.
 O. Ernst, Asmus Semperi noorusmaa. Tartu, 1912. Kaas.
 E. Leino. Päev Helsingis. Tartu, 1912. Kaas.
 B. Linde, Heitlikud ilmad. Tartu, 1913. Kaas.
 O. Wilde, Önnelik kuningapoeg. Tartu, 1913. Kaas.
 A. Kallas, Lahkuvate laevade linn. Tartu, 1913. Kaas.
 J. Kärner, Tähtede varjud. Tartu, 1913. Kaas.
 O. Luts, Keväde II. Tartu, 1913. Kaas.
 A. Hansen, Vanad ja noored. Tartu, 1913. Kaas.
 Vaba Sõna, 1914. Kaas.
 Luuletaja A. Reinvaldi 70. sünnipäeva puhul. Tartu, 1917. Kaas.
- M ö l d e r m a n n, Hans (1876—1914)**
 M. Martna, Meie korterid. Revel, [1903]. Kaas.
 Uus Meremehe laulik. Tallinn, 1903. Kaas.
 Suur Vene-Jaapani sõda. Jurjev, 1904. Kaas, illustratsioon.
 M. Lipp, Piltidega Piibli-lugu. Tallinn, 1904. Kaas.
 „Eesti Postimehe“ Öhtused kõned, 1904. Tiitliilustus, illustratsioonid.
 „Eesti Postimehe“ Teaduste eralisa, 1904. Tiitliilustus.
 Rahva Löbu-leht, 1904—1905. Kaas, illustratsioonid.
 Kavala-Hansu ja Vanapagana lugu. Tallinn, 1905. Kaas, illustratsioonid.
 18-nes Rahva Leht. Ülestõusmise Püha leht, 1905. Illustratsioonid.
 Majapidaja, 1905—1912. Tiitliilustus, vinjetid.
 Tiiu Tasane, 1906. Vinjetid, illustratsioonid.
 Tagasi, 1907. Vinjetid.
 Vali Tali, 1907. Illustratsioon.
 Meie Matsi tähtraamat, 1908. Vinjett.

* Kunstniku enda andmetel tegi ta Peterburis elades kaastööd veel järgmistele perioodilistele väljaannetele: «Зарево», «Зритель», «Петербургская газета», «Природа и люди», «Петербургский листок», «Зажушевное слово», «Жизнь и суд», «Наша нива», «Бичь», «Сатирик-кон» jne. Tema varjunimedeks olid: Скиф, Фома Урванцев, Заноза, Фома Неверующий ja Ге-Мо. Peale selle illustreeris ta Soikini, Marksi, Suvorini, Grandfeldti, Wolfi jt. kirjastuste poolt väljaantud raamatuid. Vt. ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi käskkirjade osakond. F 193, M 27:3.

- Jõulu leht, 1908, 1911. Vinjetid.
 Eesti rahvanali. Tallinn, 1909. Illustratsioonid.
 Kodu, 1909—1911. Illustratsioonid.
 J. G. Spuhl-Rotalia, Maailma ja inimesesoo tulevik. Haapsalu, 1910. Kaas.
 Perekonnaleht, 1910—1912. Illustratsioonid.
 J. Ploompuu, Aabits. Tallinn, 1914. Vinjetid.
 Aasta IV, 1915. Vinjett.
 Laste-album. Tallinn. Vinjetid.
 Krakau kloostri saladused. Kaas.
- Nyman, Roman (1881—1951)**
 Edasi I, 1905. Vinjett.
 Tagasi, 1907. Vinjett.
 Nooled. Vinjett.
 Noor-Eesti [ajakiri], 1910. Initsiaalid.
 Teatri-raamat. Tartu, 1913. Kaas.
- Obermann, Erik (1890—1911)**
 Eesti Naesterahvas, 1908—1911. Tiitliilustus.
 Noor-Eesti IV [album], 1912. Vinjetid.
- Pent, B.**
 T. Kuusik, Kits ja hunt. Tallinn, 1911. Illustratsioonid.
 T. Kuusik, Kena konna-neitsi. Tallinn, 1911. Illustratsioonid.
 E. Vilde, Muhulaste imelikud juhtumised Tartu juubeli-laulupidul. 1913? Illustratsioonid.
 E. Vilde, Kõtistavad kõrred. [1913]. Illustratsioonid.
 E. Vilde, Tallinna saladused. [1913]. Illustratsioonid.
 L. Tolstoi, Juhm-Jaan. Tallinn, 1915. Illustratsioonid.
- Poland, Eduard (1883—1957)**
 E. Peterson, Pildid kodu ja koolilastele. Tallinn, 1913. Kaas, illust-
 ratsioonid.
 „Postimehe“ tähtsaamat, 1915. Kaas.
- Promet, Aleksander (1878—1938)**
 Linda, 1904. Vinjett.
 Kuulipilduja, 1906/1907. Illustratsioon.
 Teadus, 1907. Tiitliilustus.
 Oma Maa, 1907. Tiitliilustus.
 Kodu, 1908. Kaas, vinjett.
 W. Meyer, Elu maa ja taevakehade peal ja tema loomuline lõpp. Tallinn, 1908. Kaas.
 Töö. Jõulu-Album, 1909. Kaas, illustatsioonid.
- Pukits, Märt (1874—1961)**
 Linda, 1895—1897, 1899, 1903, 1905. Illustratsioonid, vinjetid.
 Pildid kodumaalt. 1897. Kaas.
 Pildid Venemaalt. 1897. Illustratsioonid.
 R. v. Sivers, Kõned hobuste kasvatamisest. Jurjev, 1898. Kaas.
 J. Jung, Muinasaja teadus Eestlaste maalt II. Jurjev, 1898. Illust-
 ratsioon.
 Viies Rahva leht. Jõuluks 1898. Kaas.
 Rahva Lõbu-leht, 1898, 1899, 1901. Illustratsioonid, vinjetid.
 Lõbu ja teadus I (1898, 1900), II (1899). Kaas, illustatsioonid.
 Postimehe eralisa, 1899—1900. Illustratsioonid, vinjetid.
 H. Namsing, Uus laste lõbu I. Viljandi, 1900. Kaas, illustatsioonid.
 Laste Maailm I. Tallinn, 1900. Illustratsioon.

- Rahva leht. Ülestõusmise pühadeks, 1900. Kaas, illustratsioon.
 Üheksas Rahva leht. Jõuluks, 1900. Kaas.
 Lugemise raamat lastele. Tallinn, 1900. Illustratsioonid.
 F. B. Meyer, Kuldsed sõnad kristlikkudele neidudele. Jurjev, 1901.
 Tagakaas.
 Kümmes Rahva Leht. Ülestõusmise pühadeks, 1901. Kaas, illustratsioon.
 Eesti Üliõpilaste Seltsi album. Seitsmes leht, 1902. Vinjett.
 Kodukool. Võru, 1902. Kaas.
 Lasteleht, 1902—1905, 1917. Illustratsioonid, vinjetid.
 K. E. Sööt, Mälestused ja lootused. Tartu, 1903. Kaas.
 J. S. Rotaalia. Naesterahvas, Jurjev. Kaas.
 Külvimees I, 1904. Kaas.
 Sirvilauad, 1904—1911. Kaaned.
 Noor-Eesti I [album], 1905. Illustratsioonid, vinjetid.
 Jakob Liivi kirjatööd. Tartu, [1906]. Vinjettid.
 V. Reiman, Kivid ja killud I. Tartu, 1907. Kaas, vinjetid.
 Album nr. 2, 5. Peterburi, 1907. Kaas, vinjetid.
 A. Kallas, Ants Raudjalg. Tartu, [1907]. Kaas, vinjetid.
 M. Lipp, Masingite suguvõsa. Tartu, [1907]. Kaas, vinjetid.
 Нива, 1907—1908. Illustratsioon, vinjett.
 Eesti Kodu, 1908. Illustratsioon.
 A. Kallas, Mere tagant II. Tartu, 1908. Vinjetid.
 A. Ertel, Rooste. Tartu, [1910]. Vinjett.
 Noor-Eesti [ajakiri], 1910. Vinjetid.
 V. Tamman, Laulmise õpetus I. Tartu, 1913. Vinjetid.*
- P ä t s, V o l d e m a r (1878—1959?)**
 Kirjandus ja Teadus, 1904. Tiitliilustus.
 „Teataja“ Kalender, 1904, 1905. Kaas.
 Eduard Vilde kirjatööde kogu. Tallinn, 1907. Kaas.
- R a u d, K r i s t j a n (1865—1943)**
 M. Granfelt, Kolm kõnet lastele. Jurjev, 1904. Vinjetid, illustratsioon, tagakaas.**
 Noor-Eesti I [album], 1905. Vinjetid.
 J. Aho, Raudtee. Tartu, 1906. Kaas.
 A. Läte, Meestekoorid. Jurjev, 1906. Kaas.
 O. H. Münther, Sulejoonistused, 1906. Kaas.
 Aeg. Kalender, 1907. Kaas.
 Tallinna Eesti Teatri ja Rahvamaja. Tallinn, [1909]. Kaas.
 Noor-Eesti [ajakiri], 1910. Vinjetid.
 Juhan Liivi luuletused. Tartu, [1910]. Kaas, vinjetid.
 A. Kallas, Estnische Klänge. Dorpat, 1911. Kaas, vinjetid.
 M. Kampmann, Kasu-mets, Tallinn, 1911. Kaas.
 Fr. Tuglas, Juhan Liiv. Tartu, 1914. Kaas.
 Vaba Sõna, 1914, 1916. Vinjetid.
 Eesti Rahva Muuseum, 1914, 1915. Kaas.
- R e i n d o r f f, G ü n t h e r F r i e d r i c h (sünd. 1889)**
 Вѣсь мир, 1910. Vinjetid.
 Нива, 1910—1912. Vinjetid.

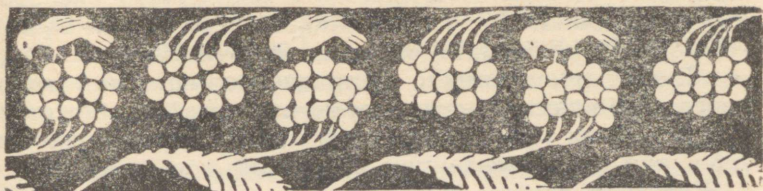
* Kunstniku andmeil on tema illustratsioone ilmunud XX saj. esimesel aastakümnel ka läti ajakirjades „Austrums“ ja „Verotajs“.

** Roamatu 1913. a. väljaandes on Raulalt ainult tagakaane vinjett.

- Иллюстрированное приложение к газете «Новое время»,
1913—1915. Illustratsioonid, vinjetid.
- Riis, Jüri (1893)
Kodu, 1911. Vinjetid.
- Roosileht, Aleksander (1887—1941)
Kodu, 1908—1909, 1911. Vinjetid, illustratsioonid.
Eesti Kodu kalender, 1908—1909. Kaas.
S. Lagerlöf, Karri ja Hallikasuka elulugu. Tallinn, 1911. Kaas.
illustratsioon, vinjetid.
A. Kitzberg, Külajutud. Tartu, 1915. Kaas.
A. Kitzberg, Kauka jumal. Jurjev, 1915. Kaas.
- Saul, Ella
Linda, 1904—1905. Illustratsioonid.
E. Enno, Uued luuletused. 1909. Kaas.
E. Enno, Hallid laulud. Tartu, 1910. Kaas.
- Sonne, Anna (1866—1929)
Linda, 1903—1904. Vinjetid.*
- Tassa, Aleksander (1882—1955)
„Sõnumete“ lisa, 1906. Illustratsioon.
Tapper, 1906. Vinjett.
Kirves, 1906. Vinjett.
Edasi II, 1906. Vinjett.
Noor-Eesti III [album], 1909. Vinjetid.
Mötted I, 1909. Vinjett.
Fr. Tuglas, Valitud leheküljed I. Tartu, 1912. Kaas.
B. Linde, Saksa antoloogia. Tartu, 1913. Kaas.
Fr. Tuglas, Õhtu taevast. Tartu, 1913. Kaas, vinjetid.
V. Ridala, Kauged rannad. Tartu, 1914. Kaas, vinjett.
J. Liiv, Valitud jutud. Tartu, 1914. } Kaanekujundus „Noor-
Fr. Tuglas, Kaks juttu. Tartu, [1914]. } Eesti“ rahvaraamatute
G. Suits, Elu tuli. Tartu, 1913 jt. } sarjale.
Vaba Sõna, 1916. Kaas, vinjetid.
- Thomson, Albert (1873—1901)
Balakirev, Peeter Suure kuulus naljahammas. Tallinn, 1903. Illust-
ratsioonid.
- Treumann, Christoph Wilhelm (sünd. 1866)
18-nes Rahva leht. Ülestõusmise Püha leht, 1905. Kaas.
- Triik, Nikolai (1884—1940)
Noor-Eesti I [album], 1905. Kaas.
Ansomardi, Elu-pudemed. Tartu, 1909. Kaas.
A. H. Tammsaare, Noored hinged. Tartu, 1909. Kaas.
Noor-Eesti III [album], 1909. Kaas.
Noor-Eesti [ajakiri], 1910/11. Kaas, vinjetid.
M. J. Eisen, Eesti ennemuistsed jutud, 1911. Illustratsioonid.
G. Suits, Tuulemaa. Tartu, 1913. Kaas, frontispiss.
E. Vilde, Asta ohver. Tallinn, 1913. Kaas.
M. Martna, Külast. Tallinn, [1914]. Kaas.
E. Vilde, Muiged. 1914. Illustratsioon.
M. Sillaots, Lapsed. Tallinn, [1914]. Kaas.
M. Martna, Oma kodu. Tallinn, 1915. Kaas.

* Fr. Tuglase andmeil on A. Sonne loonud palju vene ajakirjandusele («Нива», «Вестник знания» jt.).

- Noor-Eesti V [album], 1915. Kaas, vinjetid.
 Eeva I, 1915. Kaas.
 „Meie Matsi“ kalender, 1916. Kaas, illustratsioonid.
 M. Under, Sonetid. Tallinn, 1917. Kaas.
 Siuru I, 1917. Kaas.
- T u g l a s, Friedebert (sünd. 1886)
 Fr. Mihkelson, Hingemaa. Tartu, 1906. Illustratsioonid, vinjetid.
 Tagasi, 1907. Vinjetid.
 Mõtted I, 1909. Illustratsioonid.
- T u r p, Hans (1880—1956)
 H. Turp, Kodumaa geograafia. Viljandi, 1912. Kaas.
- U r i t s, Aleksander (1888—1918)
 Tapper, 1906. Vinjetid.
 Tiiu Tasane, 1906. Vinjetid.
 Tagasi, 1907. Illustratsioon.
 Meie Matsi tähtraamat, 1908. Vinjett.
 E. Peterson, Ennemuistsed jutud lastele. Tallinn, 1909. Illustrat-
 sioonid.
 A. Menger, Õigusteaduse ühiskondlikud ülesanded. Peterburg,
 1910. Kaas.
 A. Forel, Elu ja surm. Peterburg, 1910. Kaas.
 Eesti luule. Tartu, 1910. Kaas.
 G. V. Plehhanov, Usk, Peterburg, 1910. Kaas.
 Noor-Eesti [ajakiri], 1910. Illustratsioonid, vinjett.
 Ääsitules II, 1910. Kaas.
 Külvaja. Rahva-tähtraamat, 1910, 1911. Kaaned.
 A. Heraklides, Teadusline Piibli sõnaraamat. Tallinn, 1911. Kaas.
 M. J. Eisen, Eesti ennemuistsed jutud. Tallinn, 1911. Vinjetid.
 M. Oorgu, Eluradadelt. Tallinn, 1911. Kaas.
 C. Recha, Rehepapp ja Vanapagan. Tallinn, 1911. Kaas, illustrat-
 sioonid.
 C. Recha, Näkineitsi. Tallinn, 1912. Kaas, illustratsioonid.
 M. Sillaots, Algajad. Tallinn, 1912. Kaas, illustratsioonid.
 M. J. Eisen, Eesti muistsed jumalad ja vägimehed. 1913. Kaas,
 illustratsioonid, vinjetid.
 E. Vilde, Muiged. 1914. Illustratsioonid.

РАННЯЯ ЭСТОНСКАЯ КНИЖНАЯ ГРАФИКА (1860—1917)

Р. ЛООДУС

Резюме

Пионерами эстонской национальной книжной графики являются И. Р. Берендгоф и Э. М. Якобсон, творческий путь которых начался в 1860-х гг. Большинство работ Э. М. Якобсона, однако, относится к репродукционной графике. Во второй половине XIX века, когда эстонское национальное искусство развивалось весьма интенсивно, в области книжной графики отмечалось отставание. В 1890-х гг. начал работать иллюстратор Т. Гренцштейн, создавший первые серии иллюстраций к произведениям национальной литературы («Радость и горе» К. Э. Сёэта и, вероятно, «Странные приключения мухусцев» Э. Вильде, 1894).

В первые годы XX века произошло заметное оживление и в этом жанре искусства. В творчестве художников, сотрудничавших в журнале «Линда» (М. Пукитс, Г. Моотсе, О. Юнгберг, Р. Лепик, Арбо и др.), наблюдаются сильные влияния зарубежного искусства (югенд), а также непосредственность восприятия природы. Они впервые применили художественную стилизацию и стремились оформить книгу как единое целое. Наряду с этим развивалось и другое направление (Т. Гутман, Х. Мельдерман), базировавшееся на дости-

жениях иллюстрации XIX века (в духе наивного, повествовательного реализма Т. Гренцштейна).

В-третьих, возникло направление, источник которого надо искать в народном творчестве. Из работ этого направления лучшие принадлежат К. Рауду (в 1906 г. обложки к произведениям «Мужские хоры» А. Ляте и «Железная дорога» Ю. Ахо, к календарю «Аэг» 1907 года и т. д.).

Первая русская революция внесла качественные изменения в книжную иллюстрацию. Упомянем здесь революционные большевистские рабочие журналы Ю. Лилиенбаха, в которых сотрудничали многие молодые художники. Нужно отметить ровное высокохудожественное оформление этих журналов, в котором преобладал сатирический элемент. Как бы символом книжного искусства того периода является выполненная А. Лайкмаа обложка рабочего альбома «Эдази» I (1905), на которой изображен рабочий с красным знаменем.

В связи с развитием всего эстонского искусства расширился в последующий период (1907—1917) и круг художников, работавших над книжной графикой. При оформлении и иллюстрировании книг художники ставят перед собой уже более целеустремленные задачи. Целью художника было теперь не только согласование иллюстративного материала с содержанием произведения, но и художественное полиграфическое оформление всей книги в целом.

Высокохудожественное оформление книг издательством «Ноор Ээсти» несомненно сыграло свою роль в развитии эстонского книжного искусства. Для издательства работали К. Рауд, Н. Трийк, А. Ууритс и другие художники. В то же время нельзя недооценивать и оформления книг других издательств. Так, многие книги прогрессивного издательства «Мые», издательств «Маа» и К. Э. Сёэта равноценны по внешнему виду изданиям «Ноор Ээсти».

Выдающимся достижением в истории эстонской книжной графики является книга Ю. Лийва «Стихи» (1910), оформленная К. Раудом.

Большое количество выполненных К. Раудом орнаментальных виньеток и заставок — результат многолетнего изучения народного искусства. Художник свое-

образно стилизовал элементы эстонского народного узора и мотивы растений. В этих небольших стильных работах чувствуется дыхание старины и непосредственное восприятие природы. Ритмичность, сдержанность и суровая поэтичность этих украшений созвучны эмоциональной поэзии Ю. Лийва.

При оформлении этой книги художник использовал все возможности полиграфического искусства. Такой всесторонний учет всех элементов книги в эстонском книжном искусстве имел место впервые.

В 1911 году в связи с 50-й годовщиной народного эпоса «Калевипоэг» возник вопрос об иллюстрировании нового издания этого произведения. Хотя тогда из иллюстрированного издания ничего не вышло, у художников появился интерес к народному эпосу. К. Рауду эта тема была близка по духу, и он согласился в 1913 г. иллюстрировать эпос. Но эти годы стали только началом огромного труда художника.

Более интенсивно работал в области книжной графики Н. Трийк. Словно предзнаменованием последующего творчества художника служит его всадник с факелом (обложка альбома «Ноор-Ээсти» I, 1905).

В годы, проведенные в Париже, Норвегии и Петербурге (1906—1909), Трийк сложился как художник. Важную роль в формировании художника сыграл глубокий интерес к прошлому своего народа. Трийк создал композиции на сюжеты «Калевипоэга» («Леннук»). Национальная романтика отражалась и в книжной графике художника.

Своеобразным первоначальным вариантом «Леннука» является обложка для альбома «Ноор-Ээсти» III, 1909. Строгая и тщательно выполненная композиция, чистота стиля характеризуют эту работу. Монументальная уравновешенность, свойственная этому оформлению, в обложке журнала «Ноор-Ээсти» (1910/11) переходит в динамичную картину сражения. Барочная насыщенность этой обложки не кажется нагромождением, везде чувствуется организующая рука художника.

Мятежное настроение названных работ гармонирует с характером этих изданий. В нескольких обложках, созданных в 1909 г. («Юные души» А. Х. Таммсааре и

др.), Н. Трийк стремится к чисто орнаментальному украшателству.

Одна из наиболее крупных работ Трийка-иллюстратора — серия рисунков к эстонским народным сказкам (репродуцированы в книге М. И. Эйзена «Эстонские старинные сказки, 1911»). В этих композициях художник изображает не столько действие, сколько человеческие чувства. Доминирует настроение легкой таинственности. В этих иллюстрациях есть что-то общее с искусством Н. К. Рериха.

Если в нескольких ранних работах Трийка важное место занимало выражение силы и энергии, то в обложке и фронтисписе к сборникам стихов Г. Суйтса «Страна ветров» (1913) художник как бы успокаивается. Спокойным лиризмом оформления он раскрывает прекрасную гармонию поэзии, размышляет, передает музыку стиха. Примечательно, что искусство Н. Трийка стало лаконичным и обобщенным, оставаясь в то же время глубоко поэтичным.

Иллюстрации к календарю в журнале «Мейе Матс» (1916) имеют уже другой вид. Изображая разные стороны жизни и труда народа, художник выражает в них крестьянскую силу, пафос и красоту труда. Рисунки художника являются хорошим примером умелого сочетания народности и экспрессивной стилизации.

А. Ууритса сближает с Н. Трийком интерес к мифологическим сюжетам. В творчестве Ууритса можно наблюдать и некоторые влияния его учителей — Н. К. Рериха и И. Я. Билибина.

Деятельность А. Ууритса как художника книги была многогранной. Он рисовал обложки и иллюстрации к различным изданиям. Большую роль в его творчестве играет мифологическая тематика. Как и Трийк, он стремится в своих обложках к общему впечатлению, сбитливо используя тонко стилизованную северную орнаментуку. Но Ууритсу не хватало бурного темперамента Трийка, его работы спокойны и сдержанны.

Около 1910 г. А. Ууритс создает ряд обложек, примечательных своими монументальными композициями. В обложке к «Антологии эстонской поэзии» (1910) он своеобразно варьирует композиционную схему рафаэлевской «Афинской школы». Эта классическая простота свойственна и другим обложкам А. Ууритса. Особого

внимания заслуживает обложка к сборнику «В огне горна» II (1910), на которой имеется одно из первых изображений рабочего в послереволюционной книжной графике. Автор стремился сочетать в этом рисунке стилизацию с современной тематикой.

Если обложки А. Ууритса выделяются строгостью и грандиозностью композиции, то для его иллюстраций характерен более разносторонний строй чувств. В лучших работах художника — иллюстрациях к книге М. И. Эйзена «Древнеэстонские боги и богатыри» и к книге К. Реха «Русалка» — доминируют простота и ясность концепции и рисунка. Акцент здесь лежит на общем впечатлении. В первоизданном покое иллюстрации много сказочной поэзии и обаяния.

Книжная графика играет в творчестве А. Ууритса ведущую роль. Выражение чувств у него всегда приглушено, его интересует не столько ситуация, сколько выраженная в ней мысль.

К. Мяги преимущественно живописец-колорист. Но он создал и обложки книг. Художника не интересует национальная романтика, он ориентируется скорее на утонченную графику Бердслея и нескольких художников «Мира искусства». Если искусство Трийка отличалось главным образом своим мужеством, у Ууритса доминировала сдержанная чувствительность, то графика Мяги — хрупкая, легкая как искусство рококо. Одно из лучших произведений Мяги — обложка к сказке О. Уайльда «Счастливый принц» (1913). Утонченный, хрупкий рисунок художника очень близок характеру этого литературного произведения.

Для творчества названных художников характерен поворот к национальной романтике и художественная стилизация. Творчество последующих художников по форме менее однородно. Их работам присущи экспрессионистские черты в сочетании с декоративностью; часть художников работает в манере, очень близкой к натуре. У некоторых художников можно заметить сильные влияния модернистских течений.

Экспрессивно-декоративные черты ясно выступают в творчестве художников А. Тасса, П. Арена и А. Янсена. Часть темпераментных экспрессивных рисунков А. Тасса к книге Ф. Тугласа «Вечернее небо» (1913)

выполнена почти в духе абстрактного искусства. Работы Тасса носят характер экспериментов.

В своих обложках («Рабы» М. Метсанурка, 1913 и т. д.) П. Арен трактует сюжет буквально и даже немного наивно. В обложках А. Янсена («Неуловимое чудо» Э. Вильде, 1912) больше обобщения, проникновения в содержание литературного произведения. Интересна и книжная графика О. Каллиса, преимущественно инициалы для книги «Деревня» Я. Мяндретса (1915) и обложка к роману Э. Вильде «Молочник из Мяэкюла» (1916).

Одним из продуктивных эстонских иллюстраторов был Г. Моотсе, дебютировавший уже в первые годы XX века. Среди его работ этих лет имеется ряд символистических заставок. Эта символистическая черта творчества Г. Моотсе кульминирует в декадентских иллюстрациях к книге Л. Гросс «Дети жизни» (1907). Более интересны его иллюстрации на сюжеты народного эпоса «Калевипоэг» (1911). Живя в Петербурге, он создал большое количество иллюстраций к русским журналам. По словам самого художника, он сотрудничал в 20 периодических изданиях. В большинстве своем это так называемые утилитарные иллюстрации к развлекательной литературе.

Более глубок и поэтичен в своих иллюстрациях К. А. Хиндрей. Он считается основоположником эстонской детской иллюстрации. Его иллюстрации для детских книг («Эстонские сказки для детей», 1907, «Наша молодежь», 1907 и т. д.) очень близки детям, доходчивы, сердечны и народны. Часто на первый план выдвигаются дидактические ноты. Хотя художник по своим политическим взглядам принадлежал к буржуазии (об этом свидетельствует часть его карикатур), лучшие его иллюстрации войдут в историю эстонской графики. Для детских книг рисовали также талантливый живописец П. Бурман («Домашние животные», «Звери», 1913) и Р. Хирш.

В области книжной графики работал еще целый ряд художников — О. Крустен, А. Промет и др.

Из изложенного явствует, что уже в период до Великой Октябрьской социалистической революции в эстонском искусстве встал неотложный вопрос об оформлении книги как единого художественного цело-

го. Многообразие художественных почерков указывает на большой интерес эстонских художников к проблемам искусства своего времени.

Книжная графика приобретает в жизни народа большое значение, растет ее эстетико-воспитательная роль. В годы, предшествовавшие Октябрьской революции, и была заложена сильная реалистическая основа для дальнейшего развития эстонского книжного искусства.

DIE FRÜHE ESTNISCHE BUCHGRAPHIK (1860—1917)

R. LOODUS

Zusammenfassung

Den Anfang der estnischen nationalen Buchkunst kennzeichnen die Werke von J. R. Berendhoff und E. M. Jakobson (aus den 1860-er Jahren). Der grösste Teil der Arbeiten des letzteren gehört in das Gebiet der reproduzierenden Graphik.

Während die estnische nationale Kunst in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts einen intensiven Aufschwung fand, war die Entwicklung auf dem Gebiet der Buchgraphik noch recht lückenhaft. Den obengenannten Künstlernamen kann in den 90-er Jahren nur noch T. Grenzstein hinzugefügt werden, der Schöpfer der ersten Illustrationen für Werke der nationalen Literatur, wie z. B. für K. E. Sööt's «Rõõm ja mure», 1894 («Freude und Leid»).

Erst die ersten Jahre des 20. Jahrhunderts brachten eine Wendung, das Schaffen der Künstler wurde lebhafter. Die für die Zeitschrift «Linda» arbeitenden Künstler: M. Pukits, G. Mootse, O. Jungberg, R. Lepik, Arbo und andere, die einen starken ausländischen Einfluss (Jugendstil) mit einem tiefen Gefühl für die heimatische Natur verbanden, brachten in die estnische Buchkunst die künstlerische Stili-

sation und den ersten Versuch, die Druckwerke gleichmässiger zu gestalten.

Zur selben Zeit entstand eine zweite Richtung, deren Vertreter — T. Gutmann und H. Möldermann — ihr Schaffen auf den Errungenschaften des 19. Jahrhunderts basierten. Der naive, erzählende Realismus ihrer Zeichnungen hat die Illustrationen von Grenzstein zum Vorbild.

Als Dritte entstand eine auf der Volkskunst basierende Kunstrichtung. Grundsätzlich von Kr. Raud entwickelt, erreichte sie interessante inhaltsreiche Resultate. Aus dieser Periode stammen die besten Umschlagzeichnungen (A. Läte «Meestekoorid» — «Die Männerchöre» 1906, J. Aho «Raudtee» — «Die Eisenbahn» 1906, «Aeg» — Kalender fürs Jahr 1907 u. s. w.).

Die erste russische Revolution brachte in die Buchgraphik qualitative Veränderungen.

Die von J. Lilienbach herausgegebenen kämpferisch satirischen Arbeiterzeitschriften, woran eine Reihe junger estnischer Künstler mitwirkte, waren gleichmässig, geschmackvoll und scharf satirisch gestaltet. Als ein Symbol der Buchkunst dieser Zeit kann das vom Künstler A. Laikmaa geschaffene Titelbild fürs Arbeiteralbum «Edasi» («Vorwärts») I, 1905 gelten, das einen die rote Fahne schwingenden Arbeiter dargestellt.

Hand in Hand mit der Entwicklung der Kunst wächst in der folgenden Periode (1907—1917) die Anzahl der sich mit Buchgraphik befassenden Künstler.

Der Gestaltung und Illustrierung der Bücher werden nun bestimmtere und bewusstere Ziele gesetzt. Aufgabe des Künstlers ist es nicht mehr, bloss die künstlerische Darstellung dem Inhalt des Werkes anzupassen, sondern die gesamte polygraphische Gestaltung des Buches als ein künstlerisches Ganzes durchzudenken. Das von W. Morris am Ende des 19. Jahrhunderts entfachte Interesse fürs allseitig schöne Buch verbreitete sich auf viele Länder und erreichte auch Estland.

Der geschmackvollen Gestaltung der Bücher durch den Verlag «Noor-Eesti» («Junges Estland») wird in der Entwicklung der estnischen Buchkunst eine grosse Bedeutung beigemessen. Für diesen Verlag arbeiteten die Künstler Kr. Raud, N. Triik, A. Uurits und andere. Man darf aber auch die künstlerische Buchgestaltung anderer Verleger nicht unterschätzen. Den Werken des Verlags «Noor-Eesti»

sind ihrem Äusseren nach die Bücher des progressiven Verlags «Mõte» («Der Gedanke») ebenbürtig, wie auch die von Verlag «Maa» («Das Land») und von K. E. Sööt herausgegebenen Bücher. Ein Teil der Verleger aber liess ihre Bücher in einer alltagsgrauen, ausdruckslosen Hülle erscheinen.

Eine hervorragende Errungenschaft in der Geschichte der estnischen Buchkunst sind die von Kr. Raud gestalteten «Gedichte» von Juhan Liiv («Luuletused», erschienen im Verlag «Noor-Eesti», 1910).

Die grosse Anzahl der Vignetten bei Raud ist Resultat einer langjährigen Forschung der Volkskunst. Der Künstler hat die Elemente der estnischen Gürtelmuster und Pflanzenmotive eigenartig stilisiert und rhythmisch in seine Werke eingereiht. In diesen stilvollen Kleinwerken ist der Hauch der archaischen Volkskunst mit der unmittelbaren Naturerkenntnis verschmolzen. Durch ihren Rhythmus, ihre Schlichtheit und herbe Poesie harmonisieren diese Verzierungen restlos mit dem realistisch-romantischen Ton der gefühlvollen Poesie von Juhan Liiv.

Bei der Gestaltung des Buches wurden alle Mittel der Druckkunst in Betracht gezogen. Eine solche allseitige Berücksichtigung aller Elemente war in die estnischen Buchkunst erstmalig.

In Verbindung mit dem 50-jährigen Jubiläum des estnischen Volksepos «Kalevipoeg» wurde 1911 die Frage einer Illustrierung des Neudrucks aufgeworfen. Obwohl aus einer Prachtausgabe nichts wurde, stieg immerhin das Interesse der Künstler fürs Epos.

Das Thema begeisterte auch Kr. Raud; er willigte ein, das Werk zu illustrieren. Da aber nur der Anfang der grossen Arbeit in diese Zeitspanne fällt, und uns kein festdatiertes Material zur Verfügung steht, so kann diese Frage hier nicht weiter erörtert werden.

Sehr energisch wirkte in der Buchgraphik N. Triik. Gleich einem stürmischen Vorspiel zu seinem gesamten späteren Schaffen, ist sein Träger der brennenden Fackel auf dem Umschlag des ersten Albums des «Noor-Eesti». Die in Paris, Norwegen und Petersburg verbrachten Jahre (1906—1909) formten Triiks künstlerisches Antlitz. Ein wichtiger Faktor der Entfaltung des Interesses für die altertümlichen Zeitgeschehnisse seines Volkes war ihm der Einfluss der Künstler der nordischen Länder und Russlands.

Andrerseits wurde das durch die Ehrerbietung begünstigt, die der Volkskunst im damaligen Estland zuteil wurde. Triik schafft grössere Kompositionen auf Grund des Volksepos «Kalevipoeg» («Lennuk»). Die nationale Romantik fand auch in seiner Buchgraphik ihren Widerklang.

Eine eigenartige Anfangsvariante des «Lennuk» bildet der Umschlag des dritten Albums des «Noor-Eesti» vom Jahre 1909. Ein strenger, sorgfältiger Aufbau und die stilistische Einheit geben der Arbeit ihre Vollkommenheit.

Dieses monumentale Gleichgewicht wird auf dem Umschlag der Zeitschrift «Noor-Eesti» (1910/11) zum wallenden Kampfbild. Trotzdem ist diese der Barockzeit eigene Fülle nicht überbietend, und die organisierende Hand des Künstlers ist überall zu spüren. Die trotzig kriegerische Stimmung harmoniert ausgezeichnet mit dem Charakter der Zeitschrift. In einigen 1909 geschaffenen Umschlagzeichnungen (Tammsaares «Noored hinged» — «Junge Seelen» u. a.) erstrebt der Künstler bloss eine schlichte, ornamentale Flächenverzierung.

Als das bedeutendste Illustrationswerk Triiks gelten die 1910 geschaffenen zehn Tuschezeichnungen für estnische Volksmärchen (reproduziert in den «Eesti ennemuistsed jutud» — «Erzählungen aus dem estnischen Altertum» von M. J. Eisen, 1911). In diesen grosszügigen Kompositionen stellt Triik nicht Geschehnisse, sondern Gefühlsäusserungen der menschlichen Seele dar. Eine düstere geheimnisvolle Stimmung herrscht vor. Diesen Arbeiten ist manches mit dem künstlerischen Empfinden von N. Roerich gemein. Standen Kraft und Energie in etlichen früheren Werken Triiks an erster Stelle, so ist im 1913 erschienenen Umschlagbild und Frontispiz des Buches von G. Suits «Tuulemaa» («Das Windland») im Verlag von «Noor-Eesti» eine ruhigere Stimmung zu merken. In gelassenen poetischen Gefühlsäusserungen gibt Triik hier die schöne Harmonie der Dichtung, ihre Gedanken und die wohltönende Musik der Poesie wieder.

Bemerkenswert ist die Wandlung in Triiks Schaffen: er wird lakonisch und verallgemeinernd, doch behält seine künstlerische Ausdrucksweise die poetische Tiefe.

Beim Umschlagbild des Werkes von M. Martna «Külast» («Aus dem Dorfe»), 1914 im Verlag «Maa» erschienen, finden wir wieder kräftigere Töne. 1916 sehen wir aber in den Bildern des Kalenders «Meie Mats» («Unser

Mats») eine rege volkstümliche Vitalität. Es ist die Periode, wo der Künstler seinen kraftstrotzenden «Simson» schafft, die obengenannte Kalendariumserie aber ist dessen volkstümliches Äquivalent. Die Kalendariumillustrationen stellen vor allem die Arbeit und das Leben des Volkes allseitig dar; man spürt hier die bäuerliche Kraft, den Arbeitspathos und seine Schönheit. Die Zeichnungen des Kalendariums sind ein Vorbild der Vereinigung des Volkstümlichen und einer expressiven Stilisation. Die schwungvolle Feder des Künstlers schildert das Leben in seiner alltäglichen Mannigfaltigkeit.

Nehmen wir einen Rückblick auf die frühere Buchgraphik von N. Triik, so müssen wir seine Vielseitigkeit anerkennen. Wir finden hier die Entwicklung zum freieren, kraftvolleren und tieferen Schaffen. Wenn wir auch in der Linienführung einigermaßen den Einfluss N. Roerichs, A. Kallelas, des Jugendstils und der Expressionisten spüren, verschmilzt das alles zu einem eigenartigen temperamentvollen Ganzen.

A. Uurits zeigt wie Triik ein lebhaftes Interesse für die Mythologie und das Altertum, sowie eine ausdrucksvolle Linienführung. Seinen Werken merkt man den Einfluss N. Roerichs und J. Bilibins an. Die Tätigkeit von A. Uurits als Bücherillustrator war recht weitgreifend. Er hat Umschlagzeichnungen und Illustrationen für manche Werke geschaffen. Die wichtigste Stelle nimmt bei ihm die Behandlung des mythologischen Stoffes ein. Wie Triik, so strebt auch A. Uurits in seinen Umschlagzeichnungen nach einem verallgemeinernden Gesamteindruck, wobei er sich reichlich stilisierter nordischer Ornamente bedient. Doch fehlt ihm Triiks Temperament und seine Werke sind ruhig und nüchtern. Um 1910 schafft er eine Reihe von Umschlagzeichnungen, die durch ihre monumentale Komposition bemerkenswert sind.

In der Zeichnung des Umschlags zur Antologie der estnischen Dichtung «Eesti luule» (1910) wiederholt der Künstler die Kunstgriffe der Komposition der «Schule von Athen» von Raffael. Diese renaissancemäßige epische Darstellungsweise und ihre klassische Schlichtheit finden wir auch bei anderen buchgraphischen Arbeiten von Uurits.

Eine besondere Beachtung verdient der Buchumschlag der Artikelsammlung «Ääsitules» II («Im Feuer der Schmiede», erschienen 1910), wo man nach der Revolution

von 1905 in der Buchgraphik wieder die Abbildung eines Arbeiters findet. Der Künstler hat hier recht aufschlussreich die den volksromantischen Werken eigene Stilisation mit der heutigen Thematik verbunden.

Sind die Kompositionen der Buchumschläge von Uurits durch ihre Strenge und Grosszügigkeit charakteristisch, so zeigen seine Buchillustrationen mannigfaltigere Gefühlsäusserungen. In seinen besten Arbeiten, wie «Eesti muist-sed jumalad ja vägimehed» («Die estnischen Götter und Helden des Altertums» 1913) von M. J. Eisen und «Näki-neitsi» («Wassernymphe» 1912) von C. Recha sehen wir überall Schlichtheit und Klarheit. Der Akzent liegt hier auf der Gesamtwirkung.

Poesie und geheimnisvoller Zauber weht von dem in den Zeichnungen herrschenden Frieden. Die Strichziehung ist gleichmässig, die Komposition rhythmisch. Mancherorts vermag jedoch Uurits die Linienführung nicht dem Inhalt zu unterstellen und die Stilisation wirkt ausdruckslos. Die Buchgraphik nimmt in Uurits Schaffen die dominierende Stellung ein. Das Diapason seiner Gefühle ist verschleiert, ihn interessieren nicht soviel Situationen, wie der darin steckende Gedanke.

K. Mägi war vor allem ein Maler, ein Farbenmeister, schaffte aber auch stilvolle Buchumschläge. Nationalromantische Ziele bewegen ihn nicht; als Vorbild dienen ihm die feine Graphik von A. Beardsley und manche Arbeiten der Künstler aus dem «Mir Iskusstva».

Wenn Triiks Kunst meist sehr männlich und mutig wirkt, bei Uurits aber ein zurückhaltendes Gefühlsleben herrscht, so ist Mägis Schöpfung eine hauptsächlich auf Ornamenten basierende, spröde, rokokuartige Graphik.

Eine der besten Buchumschlagzeichnungen von Mägi ist die zu O. Wilde's Werk «Önnelik kuningapoeg» («Der glückliche Königssohn», 1913), wo die vom Schriftsteller in raffinierter und eleganter Form dargebrachte Erzählung eine gute bildliche Darstellung findet.

Das Schaffen der obengenannten Künstler charakterisieren nationalromantische Züge und künstlerisches Stilisieren. Die Schöpfung der im Nachfolgenden behandelten Künstler ist hinsichtlich der Ausdrucksformen weniger gleichartig. Hier sehen wir expressionistisches Bestreben mit Dekorativität gepaart. Ein Teil der Künstler äussert

sich in einer recht naturnahen Weise, manche werden aber ziemlich stark von modernen Einflüssen ergriffen.

Expressive und dekorative Bestreben sehen wir in den Arbeiten von A. Tassa, P. Aren und A. Jansen. Tassas temperament- und ausdrucksvolle expressive Zeichnungen zu Fr. Tuglas «Õhtu taevas» («Abendhimmel»), 1913 im Verlag von «Noor-Eesti» erschienen, wirken aber schon teilweise abstrakt. Bleiben Tassas Arbeiten gewissermassen auf dem Niveau formeller Experimente, so macht sich in Arens Buchumschlagzeichnungen (M. Metsanurks «Orjad» — «Die Sklaven» 1912, u. a.) ein naives, buchstäbliches Verhalten bemerkbar.

Doch ist in Jansens Buchdeckel zu Ed. Vildes «Tabamata ime» («Das unfassbare Wunder»), 1912 erschienen, eine grössere Verallgemeinerung, ein tieferes Eindringen in den Inhalt des Schriftwerks zu sehen.

Interesse bieten auch manche Arbeiten von O. Kallis, z. B. der Umschlag zu Ed. Vildes «Mäeküla piimamees» («Der Milchmann von Mäeküla»), 1916 erschienen, u. a.

Einer der produktivsten estnischen Illustratoren war G. Mootse, dessen Schaffen schon in den ersten Jahren dieses Jahrhunderts begann.

Er zeichnete Vignetten von symbolistischer Neigung. Diese symbolistisch-dekadente Linie gipfelt in seinen zahlreichen Vignetten zum Buch von L. Gross «Elu lapsed» («Des Lebens Kinder»), erschienen 1907, das die Verfallstimmungen der brügerlichen Intelligenz jener Zeit widerspiegelt.

Viel positivere Resultate erzielte Mootse durch seine Illustrationen zum «Kalevipoeg» (1911). Sehr produktiv illustrierte er russische Zeitschriften (er lebte damals in Petersburg). Nach den Angaben des Künstlers waren es 20 Periodika. Die Illustrationen zu den letzteren waren meist beschreibende, sozusagen Gebrauchssillustrationen für leichte Erzählungen.

Ein tieferes und poetischeres Verhalten bringt K. A. Hindrey an den Tag; er ist als der erste Illustrator estnischer Kinderbücher zu betrachten. In den Illustrationen für die Kinderbücher «Eesti muinasjutud lastele» («Estnische Märchen für Kinder» 1907), «Meie noored» («Unsere Jugend» 1907), verschiedenen Bilderbüchern u. a. vereinigen sich die leichte Lesbarkeit mit einem volkstümlich herzlichen Gefühlston. Oft spürt man auch starke didaktische

Noten. Obwohl der Künstler seiner Weltanschauung nach zum Grossbürgertum neigt (wofür ein Teil seiner Karikaturen den Beweis liefert), nehmen seine besseren Illustrationen als eine eigenartige Erscheinung in der Geschichte der Graphik den ihnen gebührenden Platz ein.

In einem gewissen Sinne hat auch der begabte Maler P. Burman für die Kinder geschaffen. Seine originellen Tierdarstellungen erschienen in den Büchern «Koduloomad» («Haustiere») und «Metsloomad» («Wilde Tiere») im Verlag «Maa» («Land») und im Buch «Eesti elu» («Estnisches Leben» 1913).

Auch R. Hirsch hat mit leichtem Humor gut erzählende Zeichnungen zum Buch von E. Peterson «Ennemuistsed jutud Reinuvaderist Rebasest» («Alte Geschichten von Reineke Fuchs» 1912) geliefert.

Mit der Illustrierung von Büchern und Zeitschriften beschäftigte sich noch eine ganze Reihe von Künstlern wie O. Krusten, A. Promet u. a.

Aus dem Obenerwähnten ersehen wir, dass das Problem der Ausstattung des Buches als eines künstlerischen Ganzen schon vor der Oktoberrevolution aktuell wurde. In dieser Richtung wurde so mancher erfolgreiche Schritt gemacht. Die Mannigfaltigkeit des künstlerischen Schaffens beweist das grosse Interesse der estnischen Künstler für die Kunstprobleme jener Zeit. Desgleichen beweist es die grosse Verbundenheit dieser Kunstart mit der Entwicklung der gesamten estnischen Kunst.

Die Buchgraphik erreicht im Leben eine wichtige Stellung, es wächst ihre ästhetischerzieherische Bedeutung.

In der besprochenen Periode erhält die estnische Buchkunst eine starke realistische Grundlage, ohne die ihre weiteren Errungenschaften undenkbar gewesen wären.

ILLUSTRATSIOONID

1. Kr. Raud. Põisliist „Juhan Liivi luuletustele“, 1910, lk. 29 . . .	3
2. C. Schulz. Illustratsioon raamatule „Eesti Laste Rõõm“ I, 1872, lk. 2	8
3. J. R. Berendhoff. „Eesti Postimehe“ tiitlipilt, 1869	11
4. E. M. Jakobson. Kaas C. R. Jakobsoni raamatule „Teadus ja Seadus põllul“ I, 1869	13
5. E. M. Jakobson. Kaas „Vanemuine kandle healtele“, 1869	14
6. T. Grenzstein. Illustratsioon K. E. Söödi „Rõõmule ja murele“, 1894, lk. 15	17
7. T. Grenzstein? Illustratsioon E. Vilde „Muhulaste imelikkudele juhtumistele“, 1894, lk. 32/33	18
8. M. Pukits. Vinjett „Lindale“, 1903, lk. 599	22
9. M. Pukits. Kaas K. E. Söödi „Mälestustele ja lootustele“, 1903	23
10. G. Mootse, Vinjett „Lindale“, 1905, lk. 457	24
11. R. Lepik. Vinjett „Lindale“, 1905, lk. 271	25
12. O. Jungberg. Vinjett „Lindale“, 1905, lk. 203	25
13. A. Sonne. Vinjett „Lindale“, 1904, lk. 547	26
14. Arbo. Kaas „Lindale“, 1905, nr. 19/20 : : : : :	27
15. T. Gutmann. Illustratsioon „Juhan Liivi kirjatööde kogule“, 1904, lk. 161	30
16. T. Gutmann. Illustratsioon „Eduard Bornhöhe kirjatööde kogule“, 1905, lk. 10	31
17. H. Möldermann. Illustratsioon „Kavala-Hansu ja Vanapagana loole“, 1905, lk. 24	32
18. Kr. Raud. Illustratsioon M. Granfeldi raamatule „Kolm kõnet lastele“, 1903, lk. 19	33
19. Kr. Raud. Kaas A. Lätte „Meestekoорidele“, 1906	34
20. Kr. Raud. Kaas J. Aho „Raudteele“, 1906	35
21. Kr. Raud. Kaas kalendrile „Aeg“, 1907	37
22. A. Laikmaa. Kaas albumile „Edasi“ I, 1905	38
23. Kr. Raud. Esileht „Juhan Liivi luuletustele“, 1910	44
24. N. Triik. Kaas ajakirjale „Noor-Eesti“, 1910/11	48
25. N. Triik. Illustratsioon M. J. Eiseni „Eesti ennemuistsetele juttudele“, 1911, lk. 114	49
26. N. Triik. Frontispiss G. Suitsu „Tuulemaale“, 1913	51
27. N. Triik. Illustratsioon „Meie Matsi“ kalendrile, 1916, lk. 8	52

28. A. Uurits. Kaas „Eesti luulele“, 1910	54
29. A. Uurits. Kaas kirjatööde kogule „Ääsitules“ II, 1910	55
30. A. Uurits. Illustratsioon „Koidule ja Hämarikule“ M. J. Eiseni raamatus „Eesti muistsed jumalad ja vägimehed“, 1913, lk. 11	56
31. A. Uurits. Illustratsioon M. Sillaotsa „Algajatele“, 1912, lk. 68	57
32. K. Mägi. Illustratsioon ajakirjale „Tapper“, 1906, nr. 4, lk. 16	59
33. K. Mägi. Kaas J. Kärneri „Tähtede varjudele“, 1913	61
34. K. Mägi. Kaas O. Wilde'i „Õnnelikule kuningapojale“, 1913	62
35. A. Tassa. Vinjett Fr. Tuglase „Õhtu taevale“, 1913, lk. 83	64
36. P. Aren. Kaas M. Sillaotsa „Anna Holmile“, 1913	66
37. A. Jansen. Kaas E. Vilde „Tabamata imele“, 1912	67
38. O. Kallis. Initsiaal J. Mändmetsa „Külale“, 1915	68
39. O. Kallis. Kaas E. Vilde „Mäeküla piimamehele“, 1916	69
40. G. Mootse. Illustratsioon „Kalevipoeg kivi viskamas“ „Laste- lehele“, nr. 10, lk. 153	71
41. K. A. Hindrey. Kaas Ansomardi „Lastejuttudele“, 1911	74
42. K. A. Hindrey. Illustratsioon J. Lattiku „Meie noortele“, 1907, lk. 33	75
43. P. Burman. Vinjett kogumikule „Eesti elu“, 1913, lk. 103	76
44. O. Krusten. Kaas J. Lilienbachi „Ommikulauludele“, 1909	78
45. O. Krusten. Illustratsioon E. Vilde följetonide kogule „Mui- ged“, 1914, lk. 79	79
46. R. Hirsch. Illustratsioon E. Petersoni „Ennemuistsetele juttu- dele Reinuvaderist Rebasest“, 1912, lk. 25	80
47. A. Promet. Kaas ajakirja „Töö“ jõulualbumile, 1909	81
48. Kr. Raud. Päisliist albumile „Noor-Eesti“ I, 1905, lk. 153	85
49. Kr. Raud. Päisliist ajakirjale „Noor-Eesti“, nr. 1, 1910, lk. 33	95
50. Kr. Raud. Päisliist „Juhan Liivi luuletustele“, 1910, lk. 55	102

SISUKORD

1. Raamatugraafikast enne rahvusliku kunsti teket	4
2. Berendhoffist Grenzsteinini (1860—1900)	9
3. Elavnemine raamatugraafikas (1900—1907)	19
4. Tõus ja saavutused (1907—1917)	40
Eesti raamatuillustratsiooni bibliograafiat	85
Ранняя эстонская книжная графика (1860—1917) <i>Резюме</i>	95
Die frühe estnische Buchgraphik (1860—1917) <i>Zusammenfassung</i>	102

Лоодус Рейн Иоханнесович

РАННЯЯ ЭСТОНСКАЯ КНИЖНАЯ ГРАФИКА (1860—1917)

На эстонском, русском и немецком языках

Редакционно-издательский совет Академии наук Эстонской ССР
Таллин, ул. Сакала, 3

TKN toimetaja H. Kivila. Tehniline toimetaja E. Toomsalu.
Korrektor K. Tartu.

Ladumisele antud 28. V 1965. Trükkimisele antud 9. II 1966. Paber
54 x 84, 1/16. Trükipoognaid 7. Arvestuspoognaid 6,54. Tingtrükipoognaid 5,74.
Tiraaž 1000. MB-00726. Tellimise nr. 2828.

Trükikoda „Pärnutrük“, Pärnu, Hommiku 4.

Hind 45 kop.

Hind 45 kop.

A-27629
IV

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00338742 2